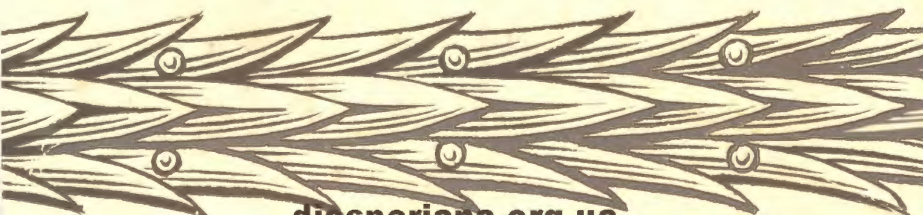

1856

1916

Іван Франко

Han Ppauko

14

Обкладинка та обгортка П. П. Холодного

ІВАН ФРАНКО

ТВОРИ

Том XIV

ПОЕМИ

Видавниче Товариство
«КНИГОСПІЛКА»
Нью-Йорк 1959.

Ivan Franke

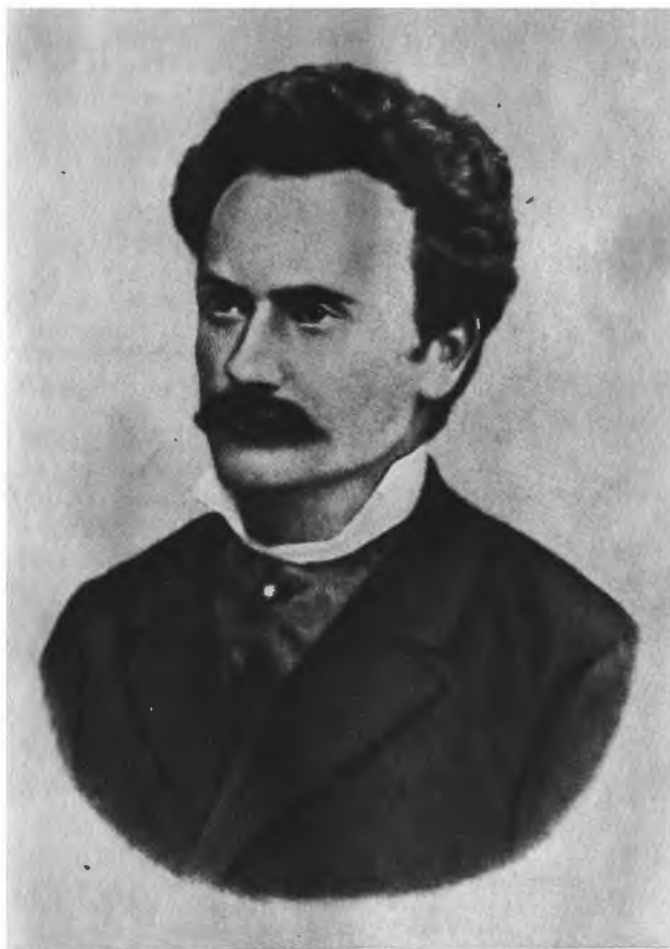
WORKS

Volume XIV

Published by

KNYHO-SILKA

New York 1959

Іван Франко. Фото 1890 р.

З М І С Т

	Стор.
Панські жарти	7—134
Смерть Каїна	137—165
Цар і Аскет	169—216
Індійські легенди:	
I. Ману і Потоп світу	219
II. Сунд і Упасунд	225
Поєми:	
Передмова	239
Істар	244
Сатні і Табубу	261
Бідний Генріх	271
Поєма про білу сорочку	295
Похорон	323
Мойсей	367
Додатки:	
I. До „Панських жартів“. 1. Передмова	433
2. Аналітичний зміст до „Панських жартів“	436
II. До „Цар і Аскет“. 1. Передмова	439
2. Короткий нарис історії староіндійського (санскритського) письменства	442
3. Король Гарісчандра і Вісвамітра	454
4. Пояснення	472
III. До „Мойсея“. Передмова	474
Уваги	489

ПАНСЬКІ ЖАРТИ

(Поєма з останніх часів панщини)

Присячґю пам'яті

мого батька

Якова Франка.

I

Жартуйте, дітоньки, Бог з вами!
Тепер вам вільно жартувать.
А як жили ми під панами,
Тоді жартовано із нами
Так, що не дай Бог споминать!
Було за найменшу провину —
Потрутиш панську худобину,
Собаку вдариш, що з руки
У тебе хліб рве, слово скажеш,
Віз перевернеш, сніп эле зв'яжеш,—
Три шкіри спустять гайдуки.

Пани тоді були не тее,
Що нині. Що тепер пани!
Хоч на нім шмаття дорогее,
Хоч ситі, наче кабани,
То кожний ходить з осторожна,
Боїться, мов біду, збудить;
Довкола шниряє, глядить,
Де б грошиків позичить можна,
І думка в кожного тривожна,
Що на-борг їсть і на-борг спить
І що кишень все порожня.

Не те за панщини було!
Там кожний пан ступав так бучно
І відзивався так бундючно,

Немов король, чи мав село,
Чи цілий ключ. Не перейшло
І через голову нікому,
Щоб що змінитися могло
В тім розпорядку віковому.
Пани і панщина у всьому
Зрослись, здавалось, нерозлучно.

Тоді то стоїло поглянуть
На пана. Просто очі в'януть
У мужика, як пана вздрить,
Хоч пан не лає й не кричить!
По що кричать? Гнів крови шкодить.
Ні, нині й цар мабуть не ходить
Так гордо по своїй столиці,
Як пан тоді селом ходив.
Тут гарна доня у вдовиці —
У двір її! Загородив
Господар пліт новий, — „Гей, хаме,
Городиш моїми лісками!
Пліт розбирай і в двір звези,
Або оплату положи!“

Чи ласка панська, чи кара,
Все, мов нехибний Божий суд,
Паде на смирний, темний люд,
І навіть писнуть, сплакати — вара!
Тоді в панів сміялись очі,
Забави по дворах гули
І лови по лісах ішли,
Лунали співи дні і ночі.
Тоді то й раз пани були
До жартів, вигадок охочі.

А як в ту пору грали в карти!
І нині грають, звісна річ,

І туманіють день і ніч,—
Без карт, мабуть, ніщо й не варті
Забави панські. Але ж, діти,
Мабуть, не прийдесь вам уздріти
Таких грачів, як в давній час!
Дукатів всипав повну чарку
І на одну поставив карту,
Програв, не глянув ані раз,
Не зблід, не задрижав на волос,
І навіть не понизив голос,
Хіба кишенею потряс.

Воно то, дітоньки, й не диво!
Це ж з поту нашого і мук
Плило те золотее жниво
Сотками літ до панських рук.
Лицарський дух, военну славу,
Всю ту минувшину криваву,
Всі ті багатства і пишноти,
Все зіпсуття і всі підлоти,
Гумори панські, лови, карти,
І всякі гулянки шальні,
І ласки панські й панські жарти —
Мужик все виніс на спині.

II

Цікава річ; часи зближались,
Коли, звідкіля не зирни,
Чим раз гучніше розлягались
Ладу нового віщуни.
Слова: свобода, рівне право...
І навіть панськії сини
Перейнялися ними й жваво
Пішли між люд і понесли
Потіху скорбним. Ба, були

І між панами два-три — люди,
Що бачили ясніше діло,
Хапалися, хоч і не сміло,
Новин, бо чули, що не буде
Їм вічно панщина служить.

Та мов хто в лісі заблукає,
Даремно груди надриває,
Даремно кличе і кричить,
Так послуху не знаходили
Слова новії у панів,
А тільки більше ще будили
Завзяття і дразливий гнів.
Були й такії поміж ними,
Котрі не раз перед чужими
Жалілись: „Дідьчий час настав
Не лиш для хлопа, а й для пана!
Ота робота панщизняна
Зовсім руйнує нас“ — мовляв.
І починали наче з книжки
Вичитувать, які пожитки
Приніс би їм наемний труд.
Та й ті не думали на ділі
Змінить порядки застарілі
І увільнить з ярма свій люд.

Воно й не диво! Власне царство
Всміхаєсь кожному, а ще
Бог знає, що там принесе
Нове, свобідне господарство.
А хоч там деякі пророки
Грозили, що за два-три роки
Уряд сам панщину знесе,
То їх осміяно. „Це басні!
Та ж панщина — приватна власність!
Яке ж уряд міг право мати

Приватну власність відбирати?“

В тій певності жили пани
Аж до останньої хвилини,
Своєї гордості вони
Не вменшували ні краплини.
І як не раз літньої днини,
Коли західній неба край
Вже вкрила груба, чорна туча,
І звільна, грізно суне, знай,
Глухими громами кипуча,
А тут ще сонічко жарить,
Немов натужує всі сили,—
Оттак пани людей гнітили
Найдужче в тій останній хвилі,
Коли вже дзвонарі спішили
На благовіст новий дзвонить.

III

От з тої то доби тяжкої
У моїй пам'яті старій
Пригода згадуєсь — такої
Не дай вам бачить, Боже мій!
Згадалося, як пан Мигуцький
З громадою пожартував,
Згадався плач і стогін людський,
Якого жарт той коштував.

От слухайте ж! Не в тій я цілі
Говорю вам про давнину,
Щоб, може, ви на дітях мстили
Батьків засліплених вину.
Бог з ними! Вже досить помстилась
Над ними власна сліпота.
Глядіть, лиш споминка лишилась

У нас про пана, а тота
Палата, що ми мурували,
Котру він було назива
„Моя твердиня“, де дрожали
Піддані, де музики грали,
Пані й пани всю ніч гуляли,
Це нині корчма, в панській залі
Шваркоче нині жидова.

Помстився Бог за наші муки!
І як тепер про панські штуки
Говорю я, то не на те,
Щоб в вас ненависть розбудити,
Бажанням помсти осквернити
Свободи твориво святе,
А лиш на тее, небожата,
Щоб споминка старого тата,
Моя ця споминка мала
Вам сил, відваги додала.

Ще ж не заснуло наше лихо;
То голосно воно, то тихо
Підкрадується до села.
Хто знає, може доведеться
І вам такого ще дожить,
Що чоловікові здається:
Тут треба голову зложить!
Пропала правда, згинула доля,
Закована громадська воля,
Неправда всюди верх держить.

В таку то хвилю, діти милі,
Ви повість згадуйте мою,
І згадуйте, що сеї хвилі
Я з досвіду вам подаю.
В сам час, коли неправда люта

Найвище голову здійма,
В сам час, коли народні пута
Найдужче тиснуть і закута
Народня мисль мовчить німа,
Довкола найтемніша тьма,
Надії й просвітку нема, —
В той час якраз ви не теряйте
Надії й твердо тее знайте,
Що в груз розсиплеться тюрма,
Неправді й злу не потурайте,
В зневірі рук не покладайте,
І увільняйтеся з ярма.

IV

Був пан Мигуцький, пан багатий,
Хоч на однім селі сидів.
З якого роду був — не знати,
Та що хлопів тиснути вмів,
Що дер данини безпощадно,
Дні панщини числив прикладно,
Хвилинки не подарував,
Що був багач, громада гола,
То славили пани довкола,
Що добре господарював.

Нераз зимою, як у полі
Нема роботи, а в stodолі
Все зроблено і ліс не тнуть,
Щоб панщини не дарувати,
Він каже, було, лід орати,
А то хлопи в хатах заснуть.

І те сказать, про хлопа дбав він,
Як дбав про коней і волів;
В зимі три вози дров давав він,

Щоб хлоп продроглі кості грів;
Весною хлібом спомагав він,
Щоб літом з голоду не млів.

Любив, коли був хлоп здоровий,
Прудкий до праці і розмови,
До танців, сміхів, і пісень;
Та не любив хлопів багатих
Та мовчазливих і завзятих,
А на письменних був огонь¹.

„Хлоп щоб умів орать, косити
І в танці дівкою носити,
Та „Вірую“ і „Отче наш“.
Письма не треба хлопцям знати;
Як хлоп почне книжки читати,
Хто буде пану свині пас?“

І хоч то ніби наставляв він
На те, щоб хлоп порядок знав,
Та все таки горілку гнав він
І кожна гінку розділяв
На кожний нумер у селі:
По стільки гарців, скільки хата
Душ має, хлопці чи дівчата,
Чи то старії, чи малі.
І кожному за ту горілку
Ціну втягав ув інвентар,
Як присний панщини тягар:
Сплати, чи відроби той дар,
А трунок лий хоч на долівку,
Лиш іншому продать не смій!

Був в того пана й орендар,
Що з паном тихую тяг спілку.

¹ Огень — огонь (діалект).

Людей музикою у свій
Шинок заманював. Тут люди
Лишали розум, сіряки
І чоботи, дівки — вінки,
А господині покладки¹;
Тут вїйт робив громадські суди,
А жид лиш цмокав залюбки.

Чи много літ отак, чи мало
Те панське ремесло цвіло,—
Аж раптом в корчмі тихше стало!
Щось на людей таки найшло,
Що почали на панське горе
В якусь задуму попадять.
І роблять панщину, терплять,
І кожне пильне, кожне скорє,
(Як ні — нагайка плечі спорє!),—
Та якось тихо, мовчки так,
Понуро навіть, мов глибоко
В душі гризе якийсь червяк,
Немов якась таємна сила
Ворушиться у темній млі:
Скрізь чути дотики її,
Та нічого не бачить око.

Музика молодим не мила,
В шинок заходять тільки ті,
Кому вже в кров і кість віссалась
Та панська школа. Жид біжить
До пана, плач підняв і галас:
,Ні звідки рати заплатить!“

¹ Покладки — яйця.

А пан і сам уже віддавна
Ту зміну в людях замічав,
І злився, бив, карав, кричав —
Дарма. Вже звільна й сам вбачав,
Що річ це таки не забавна.
Він добре знав, що поки п'є,
Співає, робить без упину
Й сміється хлоп, так довго є
Похожий він на худобину,
Що вік цілий в ярмі жие,
І тішиться, як дістає
До паші зерна одробину.
Та як почне він сумувати
І вішать голову вниз,
Над своїм станом розмишляти,
Поради у людей питати,
Тоді тримти і стережись!

Бо думка, свідомість народа
І однодумців тиха згода,
То ворог лютий тих усіх,
Чие багатство і вигода
На поті і сльозах людських
Основані. От пан дні й ночі
Над дивом тим усе міркує,
То сердиться, а то й сумує,
Немов нещастя серце чує,
А далі скрикнув, аж підскочив:
„Тут очевидно хтось бунтує!“

V

„Бунтує хтось!“ — Мій Боже милий,
Хто в нас тоді не бунтував!
Урядники панів в'язнили,

Що революцію чинили¹;
Пани знов світу голосили,
Що сам уряд попідкупляв
Хлопів, щоб шляхту мордували.
Одні в жидах вини шукали,
Ті єзуїтів приплели,
А інші знов ширили вісті:
То демократи, комуністи
І емісарії були.

А серед тої колотнечі
Мужик стояв, зігнувши плечі,
Німий, сліпий, а всім грізний.
Бо й як же ж! Після вікової
Тиші, мов ураган страшний,
Зірвавсь, і то без ніякої
Причини, й кровію братів
Країну рідну обагрив.

Ні, це аж надто очевидно,
Що тут якась рука брудна
Навмисне із самого дна
Душі народньої безстидно
Й безбожно вгору підняла
Найдикші страсті, задурила
Народній розум, заглушила
Чуття, і тисла і вела
Нетямні руки до удару.

Хоч від тарнівського пожару²

¹ Тут автор має на увазі повстання польської шляхти за самостійну польську державу. Австрійська бюрократія й уряд боролися з цим повстансько-революційним рухом всіма засобами, навіть цюваючи селянство проти панів. Через те в селян була думка, ніби уряд і його урядовий апарат стоїть проти панів в обороні селян.

² Тарнівський пожар — мавурська різня 1846 р. Польська шляхта хотувала повстання. Щоби втягнути в це повстання селянство, демократичні польські емісари почали агітацію серед селян. Щоб паралізувати революційні вмагання шляхти, австрійська бюрократія спровокувала селянство, почала грати на соціальних противенствах панщиняного села і шляхти і 1846 р. устроїла панам велику т. зв. мавурську різню. Польські селяни в тарнівському повіті почали ривати панів. (Дивись про це Франкові оповідання „Місія“, „Чума“, „Рівуни“)

Вже рік минув, хоч дні лічив
Ценглевич¹ в Куфштайні, Дембовський²
Над Вислою в землі десь гнів,
А в Львові голову зложив
На Гицлівській горі Вішньовський³,
Проте раз-в-раз по краю йшла
Якась холодна дрож, тривога,
Всі ждали вибуху нового,
Щоранку дякували Богу,
Що ніч без вибуху пройшла.

Немов недужий в лихорадці
Після тяжкої операції,
У сні й на яві все тремтить,
За леда дотиком зриваєсь,
Не знає сам, чого лякаєсь,
Лиш тебе чує, що болить,—
Так край наш по різні⁴ два літа
Тяжкий настрої переживав.
Так конання старого світа
Важке болючо відчував.

¹ Ценглевич — визначний польський повстанець з 1830 року. Обік ненависти до німців, характеризує його ненависть до панщини. Організатор революційних гуртків. Старався він втягнути селянство до боротьби за польську самостійність. Тут прийшлося йому вітнутися з українськими селянами. Почав писати агітаційні вірші українською мовою:

„Що пан не відре, цісар забере нам, сиротам біденьким.
Пани з нас кафтани, цісарі сорочки друт з добутокм ціленьким“.

„Ви сьте поляки, наші свояки, билися з цісарями;
Ой, ви ся били, щоби сьмо віджили, сталися вам братами.
Ви нас од панів, ви від цісарів хотіли сьте відбити,
Ви то панщину, ви здиранину хотіли сьте агубити“.

1837 року його заарештовано за участь в революційній гімназійній організації у Львові, але він втік між народ і ходив аж до грудня 1838 р. Сидів в кріпості до 1848 року; після того став польським шовіністом.

² Дембовський — один з польських революціонерів.

³ Вішньовський — за повстання у Львові 1848 р. повішений австрійською владою.

⁴ По мазурській рівні 1846 р.

Та й ще одно цікаве діло!
Хоч руський¹ люд в страшні ті дні
Ніде не кидавсь до різні —
(Про Горожану² скажу сміло,
Що потерпіли там пани
Найбільше з власної вини,
Що битву почали з хлопами)
А навіть декуди ставав
І сам панів обороняв
Перед мазурськими товпами,
Проте і в нащій стороні
Не ласкавішими очима
Дивився пан на християнина,
Ніж у самій Мазурщині.

Знать думали: що вчора там,
Те нині може статись нам,
Ще й гірш, бо тут ми в чужині.
Тож дикі слухи не втихали
І всіх в напруженню держали
І у роздрозненню важкім.
Мов хмари над селом нависли,
І з них от-от ударить грім,
Так нащій шляхті в році тім
Бунт хлопський не сходив із мислі.

От і не диво, що коли
Такий настрої побачив людський
І вчув, що й корчму почали
Минать, горілки не пили —
„То бунт!“ — аж скрикнув пан Мигуцький.

¹ Руський — український.

² Горожана — українське село, де був бунт проти пана.

Та хто бунтує? Перебрав
Усіх сміліших, дотепніших,
Що здавна їх на оці мав,—
Та з них ніхто ніщо такого
Підозреного не зробив,
Щоб міг вину звалить на нього.

Питає, чи не проїздив
Який комісар? Чи якого
Письма хто з міста не приніс,
Чи не скликали де громаду,
Не радили таємну раду?
Ніхто не бачив.— „Що за біс?“—
Міркує пан і сюди й туди,
Серед покою мовчки став,
Аж голову схилив на груди.
З натуги дум аж засвистав.

В тім скочив, затремтів, рукою
Ударивсь двічі по чолі.
„Дурний я!“— скрикнув.— „Я тут стою
І мучусь, б'юся сам з собою,
Хто люд мені псує в селі,
Із-за десятої границі
Пронюхую бунтівників,
А бунту сушої криниці
Заткати й досі сам не хтів.
Найголовніший емісар
Під боком в мене бунт готує.
O, Sargeant! Warum nicht gar!¹
Та ж це напевно піп бунтує!“

¹ О, чорт! Чому ж би ні.

VI

Старий був, смирний піп у нас,
Іще з тих давніх, мало вчених,
У Луцьку чи в Холмі свячених,
Що то жили й робили враз
Із мужиком, що поглядали
На панський двір тривожно, мали
Для пана лиш низький поклін,
І ненастанно почували,
Що їм чужий, ворожий він.

А пан хоч явно не цурався,
Все здалека від них держався,
Не сповідавсь, не причащався,
А як яке лучилось діло,
Що змовиться з попом веліло,
У двір до себе закликав,
Та до покоїв не пускав.

Попам сільським лиш тільки всього
Було із попування того,
Що на ту панщину не йшли.
Ґрунт між громадою держали,
За треби, що хто дав, те брали,
І з праці рук своїх жили.

Не думав, певно, старовина,
Наш піп, не снів мабуть і сном,
Що надійде така година,
І перед панськими очима
Зістане він бунтівником.
Та довелось!

Вдівцем бездітним
Багато літ він жив у нас,
Аж заманулось йому раз

Зайнятися ремеслом просвітнім.
Хоч сам він небагато знав,
Та як у полі вже робити
Не міг, то щиро забажав
Дітей хоч читання навчити.

Не довго й думавши, давай
До себе дівчорі скликати.
Веде їх літом в поле, в гай,
Зимою до своєї хати.
І не відразу їх садив
За книжку ані за азбуку.
Чи то тому, що й сам блудив
Замало в книгах, чи судив
Він гостро книжну науку.
Він зацікавлював дітей
То повістками, то казками,
А головно на цей святий
Великий Божий світ — природу
Раз-в-раз увагу їх звертав.
На кожнім кроці свого ходу
Він щось цікаве зустрічав,
Про все умів щось розказати,
І вмів до всього нав'язати
Чи то випадок із життя,
Чи корисну якусь науку.
Умів і кожне він дитя
Розрушать, взяти мов за руку,
Збудити власні в нім думки
І визвать власні уваги,—
Так що малі дівчорі
Обдерті, босі, залюбки
До нього йшли, мов овечки
До пайла в час літньої спраги.
Та річ у тім іще не вся:
Іх до попівської оселі

Не так тягла наука ця,
Як більш гостина в пан-отця,
Оті полуденки веселі
В просторій хаті, за столом,
Де піп і челядь вся гуртом,
Немов сім'я одна, сідали.
Свобідно слуги жартували,
А пан-отець мов батько всім,
Цього впімне, того наставить,
Як що робить, як ділом править.
А діти слухають, і їм,
Навиклим дома бачить голод,
Зносити дим і бруд і холод,
І чуть що рана стук в віконце
І крик сіпак: „Ану, чи конче
Вам бука треба? Виходіть!“—
Навиклим бачить невсипущу
Журу батьків і серце рвущу
Одну зідхання пісню чуть,—
Тут, в тім кутку, де все ясніє,
Де чисто, тихо і приютно,
Де слова прикрого не чутно,—
Сам з себе якось ум міцніє,
Розширюєсь дитяча груди.

Встають, ідуть в садок, гуляють,
Присядуть трохи відпочити.
От пан-отець читати вчить:
З прутків вербових укладають
Здорові букви на піску,
А далі й книжечку яку
Їм винесе; товпляться тут,
Цікаво в книжку заглядають,
Знайомі букви пізнають,
В слова знайомі їх складають.

На знаю, Бог дає мабуть
Усяким людям всякі дари:
Одному ясний, сильний ум,
Що не знаходить в світі пари;
Другому рій крилатих дум,
Що, мов орли, летять за хмари;
Ще іншим руки золоті:
Що очі бачуть, руки вдіють.
Який же дар дістали ті,
Що так дітей учити вміють?
Мені здається, в скарбі тім
Любви найбільш дісталось їм.

Чимало вчителів стрічав я
В життю, чимало жив з людьми,
А про такого й не чував я,
Щоб так з маленькими дітьми
Вмів поводитись, як покійний
Наш пан-отець. І що то був
За празник у селі подвійний,
Як на Великдень хлопці наші
У церкві складно заспівали,
На крилосі на переміну
„Апостол“ по пунктам читали!
Мов рій у літі, люд загув,
Мама аж плакали. „Такого
Ніхто від віку в нас не чув!
Чи бач, хлоп'ята! Дармо каші
Не їли! Бач його старого,
Як вивчив!“ В радісну, нестрійну
Громаду коло церкви збились
Батьки і стали міркувать,
Як пан-отцю віддякувать
За те. Та поки ще рішились,
Вже з двораків один спішив
У двір, щоб пану все сказати.

Пан сам до церкви не ходив,
Щоб враз із бидлом не стояти.
Скінчилась служба, посвятили
Паски, аж ось з двора біжить
Посланець до попа: „В тій хвили
Пан хоче з вами говорити“.

Іде наш піп. В громаді тихо
Зробилось, посумніли щось,
Почули, що якась тут лихо
Над ними без вини стряслось.
Гуртом хотіли проважати
Попа, та він їх задержав:
„Не треба пана дратувати“—
Перехристившись, сказав.

Пішов. З свяченим і з пасками
Громада коло церкви жде,—
Аж ось по хвили він іде.
„Христос Воскрес! Та Бог із вами!
Чому не йдете по хатах?
Не бійтеся! Ніякий страх!
Пан лиш питав мене, як смів я
Без волі власти заводить
Якусь тут школу? Відповів я,
Що школи зовсім не завів я,
Лиш так приватно хтів навчить
Дітей письма зовсім без плати.
„Ну, цього я вам заказати
Не можу—згодя каже пан,—
Лиш по добру пораджу вам:
Покиньте це пустеє діло!“

„Я б був його й не починав,—
Оттак я пану відказав,—
Коли б до мене не наспіло

Із консисторії письмо:
Не лиш дітей в селі навчати,
А й школи, де мож, закладати.“

„Чи так? Ну, це ще ми вздримо!“—
Сказав вельможний, і рукою
Махнув на знак, що вже на днесь
Досить розмови! Йдїть в спокою,
Не бійтеся! А ви, хлоп'ята,
До мене завтра всі на свята!
Ну, йдїть! Громадою такою
Не стійте тут! Христос Воскрес!“

VII

І почалась від того дня
Поміж громадою і паном
Глуха, постійная війна.
Це ж перший раз та вість прийшла нам,
Що пан у своєму селі
Чогось то зборонить не сміє.
А то ми ось віки цілі
Жили й, мов жито на ріллі,
Туди хилились, відки віє
Могучий вітер панських слів.
Хлоп і подумати не смів,
Щоб проти панського бажання
Робити щось, а як не міг
Знести неволі та знущання,
То кидав все, в чужину біг,
Лишаючи дітей своїх
Ще на більше горювання.
Аж враз:—„Не можу зборонити!“
Значить, в щось таке над ним,

Чого і він боїться, чим
Йому невільно погордити.

Почувши це, ціла громада
Немов наново віджила.
Ще в свята по хатах ішла
Оживлена, гуртова рада.
„Нам треба всіх дітей учити.
Пан нам не сміє зборонити“.
Оттак відважно гомоніли
Ті, що ще вчора так тремтіли.
„Нам треба школу завести!
Або ж то ми такі послідні,
Що мусять наші діти рідні
Ярмо таке повік нести?“

Та ніщо крити шила в місі —
Знайшлися старші, розважніші,
Що вцитькувати прийнялись.
„Чого ви так розрешетились?
На пам'ять слово те навчились:
„Не сміє“. От чекайте лиш,
А він посміє вам! От краще
Мовчіть, щоб грішне тіло ваше
Не мусіло відповідать
За ваш нерозум!“

Посумніли

На тую мову смільчаки.
У многих ще такі свербіли
Від панських буків синяки.
Та годі знов було ховаться,
Не будши в лісі, від вовків.
От і прирадили удаться
До гóрода і розпитаться
В комісара, щоб він повів,

Чи можна быть громадській школі
В селі без панової волі?

Комісар німець був у нас,
Немолодий уже панисько,
Смішний такий. Було не раз
В село заїде, пізній час,—
В двір не заїде, хоч як близько,
А все до хлопа. Кисілю,
Борщу, вареників, логози
Поїсть, балакає. „Люплю
Я руська кльопа,—було каже.—
Я руські кліп їм тесять літ,
І полюпив вас! Топрий лют,
Та кепськії пани оттут.
То кльопіт. Я вам повітаю:
Як пан вас путе туше тис,
То мене йтіть, я вше то знаю,
Такі йому контуші скраю,
Що путе з злости пальці хрис“.

Не знаю, за що, але люто,
Всією кров'ю, всім нутром
Він не любив панів, мабуть то
За те, що сам не вмів в їх тон
Попаста, чув себе між ними
Чужим, мов сирота яка.
Вони ж на нього звисока
Гляділи й жартами бутними
Принижували бідака.
А то потихо ще шептали,
Що мав оказію таку,
Що раз пани йому нагнали
І стиду й болю і ляку.
Була це вість, мабуть, правдива,
Що пан один із добра-дива

Йому за півбутельки пива
Трохи не вкоротив віку.

Він ще в молодших був літах,
Щойно авансу дослужився¹
І все з панами руку тяг,
Бо до одного приблизився,
В якого донечка була
Не одиначка, та вродлива,
При тім весела і жартлива,
До нього зовсім не спесива,
Оттак фіглярочка мала.

Комісар пана добре знавши,
Не раз у нього побувавши,
За ділом зразу, а по тім
І прошений як гість у дім,
Не раз з паннами забавлявся,
І хоч поважно все держався,
Манюсі якомсь раз признався,
Що рад би цілою душею
Її побачити своєю.

Манюся злегка запаліла,
Всміхнулася і зацімліла,
А потім стиха відповіла:
„Potów pan z matką!“² — і пішла.
Комісар сам був у покою.
По хвилі ступою тяжкою
Пані добродійка вийшла.
„Wiem, to pan ma się do Manusi.
To bardzo dobrze, ale musi

¹ Аванс — підвищення по службі.

² Поговорить, пане, з мамою!

Пан z ojcem mówić, bo bez niego
Nie decyduję sama tego¹.

За півгодини вже сидів
Комісар в пана в кабінеті
І, дожидуючи, глядів
На гостей, що, обсівши стіл,
Сиділи мирно при лябеті.
Сидів і ждав зо дві години,
Аж на закінченню гостини
Пани роз'їхались. Тоді
Пан дідич до слуги озвався:
„Ану, Михайле, тут постався!
Бутельку пива принеси,
Дві склянки й кусень ковбаси,
А потім дай до стайні знати
Там до стаєнного Гриня,
Щоб комісарського коня
Казав негайно осідлати!“

Слуга сповнив, що пан велів.
Пан дідич весело присів
Біля комісара й почав
Балакати про це й про теє.
Комісар слухав мовчки, ждав,
А пан знай пива доливав,
Але про діло те слизькеє,
Яке комісар розпочав,
Він ані слова не згадав.

Допили пиво, в тім слуга
Доніс, що кінь уже готовий.

¹ Знаю, що пан має почуття до Манюсі.
Це дуже добре, але мусить
Пан в батьком говорити, бо без нього
Не вирішую я сама того.

Пан дідич чемно наляга:
„No pij pan jeszcze do połowy!”¹
Комісар випив і устав,
І помовчавши, запитав:
„No jakże pan dobrodziej myśli
W tej sprawie, co mówiła pani?”
„O proszę, proszę, towar tani!
Dziś jeszcze, teraz zaraz w nocy,
Zarządę wszystko, co w mej mocy,
Wyśmy na dobre oba wyszli”².

І більш не кажучи нічого,
Комісара аж до самого
Коня провів і підсадив,
По плечах поплескав приязно,
Потім щось муркнув невиразно,
І моментально, без полики
Кропиви корчик невеликий
Під хвіст коневі вгородив.

„Ну, прощайте! В ласці Бога!
Щаслива, пане, вам дорога!”—
Сказав і свиснув. Кінь рванув,
Підскочив і в галоп пустився.
А пан комісар не христився,
Не дякував і не прощався,
За шию лиш коня вхопився
І вихрем із двора помчався.

¹ Но, пий, пане, ще, до половини.

² „Але як пан добродій думає
В тій справі, що говорила пані?”
„О, прошу, прошу, товар дешевиї!
Ще сьогодні, тепер, зараз вночі
Дам всі розпорядження, що є в моїй силі,
Щоб нам обоїм було добре”.

Мчав, поки мчав по рівнім полю,
Та як притрапився рівчак,
З коня звалився неборак
І тут зомлів з тяжкого болю.
Уранці там його знайшли,
До міста возом відвезли,
Тяжкою перебув гарячку
І довго ще терпів від кольки,
Кахикав потім літ із п'ять,
Зарікся більше не сідять
Ні на коня, ані на клячку,
Й не залицятися до польки.

І відтоді на всіх панів
Нетайний і завзятий гнів
Комісар мав у своїм серці.
На панський не ступав поріг,
За те з панами, де лиш міг,
Зводив він юридичні герці.
А був він у циркулі¹ сила,
Трохи не старості рівня.
І не було такого дня,
Щоб рук його не доходила
Якась замотана й немила
Панів з хлопами колотня.

Тому не дивота, що много
Панам давався він взнаки,
І за порадою до нього
З всіх сіл ходили мужики.
І що то вже пани робили,
Аби позбутися його!
До губернатора ходили,
Писали скарги, голосили,

¹ Циркул.— округа.

Що люд бунтує, що свсго
Пани неперні, що готові
Хлопи вже до розливу крови,
Не хочуть панщини робить.
Та всі ті скарги пропадали,
Комісара не підкопали,
Ні навіть не могли сплямить,
Бо весь округ спокійний був;
Самі ж пани в губернським світі
Являлись в кепській кондуїті ¹
Комісар ані в вус не дув.

Так от до нього то вдались
Селяни наші. Аж підскочив,
Коли почув, що наторочив
Наш хлопський ум. „Путуйте лиш
Не пійтесь! Най лиш пан стріпує
Вам поронити, то почує
Таке, якого ще не чув,
Путуйте! То ж цісарська воля,
Шоп в коштій весі ² пуля школя,
Шоп коштий кльоп письменний пув“.

Оці слова були для нас,
Мов спраглому вода погожа,
Немов правдива ласка Божа
В село зійшла. Народ нараз
Почав сходиться, розмовляти,
На школу вже й складки збирати,
Мов пана й в світі не було.
Гай, гай, та швидко ми почули,
Що через рів та в рів стрибнули!
Дізнався пан, про що село
Загомонило. Двадцять чільних

¹ Кондуїта — поведінка, освітлення, умова.

² Весь — польське wieś—село.

Провідників тих „рухів шкільних“
Прикликав, не сказав ні-гич,
А лиш по черзі простирати
Велів і кожному вліпляти
По двадцять солених палиць.

По тім сказав: „А що то, чую,
Що школу вашмосці будують?
Що ж, гарно! Й дальше так робіть!
Вже почали збирати складку?
Так це від мене вам завдатку.
Чи може мало ще? Скажіть!“
Слова ті з усміхом крізь зуби
Цідив він, але враз поблід,
Бесь задрижав, зціпились губи,
В очах заблис зловіщий світ.

„Га, хами! — крикнув він, — гадюки!
Вам школи треба? Знаю я,
Куди ви гнете! Не азбуки,
Вам волі хочеться! Змія,
Не хлоп! Мовляв: письма лизну,
То хто тоді на панщину
Мене посміє гнать? — Ідіть!
Не попадайте в мої руки,
Бо лихо буде! Лиш їй-богу,
Як що про школу ту дурну
Ще раз почую, то такого
Вам всиплю бобу солоного,
Що замакітриться вам світ!“

Та помилився пан цим разом:
Гадав побоями злякать,
А роздразнив ще більш. „Згибать,
То згинем!“ — стали всі кричать, —
„А не уйде йому це плазом,

Не зречемось ми правди своєї!⁴
І зараз скаргу подали
За самовільної побої
На пана. З уряду пішли
Допроси. Пан кричав, казився,
Та вже на буки не щедрився.
От так ми й школу завели.

Та тут наш клопіт не скінчився.
Прийшлося учителя шукать,
Бо піп не міг сам постачать.
Та що ми згодимо якого, —
Пан незабаром шасть-не-прасть
То до рекрут його віддасть,
То перемовить та до свого
Двора візьме, то налякає
Погрозами, то посилає
Своїх людей в шкільні години,
Щоб школі пакості робили,
Дітей щоб гнали в панський сад
Хрущі, гусельниці збирать.

Та й ми теж пану не спускали,
Все до циркулу скарги слали;
Комісар нам в пригоді став.
Чимало пану досолив він,
Та й в пану ж ворога нажив він,
Бо той за все вину складав
На „шваба“¹. Довго клетотіла
Вражда між ними, аж схотіла
Недобра доля раз закпить:
Звела їх враз в чужому домі.
Уздівши шваба, пан в ту мить
Прискочив, руку відвернув,

¹ Шваб — це погірдлива назва німців.

І поки здержали знайомі,
Комісара в лице ливнув.

Скандал зробився, і не знати,
Як здужав пан його замняти.
Але комісар не забув
Образи, ждав пори, хилився,
І таки за своє помстився,
Та так, що пан ще гірш почув.

Оттак два роки колотилось.
А тим часом в селі змінилось
Чимало. Орендар старий
Умер, настав якийсь новий
Та хитрий з біса. Він то пана
Підмовив — своїм громадянам
Горілку дешевше пустить.
„Одно, що будуть більше пить,
А друге те: громада п'яна
Не буде й бунтів підносить“.

І справді в ті жидівські сіті
Людей попалося досить.
А жид у корчмі сюди й туди
Підпитим клепле: „Стид вам, люди!
Піп водить вас усіх за ніс.
На що вам в школу слати діти?
На що вам з паном задираться?
Що при тій школі упираться?
На що вам школа? Хай їй біс!“

І от поволі почалася
Зараза з корчми й потяглася
Із хати в хату. Не було
Вже згоди в радах так, як перше,
Ба вже й дітей чимраз то менше
Ходило в школу. Все село

Якесь німе, понуре стало,
Лиш співом п'яним знай лунало
Та панщини ярмо тягло.
Здавалося, що благородне
Оте зворушення народне
Пропало, порохом пішло.

VIII

Аж враз ні з цього ані з того
В селі щось сталося нового:
Урвався спів, шинок спустів,
Всі люди якось посумніли,
Понура мовчки ще терпіли,
Та пан відразу зрозумів,
Що не добром це пахне. Зразу
І догадаться він не міг,
Яку і відки це заразу
Навіяв біс якийсь на всіх.

Та певний того, що ніхто тут,
Хіба лиш піп один бунтує,
Почав розвідувать і чує
Ось про яку попа роботу.
Де тільки трапляться христини,
Чи похорони, чи родини,
Чи так в село де для гостини
Попа запросять, за столом
Усюди йде одна розмова:

„Пора вам, дітоньки, з шинком
Розстатися! Побійтесь Бога!
Горілка зводить вас з ума.
Горілка, то чортівська справа.
Себе жалійте! Йде зима,
А в хаті і чобіт нема,

А жид нассавсь уже як п'явка!
Хоч на дітей своїх глядять!
Голодні, голі, хорі, темні!
Що вийде з них? Тепер же світ
На світлі, не на тьмі стоїть.
Вже не досить ті скиби земні
Перевертать, а треба вміти
З людьми по-людськи гомоніти,
Не дать кривдить себе ніяк,
Стоять за себе й за громаду.
А як же дасть собі пораду
Невчений, темний, ще й піяк¹?”

Ба деякі з двірні казали,
Що в церкві деколи бували,
Що й там на казаннях раз-в-раз
Піп про тверезість промовляє,
Шинки, жидів, горілку лає,
І каже, що вже крайній час
Зовсім її покинуть пити.

Пан став на місці мов прибитий,
Почувши це. „Ось як воно!
Зовсім пора покинуть пити!
Пощо ж мені її палити?
Чи маю може свиням лити?
Попу мабуть це все одно,
Та не одно мені, о ні!
Це ж бунт! Та ж він в мою кишеню
Виразно засуває жменю!
Та ж він підкопує мені
Найліпший дохід! Ей, пан-оче!
Цього терпіти й чорт не схоче!
Нацихмісьць тут попа призвать!”

¹ Піяк—п'яниця.

І ждучи скорою ходою
Ходив у злості по покою,
Плював, сідав, ставав оп'ять.
Прийшов пан-очик, поклонився
І близь порога зупинився,
В руці держачи капелюх;
Глядів тривожно та несміло;
Обличчя зблідло, побіліло,
Мов весь уйшов аж в п'яти дух.
Згори, мов на собаку буру,
На ту непоказну фігуру
Пан марсом своїм поглядів,
І сплюнув вільною ходою
Пройшов два рази по покою
А піп стояв, мовчав, тремтів.

Вкінці пан звільна наблизився
І аж над самим похилився
І різко, гостро запитав:
„Єгомосьць, чи ви дурнем стали,
Чи зроду розуму не мали,
Чи вам дурниць хто нашептав?
Чого ви шию самохить
Все пхаєте мені у сить?
Хіба на те вас ваші власті
Попом поставили ось тут,
Щоб ви напроти мене люд
Підбурювали до напасти
І вчили панську власність красти?“

Піп аж додолу похилився
І весь тремтів, перехристився,
Та пану в очі все дивився.
„Це ясне-пану набрехали“. —
Сказав несміло.

„Набрехали?“

Хто, що, пощо? Чи це брехня,
Що ви приватно із амбони¹
Хлопам розводите андрони
І всюди клеплете щодня,
Щоб кинули горілку пити?“

„Це правда“.

„Ну, а як хлопня
Послухає цих слів, то що
Мені з гуральнею робити?“

„Це не моя річ“.

„Отож то!
Не ваша річ! А підтинати
Мій дохід, хлопа бунтувати,
То ваша річ?“

„Дарують пан,
Роблю це не по своїй волі!
Роблю те, що духовний стан
Мені велить. В те, що на полі,
В коморі, хаті і стодолі
Хлоп робить, не мішаюсь я,
Та дбать про душі їх, вести
В життю їх шляхом чесноти,
Це, прошу пана, річ моя“.

„Е, тере-фере, моцюмпане,
Усе те, це пусте гадання²,
А я кажу вам раз на все:
Хай про тверезість ту пустую
Від вас і слова більш не чую
Ні я, ні люди! Киньте це!“

¹ Амбона—казальниця, з якої в церкві кажуть проповіді.

² Гадання—(польське) говоріння, балачка.

„Я б радо кинув ті історії,
Я б навіть був не починав,
Коли б виразний не дістав
На це наказ із консисторії“.

„Це що у біса!“ — крикнув пан,
І скочив, наче приск в халяві
Почув. — „Пралати ті плюгаві
Задумали, мабуть, наш стан
Пустить з торбами! Покажіте
Мені цей наказ! Боже-світе,
Та я їм ним кінця дійду!
Не пожалію вже видатку,
В губернії припну їм латку,
А то й до цїсаря піду!“

„Я наказу із консисторії
Не можу дати, — піп сказав, —
Він посилався по курсорії¹,
Я й номеру не записав“.

„Га, попе! — скрикнув пан сердито, —
Ти брешеш! Аж тепер відкрито
Твою брехню! Із консисторії
Не було жодної курсорії,
Котра б наказувала це.
Бо знай, усі курсорії ті
Дяк під загрозою мені
Все до прочитання несе.
Так от який ти! Тут і сам
Неправні, бунтівничі речі
Говориш раз-у-раз хлопам,
А криєшся за влади плечі!

¹ Посланцем.

А як він, мов святий, зложився!
„Я б того й не розпочинав!“
Постій но, будеш ти ще знав,
З ким ти так хитро зачепився“.

Та диво, голос той сердитий,
Вразливі, прикрії слова,
Що, бачилось, к землі прибити
І похилити й принизити
Старого мусіли попа,
Зовсім аж навпаки неначе
Сердезі духа додали.
Він випростувався, тремтяче
Обличчя заясніло, око
Зустрілось з панським. Він глибоко
Вклонився і сказав: „Коли
Я провинив що проти права,
То що ж робити, відповім!
Роблю лиш те, що Божа слава
Мені наказує. Я стою
Вже в гробі одною ногою.
Мене не тикає зовсім
Грізьба ніяка, ні обава¹,
Сумління в мене понад всім“.

Сказавши це, ще раз вклонився,
І звільна, тихо віддалився.
Пан аж зубами скреготав.
„Постій же, попе! За ту штуку
Ти ще мою почувеш руку!“
Раз-по-раз люто він шептав,
І кляв і слав старого к дідьку.
Та вгамувавшись крихітку,
Він прибиратъ став у думках,

¹ Обава (польськ.)—страх.

Як справдити свої погрози, —
Із лютости трохи що сльози
Не виступали на очах,
Коли побачив, що попові
За ті науки та промови
Не так то легко що зробить.

У консисторії просить,
Щоби попові заказали,
Взяли його, або вкарали, —
Те пана якось не кортіло.
Чи до циркулу заносить
На нього скаргу? Там і мови
Нема про те, щоб виграти діло.
Та ж там комісар, що й послідню
Сорочку радо б з нього здер!
„Ні,— думав,— лиш одну тепер
Дорогу бачу відповідну:
До Львова їхать! Там і так
Контракти, сойм постулятовий,
Забави... Продамо ріпак,
От і знайдеться гріш готовий.
І жінка трохи погуляє, —
Давно вже бідна нарікає,
Що дома із нуди засхне.
Ну, то й піду я особисто
До губернатора і чисто
Все розповім. Та ж він мене
Зна здавна, — часто тут гостив,
Ще як у Самборі служив
Комісаром. Постійте, хами!
Чекай, ти, попе! Буде з вами
Не те! Я спражу вас на схаб!¹

¹ Схаб—сухе, худе м'ясо, майже шкіра.

І вже вам певно не pomoже
Ні просьба, плач, ні „Святий Боже“,
Ні цей беззубий, клятий шваб!“

ІХ

Поїхали пани до Львова,
Аж закурилася дорога.
І знов в людей піднявся дух,
Немов якась гнітуча змора
З села пішла. Хоч то від слуг
Прийдеться завтра більш ніж вчора
Терпіти, то така то вже
Людська натура — зміни хоче!
По яснім дні бажає ночі,
Одного довго не знесе.
Нехай хоч гірше, лиш би інше!
А без панів, то хоч і більше
Докучить панщина, та знов
В хатах, на вулиці немов
Говориш, дихаєш вільніше.

А тим часом піп не дрімзе,
Все про тверезість навчає
Та до присяги притягає,
Горілки щоб зовсім не пить.
Люд зразу слухає, мовчить.
Всім якомсь дивно виглядає,
Як можна хлопів не пить?
А деякі лякались таки,
Щоб пан не змусив їх ламать
Присягу. „Хто то може знать,—
Мовляли тії небораки,—

Ану ж в інвентарі¹ стоїть,
Щоб мусів хлоп горілку пить?“

Що піп толкує — все дарма
Присяга, бач, страшнее діло!
Погубиш легко душу й тіло.
Побачив піп, що так нема
Ладу, на інше догадався,
І до комісара удався,
Щоб він заглянув у село.
Комісар аж не знав, де сісти,
Коли такі веселі вісті
Почув. „Я, зо!² Отак пульо
Тавно вше трепа вам сропити!
Ваш топрій, щирій, тихий лют,
Та поки путе вутку пити,
Vergeblich³ путе всякий трут“.

З попом комісар зговорився,
Коли і як і що зробіть,
І на почесне розщедрився,
А тайком певно рад був дбосить,
Що пана добре це підкосить,
Як хлоп покине „вудку“ пить.

От раз в неділю по відправі
Люд з церкви рушив виходить,
А господарі по звичаю
На цвинтарі стояли з краю
Новин громадських всі цікаві.
Аж зирк, близь церкви на зарінку

¹ Інвентарі — панщизняні обов'язки. Щоб унормувати їх, уряд ці всі обов'язки списав, а селяни знали, що вони мусять робити.

² Я, зо — гаразд, от так.

³ Пропащий, даремний.

Враз комісарську однокінку
Пізнали всі. Він сам садить
До нас у мундурі, при шпаді
Прийшов, вклонився всій громаді.
„Ну, як ся маєте? Сторово?“
„Спасибі, пане!“

„Но, но, но!

Я маю сльово вам отно,
Отно таке маленьке сльово
Сказати. Тут екомосць ваш,
Як чую, вам ховорить тутки,
Шоп ви зарікся пити вутки.
То є барс пекно¹. Лиш кураш!
Лиш смільо! Чую, ви поялас,
Шо пан наробить крик і халас?
Nix draus!² Най спронує ропить!
Ви тумала, шо пан вас моше
Присилувать горілку пить?
Nix draus! Не пійтеся! Хрань, поше!
Я вам кашу: цісарська воля
Така, шоп кльоп товолен пув,
Шоп тосить мав хутоби, поля,
І шоп то школи ся хорнув!³
Наш цісар — слухайте лише! —
Вас хоче вільними сропити!
А як путете вудку пити,
То скаше: „Ей, той лют іше
Не варг свопота!“ Сросуміла!
Ну, йтіть тепер до свого тіла!
Ропить, як снаете! Adiel!“

¹ Барс пекно— дуже гарно (bardzo pięknie).

² Нічого.

³ Ся хорнув (ся горнув)— горнувся.

Сказати вам не маю сили,
Яке вражіння ізробили
Отті слова на всіх селян.
„Сам цісар нам не каже пити!
Нас хоче вільними зробити!
Що нам тепер шинок і пан?“

Мов грім прогоготів селом.
Ніхто не йшов обіду їсти,
Мов оп'яніли всі від вісти,
Що воля близька. Всі влолом
Враз на попівство повалили,
Убогу хату пан-отця
Мов р.й шумливий обступили.
І вже не чуть було слівця,
Що хто казав, лиш клекотіло
Гуртом: „Пан-отче! Воля! Воля!
Ми будем вільні! Проч недоля!
Проч панщина! І душу й тіло
За цісаря,— він волю нам
Дає! Кажіть у дзвони бити!
Ходіть присягу проводити!
Ми всі, старі й малі віднині
Присягнем Господу і вам
До віку ні цяті не пити!
На волю хочем заслужити!
Ходіть, пан-отчику єдині!“

Зблід пан-отець. Злякався бідний,
Не знав, що сталося з людьми.
Та радість, крик той однозгідний
Свідчив, що вже на правду ми
Йдем не по „жартовій дорозі“.
Про жодну волю він не знав,
Натомісць пан йому нагнав
Чимало страху, а в погрозі —

В губерні, в цїсаря самого
Шукати права проти нього —
Він бачив справді щось страшного,
Бо бідолаха добре знав,
Що перед паном він збрехав,
Що з консисторії не було
Такого наказу, щоб вчить
Хлопів тверезости і навіть
Їх до присяги приводить.

Старече серце добре чуло,
Що якби добре пан завзявся,
То міг його біди набавить,
І що там в Юрі¹ б не озвався
За ним ніхто, противно — власть
Духовна перше кине камінь
На „незаконную“ його
Роботу, і сама віддасть
Його на глум. Так ось чого
Злякавсь старий. Нехай ще нині
Щось справді лучиться в народі,
Пан не питатиме, чи винні
Такі причини або інні,
Що вибух непорядків пламїнь,
А скаже: „Винен піп та й годі!“
І бідному попові аміні.

Опершись обома руками
На паличку, мовчав він. Довга
Була та хвиля, поки втих
Безладний гамір юрб сільських.
Вкінці промовив він: „Що з вами?
Гей, діти, діти, бійтесь Бога!

¹ Юр — церква Юра у Львові, де міститься греко-католицька, українська духовна влада, консисторія.

Що це ви робите? Яка,
Де, відки воля вам приснилась? "

„Ні, не приснилась, — відкликала
Народ, — а справді об'явилась.
От півгодини ще нема,
Як пан комісар власним словом
Сказав нам! Людям урядовим
А чейже не брехать? "

„Ага!

А що ж таке сказав вам? А? "
„Сказав нам те, що й ви, пан-отче,
Щоби горілки нам не пить;
А ще додав, що цар хоче
Нас — каже — вільними зробіть ".

„Ну, і що більш? " „І більш нічого "

„Дурні, дурні! І ви так з того
Утішились? От барани!
Що цар хоче — милий Боже! —
Це ж певно! Але чи він може?
Чи зараз може? Жди, небоже!
Та ви ж подумайте самі:
Хто має в хаті три сини,
Всім трьом рад долю заповісти,
То годі враз всіх трьох женити,
Бо всіх не міг би обділити
І сам лишився б ще в зимі
Без хліба. Так то і в державі
Цар-батько. В нього три сини:
Хлопи і військо і пани,
Усі цареві рівно милі,
Бо всі однако царській славі
Допомічні й державній силі.

То ж робить цар для них що може,
Та всього годі враз зробити.
Вам волю дати було б гоже
Та хто там зна, пани би, може,
Тоді схотіли бунт вчинить“.

„Що? бунт? Нехай лише рухнуться,
То й чорт не визнає, де дінуться!
Торічних мало їм запуст?“¹

„Ну, бачите, які ви діти,
Як мало вміли б ще цінити
Ту волю, коли з ваших уст
Такі погрози йдуть. Ні, милі,
Ви не дуфайте² своїй силі!
Не мести, не різні від вас
Жадає цар! Вашу долю
Йому довірте! Він вам волю
Дасть певно, як настане час.
А криком, шумом — вірте, любі! —
Ви ворогів своїх лиш днесь
Укріпите і попретесь
Самі на стрічу власній згубі“.

Похнюпились і посумніли
Хлопи, нелюбо, знать, звеніли
Слова ті в їх ухах, та що ж
Робить? Правдиве, хоч не гоже
Те слово: цар дав би може
Їм волю, та хто зна, чи може?
Похнюпились і посумніли,
А многих таки ще свербіли

¹ Натяк на пам'ятні події в великопісне пушання 1845 р. в Мазурщині. (Ів. Фр.).

² Дуфати — бути зарозумілим, дуже надіятися, вірити.

На тілі панські канчуки,
І власна шкіра, знай, шептала:
„Не будь ти, брате, надто смілим,
Поки ще чорного на білім
Нема, що ми не кріпаки!“

І вся громада застогнала:
„Так що ж, пан-отче, нам робить?“

„Що ж, діти? Господа молитесь,
І тихо бути, смирно ждати,
Чей то недовго вже прийдешь!
Нікому й слова не казати
Про те, що вам комісар днесь
Сказав“.

„Ну, добре, хай так буде!
Але горілки вже ні в рот!
Рад цісар знать, що ми за люди,
То ми йому й покажем! От!
Ще нині, зараз ми готові
Тверезість вічну присягти!“

„Дай Бог вам встатчитися в слові,
Покуси всі перемогти!
Та це не так то легко, діти!
Присяга, діти, то не жарг!
А знаєте ви, що зробите?
Оце Пилипів піст надходить.
Шлюбуйте кожний сам собі
Не пити, в згоді і любові
З усіми жити, кривди й шкоди
Не пам'ятать і не робить,
Перемагають покуси вражі
І терпеливо все зносить,
Що Бог нашле за блуди наші.

„А там перед Різдвом святим
Хто чутиме охоту й силу,
Відбуде сповідь, а за тим
Присягу зложить Богу милу.
Так, дітоньки, оце ще вам
Два місяці тяжкої проби.
Перенесіть її так, щоби
Готувим, чистим можна нам
Вступити в новий рік. Хто знає,
Що той рік новий приведе?
То ж хто присяги з вас бажає,
Хай в новий рік у церкву йде!“

Громада хвилю помовчала,
Потім, вклонившись, сказала:
„Хай буде й так! Ми пристаєм!
І ще терпітимем злу долю,
Але нехай нас ріжуть, колють,
Горілки більше вже не п'єм!“

Х

Кінчився сорок сьомий рік
Погідно, ясно. Сніг глибокий
Замерз, став твердий як тік.
Підгірські річки і потоки
Мороз стяв ледом аж до дна;
Трищали дерева з морозу,
І знаходилося щодня
В снігу замерзлу пташку Божу.
Кінчився сорок сьомий рік
Твердим віщованням; здавалось,
Що твердо, непохітно ввік
Стоятиме той лад поганий,
Що нам до крови вже допик.

За гори сонечко ховалось,
Коли почувся в нас дзвінок,
І з-за горбочка на місток
Мов вродилися панські сані.
Завиті в коцах та футрах
В село вертали пан і пані.
Дзвінок і вид той по хатах
Розніс якийсь невільний страх,
Мов курят страх при виді кані.

Селом скрізь чутка розійшлася.
„Що то за вісті він привіз?
Де був так довго? Чи заніс
Направду скаргу він на нас
До губернатора? Що згодом
Пан губернатор відказав
Йому?“ — Так шепотом неслася
Глуха тривога між народом,
І кожний гнувсь і лиха ждав.

І в панському дворі в тій хвилі
Усі серця тривогу били,
Йшла суєтня та біготня.
Бліда задихана двірня
Металась, мов в окропі муха,
Бо кожний чув в покорі духа
Гріхів немало за собою
І нишком всіх святих благов:
„Загородіть йому лускою
І очі й уха, щоб не взнав!
Ще лиш цей раз, цей раз послідній!
Буду наймав служби й обідні,
Щоб лиш цей раз я не пропав!“

А пан понурий і похмурий
Приїхав, якось наче вовк

Глядів, змарнів щось і пожовк.
Чи то його так міські мури
Зіссали, чи грижа яка?
Роздягся, хвилю по покою
Ходив, по привичці рукою
Помахуючи, мов б.: в ній
Держав рукоять канчука.

А далі дзвоником в покій
Покликав він льокайчука.
„Хай тут пан ржондца¹ зараз стане!
Бігай! Та стій, чекай, болване!
Як пана ржондцу сповістиш,
Біжи, орендаря поклич!“

Прийшов пан ржондца. „Що чувати?“
„Вельможний пане, все гаразд!
Пшеницю й жито, як Бог дасть,
За тиждень будем чисто мати
В засіках. З двадцяти телят,
Що вродилися сіми днями...“

„Ну, гарно, гарно, мій коханий!
Про це і завтра ще оба ми
Помовимо. Тепер я рад
Дізнаться, що в селі чувать,
Як ви мирились тут з хлопами?“

„Бог милував, не було лиха.
Громада стала смирна, тиха,
Робила добре. Гріх би був
Жалітись“.

¹ Ржондца — головний завідатель.

Губи пан віддув,
Неначе був не рад тій вістрі,
І по покою похожав,
Тим часом ржондца продовжав:
„От лиш з тим вирубом ніяк
Не можемо до кінця долізи“.
„З яким це вирубом?“

„Червяк
Зачав частину лісу літом їсти
То пан казали вирубать“.

„Що ж? Ви хіба ще не скінчили?“
„Та ні. Тут много ще занять
Було при домі, много люди,
Що були винні, відробили,
А іншим тра було за труди
Платить, щоб молотьбу кінчать,
То й годі було в ліс послать
На раз багато рук. Ще перше
Рубали дещо там, тепер же
Морози впали“ —

„Оце так!“ —
Аж скрикнув пан і мов буряк
Почервонів — щоби ті хами
Не простудилися, хрять Боже,
Та хай червяк весь ліс мій гложе!
Ну, гарно вашими руками
Дороблюсь я! Ідїть, я там
Прийду і все огляну сам“.

І гордо пан махнув рукою,
А ржондца низько поклонився,
І, смирно вийшовши з покою,
Почухався і зажурився.
„Побачимо погану зміну!..
Розлютивсь пан наш не на жарт.“

Десь там йому натерли хріну
Не будь якого! З жодних карт
Ані з гостин, хоч програвав він,
Таким недобрим не вертав він“.

Та дужче ще старий похнюпивсь
І дужче ще засумував,
Коли побачив, як поспішно,
Мов кіт облесно, мов пес втішно
До пана жид чимчикував.
„От панський вірник! Цей Іюда
Недармо пильно так біжить!
Когось то тра оклеветати,
Комусь то хоче ця облуда
Під ноги камінь підложити!
Ну, та й далеко ж пан заїде
Із жидом в парі! Будем ждати,
Що з того вийде. Та, мабуть,
Що не побіди, але біди
З жидівських нашептів прийдуть“

А тим часом зітнутий вдвоє
Уже до панського покою
Жид, не застукавши, ввійшов.
Пан при вікні стояв, до нього
Задом обернений, і довго
І не оглянувся, немов
Не чув нічого. Жид при вході
Стояв, все кланявся й мовчав,
А пан усе запримічав
В маленьке дзеркальце. Чимало
Минуло хвиль, — все кланявсь жид,
(Він знав, чим пану догодить!)
Аж врешті пану смішно стало.
Він обернувся.
„Ну, годі, годі!“

Мій Мошку, спина заболить!
Ходи сюди! Досить стояти!
Сідай, розкажуй, що чувати?“

„Ох, зле чувати, ясний пане!
Вже швидко нас зовсім не стане“.
„Ого, а як це?“

„Чули пан?
Хлопи збунтовані до разу.
Весь піст ані один Іван
Не пив горілки! Як заразу
Минають корчму! Ох вей мер¹,
Я вже зруйнований тепер!“

Всміхнувся пан. „Ну, ну, мій Мошку,
Бог ласкав, ще на так то зле,
Коли ти файний², що й але,
Зовсім не схожий ще на дошку!“
З тим словом поплескав пан Мошка
По круглім, повнім животі.

„Ох, ясний пан жартують трошки!
Та ні, тепер часи не ті!
Вже нас як пару непридалих
Патинків кинуть на смітник!
Чи чули пан? Тутешній галех³
Вже збунтував усіх хлопів!
Чи чули пан? На завтра в них
Вже постановлено: як тільки
Скінчиться їх церковний спів,
То всі присягнуть від горілки“.

¹ О, біда мені!

² Файний—гарний.

³ Галех (жид.)—піп.

„Що? Завтра!“ — люто крикнув пан,
І схопивсь, мов сидів на терні. —
„Що, піп? Він ще свої химерні
Думки не кинув? Я їм дам!
Der Teufel drein!¹ Стара катряга!
Так завтра, кажеш ти, присяга?
Постійте, я заграю вам!“

„А знають пан, — торочив далі
І кланявсь жид, — хто се вчинив,
До того руку приложив?
Ох, ох, тяжкі часи настали!“
„Ну, хто, скажи!“

„Хлопи казали,
Що пан комісар приїжджав,
Край церкви казання казав,
Що цісар хоче волю дати
Хлопам, і жде лиш, щоб усі
Горілку кинули вживати.
Ох, тут в селі у тім часі
Такий був крик і бунт завзятий,
Що я вже думав утікати“.

„Так? А мій ржондца про оці
Події не сказав ні слова
Мені. Ну, добре, будем знать.
Чію як вірність оцінять.
Спасибі, Мошку! Я до Львова
Як стій все пишу. Ти ж тим часом
Поміж хлопами викрутасом,
Всю правду вивідай як слід!
На все про свідків постарайся,
А завтрішнього не лякайся!
Ще ж не перевернувся світ,
Щоб піп узяв мене під ноги.

¹ Чорт би їх побрав!

Вже ми їм тут притремо роги!
Лиш тихо, справно!¹
„Буде гіт“!¹—
Сказав, вклонивсь і вийшов жид.

ХІ

Ще сонце ясне не сходило,
Ледве на днину зазоріло,
І спало в тьмі село, коли
З дзвіниці дзвони загули
І на всеночне люд скликали.
Від дзвонів гомону кругом
В хатах будилися, вставали.
Немов зірки віконця сяли,
А далі звільна повагом
В кожухах і шапках смушкових,
В великих чаботях пасових
До церкви люди потягли.
Далеко чутно, як скрипить
Замерзлий сніг під їх ногами,
І пара з віддихів клубами,
Немов із коминів, бухтить.
У всіх на вусах мов ігли
Понамерзали в одну мить.
Ідуть купками, громадками,
Та тихо так, не гомонять,
Немов збираються думками
Щось дуже важне підпринять.

Воно й не диво: аджеж нині
Сам Новий рік, присяги день!
І наче вояк, що в огонь
Іде, так кожний нині чує,

¹ Гіт (жид.)—добре.

Що та присяга їм зготує
Чимало лиха, що повинні
Чимало вражих сил зломить,
Чимало горя перенести,
І панських кар і жида мести,
Щоб наміри свої сповнить.
Та всі рішили будь-що-будь
Все витерпять і грудь о грудь
Іти і голови зложить,
Щоб лиш свободу заслужить!

Гай, гай, була то гарна хвиля!
Як нині тямлю ще її.
Розбуджена громадська сила
Під гнетом дужчала, зносила
Всі перепони і гасила
Незгоди й розбрати свої.
Досить було одної згадки
Про можливість волі, щоб збудить
Народній дух. І всяк в ту мить
Готов був всі свої достатки,
Життя за волю положить.

Гей, та недовго то тривало!
Таких хвилин блаженних мало
В життю народів і людей.
Коли б пізніше, в тяжчі проби
Було в нас більш таких хвилин,
Такого духа і впадоби,
Ох, то не так в нас днесь було би,
І блуд, недогляд не один
Запізні б не будив жалоби.

Прийшли під церкву. Що за диво?
Заперті двері! Тут мороз,
На дворі видержать не мож.

Гей, паламарю! Ну лиш, живо,
Церковні двері відімкніть!“ —
Кричить народ. Затихли дзвони,
Зліз паламар. „Кладіть поклони,
Христіться та додому йдіть!
Дверей не відімкну, й не ждіть!“

„Що? Як? Чому?“ — мир закричав
А паламар і одвічав:
„Лиш тільки я дзвонить почав,
Прилетів зо двора отаман,
Ключі від церкви відібрав“.

Народ лиш ахнув. „Ох, нам горе!
Яка се ще нова біда нам
Від пана грозить? Що се він
Гада, що так нас переборе?
Він з Богом хоче воювати?
Він церкву сміє замикати?
Гей, на дзвіницю. Бийте в дзвін!
Дзвоніть тривогу! Най збігаєсь
Усе, що лиш живе в селі!
Гуртом до пана! Най смиряєсь,
Бо будуть кості не цілі!“

І разом дзвони застогнали,
Товпились люди та кричали,
І, мов пожежа, бухав гнів
З їх рухів і очей і слів.
Кленуть і грозять, кличуть: „Гей,
Біжи, по молоти, ковалю!
Відіб'єм замок від дверей!“
Баби ридають наче з жалю
За вмерлим. Стогін, галас, крик
На цвинтарі несповідимий!
Оттак то, діти, почали ми
Той славний сорок восьмий рік.

Аж ось на скруті показалаь
Ватага панських посіпак
Із нагайками, гордо так,
Бундючно д' церкві наближалась.
І стих на хвилю крик і галас,
Всі ждуть, чого то хоче пан.
Аж ось отаман-палюган
Говорить: „Люди, що це з вами?
Чого ви стали тут юрбами?
Чого ревете так завзято?“

„Пустіть до церкви! Де ключі?“ —
У відповідь ревнули всі, —
„Пустіть до церкви, нині свято!“
„Що ви, сказились? Хто це вам
Наплів? Сьогодні будня днина!
Піп вам сказав? Ваш піп — дитина!
Він і читать не вміє сам.
Пан ліпше знає! Розходіться!
На панське зараз лагодіться!
Усякий ладь сокиру й віз —
Поїдемо рубати ліс!“

Мир остовпів. Що за причина?
Невже це справді будня днина?
Невже ж усі здуріли ми?
Та ні, кепкує зла личина!
І враз, мов вихор той крильми
Залопотить, бори могучі
Застогнуть з градової тучі,
Так мир, що з остраху мовчав,
Увесь загрюкав, закричав:

„Бреши ти сам зарівно з псами,
Поганий панський блюдолиз,
Не нас роби всіх дураками!“

Наш піп з тобою враз не гриз
Кісток під панськими лавками!
Он, що він видумав, падлюка!
На панщину на Новий рік!
Чи, може, панова це штука?
Хай стережесь! На тім коні
Поїде на короткий вік!
Тут з Богом справа, не з людьми!“

„А я кажу вам: розходіться!“ —
Прислужник панський знов візав. —
„Ключі у пана. Пан сказав,
Що хоч кричіть, хоч вередіться,
Не буде в церкві днесь відправ.
А в разі бунту пан покличе
Команду війська у село.
Кажу вам: розходіться швидше,
Щоб вам ще гірше не було!“

„А хай тут котить і гармати!
Хоч голови всі покладем,
А кроком відси не підем.
Їє що, день-у-день працювати,
І навіть стільки свят не мати,
Щоб Богу помолиться? Гей!
Ламаймо двері! Хай трібують¹,
Хай нас у церкві всіх мордують!
Геть посіпаки від дверей!“

Та панські слуги добре дбали,
Густим рядом при дверях стали.
Довкола них зробився стиск.
Обмахувались нагайками,
А далі штовхать кулаками

¹ Трібувати—пробувати.

Взялись... Люд тиснеться, писк, виск.
Вже понад голови людей
Почали задні до дверей
Метать великі снігу груди,
І гнів кипів чимраз страшніш.
Де-де в руках заблиснув ніж,
І чувся крик: „Хай гинуть Юди!“
І може б сорок восьмий рік
Були ми кров'ю охристили,
Коли б у тій рішучій хвилі
Піп свого слова не прорік.

За шумом, галасом та криком
Ніхто й не бачив, як між нас
Він увійшов—коли нараз
З придверним розпяттям великим
В руках перед людьми він став
І хрест високо підійняв
І голосним озвався кликом:
„Бог з вами, діти! Що це, ви
Опутані злим духом нині?
Що ви, татари чи туркині
Що коло Божої святині
Такий гармидер завели?
Чи місце тут на колотнечу?“

„Не ми її розпочали!“ —
Гукає мир. Адить¹, пан-отче,
Пан ключ від церкви взяв, ще й хоче,
Щоб ми на панське нині йшли“.

„Зле робить пан, то не перечу,
На душу гріх бере важкий!
Та чи ж то рац'я, щоб для того

¹ Адить—дивіться.

І ви гріха не менш тяжкого
Тут допускалися й святий
Дім Божий бійкою сквернили?
Ні, діти, Богу гнів не милий“.

„Та ми ж для Божої хвали
Лиш голос правди підняли!
Хіба ж і це зносить терпливо?
Як так, то пан почне нам живо
На тім'ю кілля ще тесать!
Ні, цього не дінде дводушний!
Кажіть їм ви ключі віддать!
Як пан не буде вам послушний,
То двері будемо ламать!“

„Дурні, дурні! Прости вам, Боже,
Оцю велику хулу!
Не вже ви Божую хвалу
Оберегти хотіли, може,
Тим криком, бійкою? Чи ж ті
Незвісні вам слова святі:
Як Бог хотів би оборони,
То він би в хвилі легіони
Небесних ангелів зіслав?
Ні, діти! Бог нам приказав
Усяким властям покориться
І слухать розказів усіх“.

„То що ж, нам днесь до діла браться?
Пан-отче, це ж смертельний гріх“.

Ви з мусу, діти, не з охоти,
То Бог гріха не вмінить вам!

„Але ж пан-отче, і ви сам
Підете також до роботи“—
Озвався панський палюган.

„Я?“—скрикнув піп, мов ужалений,—
„Я? Я? Чи ж я не увільнений
Від панщини?“

„Ні, отче! Пан
Велів виразно нам: ідіть,
Усіх на панщину женіть,
І піп також хай їде сам!“

„Не буде того, як світ світом!“—
Знов мир ревнув.—„Пан-отче, ні,
Не бійтесь! Ми за вами всі
Обстанемо. Громада з війтом
Хоч зараз до циркулу йдем,
І старості до ніг падем,
Нехай розсудить нас із паном!“

„Ні, діти“,—піп старий сказав,—
„Не буде того! Це погано!
Коли пан нині наказав
На панщину, то видно, діти,
Сам Бог йому цю мисль зіслав,
Йому дозволив розгордіти,
Щоб незабаром сам він в сіті
Своєї гордості попав.

„Так от що я сказать вам мушу:
Схотів пан взяти гріх на душу,
Схотів у свято рокове
Нам церкву Божу замикати
І нас на панщину всіх гнати,—
Хай буде й так! Хто поживе;
Побачить, ще то з того буде.
Ми ж, діти, бунтів не робім,
І задля панської гордині
В додатку ще й на себе нині
Гріха тяжкого не берім.

Ми силі, власті покорімся,
В покорі, діти, покажімся
Ми достойнішими, як він.

„Ви ж нині мали присягати!
Чи ви гадаєте, що вам
Зложить святу присягу дам,
Як двері будете ламати?
Знесім ще пробу цю тяжкую,
А я вам певно пророкую,
Що Бог її нам почислить.
Хіба ж не звісно вам, що зрана,
Поки зоря зійде рум'яна,
Найдужче все мороз смалить?
Та хоч застелить він віконце,
Та це лиш знак, що швидко сонце
Заблісне й землю теплить“.

І диво сталося з людьми:
Усі притихли, посмирніли,
І похилились, посумніли,
А очі всіх на схід летіли,
Мов ждали тут же скону тьми.
Та небо, ніччю так погідне,
Тепер, коли вже малось ді-дне¹,
В тяжкий туман заволоклось,
І за селом в яловім бору
Важке гудіння пронеслось.
І тільки піп скінчив, аж ось,
Віщуючи страшну вихору,
На цвинтарі високий в'яз
Так жалібно почав скрипіти,
Що затремтіли всі, мов діти,
І глухо застогнали враз:

¹ Ді-дне — як настає день.

„Хай судить Бог! Будем смирятись!
Ходім на панщину збиратись!“

ХІІ

Гей, розшалілась буря люта!
З устоку¹ вітер засвистів,
Мов дикий кінь, порвавши пута,
Нараз на волю полетів.
То озирнесь, копитом гряде,
Підскочить, фиркне і зарже,
То рушить вчвал, аж землю рве
Копитом, колесом піде,
І знов зарже і раптом стане.

Бурхав так вітер, скріплий сніг
Рвав з поля, ніс в село туманом,
Бив в очі, стежку з-перед ніг
Неначе вкрав в короткий миг,
А вив, ревів, мов сам не міг
Скрить в собі гнів над нашим паном.

Та тяжчий плач і рев і стони
Ішли по хлопських всіх хатах:
Ридали діти, старці, жони,
А буря ще збільшала страх.
Всі палець Божий в ній вбачали,
Ознаку Божого гніву.
З яким плачем випроводжали
Нас на роботу лісову,
Як мов на смерть вже нас прощали,
Їде не забуду, док' живу!

Та ба, даремний плач і сльози!
Пан каже, й мусить бути так.

¹ Усток — схід.

Вже по оборах чуть погрози
І крики панських посіпак.
І от в метіль та рик шаруги
З обори тут один, там другий
Помалу виїжджа мужик.
Конята форкнуть, жмурять очі,
Посапують під бурі рик;
Мужик закутавсь у кожух,
А тут метіль то в бік заточить
Санки, то спереду заскочить,
І запирає в грудях дух.

Та ба, сильніша панська воля,
Ніж та метіль посеред поля!
Та воля всім, немов обух
Над головами затижила.
І потяглись горі селом
Санки порожнії гуськом,
А буря слід їх заносила.
Лиш десь-колись крізь вітру шум
Щось мов комарик забриніло —
Це голос дзвонів. Світе білий!
Там десь святкують! Люду тлум
У церкві, світло все палає,
Угору йде кадила дим,
Всі моляться, а дяк співає...
А ми — мов клятї! Нам одним
І свята Божого немає!
То всякий, вчувши дзвонів гук,
Батїг невільно відкладає,
Здіймає рукавиці з рук,
Перехреститься і зідхає
Й молитву шепче.

Коли глядь,
Аж і з попівства їдуть сани,
На санях піп, два атамани,

Й слуга. Значить, пан справді гнать
Попа задумав до роботи!
Яким це правом? Чи добився
На тее дозволу в губерні?
Не дармо ж довго так барився:
А ті пани на все штудерні¹.
От так ми думали, і знов
Нових нещасть на себе ждали.
Втім із переду чути: „Гов!“
Ось двір! І ми край брами стали.

А в брамі пан стояв — високий,
Плечистий, в польських чоботях,
У футрі й шапці, чорноокий
І чорновусий. У руках
Канчук держав і тріскав ним
На вітер ніби для іграшки,
На правду ж сани він числив,
Що проїздили перед ним,
Горілку потягав із фляшки,
А на поклони мужиків
Й кивком не одвічав одним.

Та ось попівські їдуть сани,
За ними ж довгий ряд таких,
Що пан їх звав бунтівниками
І здавна око мав на них.
Всміхнувся, ближче підійшов
На шлях і гучно крикнув: „Гов!“
І стали сани. Всі вклонились
Низенько. Пан усе всміхався.
„А що, панове, — відіззався, —
Хоч нині ви не опізнались?“

¹ Штудерний — хитрий, розумний.

А може вітру хто збоявся
І дома при бабах остався?“

„Ні, їдуть всі!“—сказав отаман,
Що перед паном смирно став.
„Ну, то-то й є! А то б дістав!
Ей, був би битий, як той Гаман!
Скажіть ви, бургери¹, мені,
Що це ви робите? Коли то
Буде вже раз спокій в селі?
Здається, вас ще мало бито,
А то б вам жодні горобці
У головах не цвіркотали!
Скажіть но ви, єгомосці,
Що це ви знову загадали
Якусь присягу? Хочесь вам
Різок та буків скоштувати?
Ей, Бог не брат мій, але сам
Таку прочуханку задам,
Що й внуки будуть пам'ятати!“

Сказав це і окинув нас
Мов яструб оком, і немов
Попа побачив перший раз,
До нього ближче підійшов.
„Єгомосьть,— каже,— що за диво!
І ви на панщину також?
А, гарно, гарно! От правдиво,
Ви добрий пастир: де йде стадо,
Туди ж і він іде. Ну, що ж,—
Вітайте! Ми приймем вас радо“.

Та піп, хоч голосом тремтячим,
Але з достоїнством сказав:

¹ Бургер — громадянин.

„Вельможний дідич наш, як бачим,
В гуморі нині. Бог послав
На пана радість,— слава Богу!
Моліться, паночку, лишень,
Щоб Бог на завтрішній вам день
Цю радість не змінив в тривогу!“

Пан враз аж кинувсь, мов його
Шпигнув гадюки зуб затрутий.
„Що, що сказав ти, попе, що?“

„Кажу лиш те, що може чути
Спокійно всякий християнин.
На кого гордість Бог зсилає,
Так що й на Бога він не дбає,
То знак, що близько вже чекає
Одверта пропасть перед ним.“

„Ти будеш ще мені грозити?“

„Ні, ясний пане, я не грожу,
А лиш кажу вам Правду Божу,
Котра мабуть незвісна вам“.

„Таких вчи дурнів, як ти сам,
А не мене будеш навчати“.

„Я панській мудрості віддам
Чолом охочо, рад лиш знати,
Чи то вона веліла вам
Сьогодні свято бунтувати,
Святую церкву замикати
І гнать на панщину людей?
Ей, пане, пане, схаменіться
І мудрістю ви не чваніться!
Та ж якби власних я грудей
Не був наставив в обороні

Тих ваших слуг, то хто і зна,
Чи коло церкви би в тій хвилі
Ця буря і метіль грізна
Калюжі кров'ю їх червоні
Не замітала! Пане милий,
Тямуйте: в світі без ріжниць
Усе свої границі має,
І що ніхто таких границь
Безкарно не переступає“.

„Ге, гарне казання твоє!
Та знаєш, попе, ось що дивно:
Для інших в тебе мудрість є,
А робиш сам якраз противно.
Чи не казав тобі я: знай
Свої попівськії границі,
Усяку школу занехай,
Не говори хлопам дурниці!
А ти ось як! Завзявсь мабуть
Мене до крихти зруйнувати!
Хлопи присяги, волі ждуть,
Горілки, хоч їх ріж, не п'ють,
І жид платить не хоче рати.
Так що ж ти думаєш? Мені
Через попа іти з торбами?
Ні, попе! Ще раз кажу: ні!
Не так я поговорю з вами!
Завчасно ти й той клятий шваб
Про волю ще заговорили!
Ось покажу я вам, хоча б
Ви що хотіли, те й робили,
Що я тут пан! Віднині ти
Махай на панщину з хлопами!
Вмів шкоду ти мені нести,
Відроблюй власними руками!“

„Що пан тут пан, я добре знаю,
Та тільки є над паном пан.
Я тільки силі улягаю,
Та в очі пану заявляю,
Що це безправство, що мій стан
Мене від панщини звільняє,
Що царське право пан нехтує“.

„Про право тут балакать всує,
Бо не твого ума це діло.
Ти бачив, попе, інвентар?
А там стоїть, що піп тримає
Ґрунт між громадою з двох пар.
От з того виводжу я сміло,
Що ґрунт цей хлопський, рустикальний,
І з нього панщини звичайний
Для мене вимір випада“.

„Воно б то так, лиш те біда,
Що в інвентарі ж додається:
„Від панщини й данин свободний“.

„Свобідний тільки той, хто гідний!
А втім, коли тобі здається,
Що кривда сталась над тобою,
Жалійся в суд, а я постою
За своїм правом. А в цей час
Я ще тут пан, і мій наказ
Сповняйте! Годі тут молоти!
Ану, до лісу, до роботи!
А живо, не жалійте рук, —
В противнім разі вам гайдук
Нагайкою додасть охоти.
Ну, гей же! Поспішайте враз!
Я швидко виїду сам до вас!“

ХІІІ

Ревів, стогнав від бурі бір,
Немов голодний, лютий звір,
І чорним гіллям, мов руками,
Махав у вітрі, бивсь і хріп,
Коли понурими купками
В'їздили ми під темний стріп.
Як дивно, лячно ялось стало
Усім в тій хвилі, наче ми
В якийсь заклятий світ в'їздили,
У царство сумерку й зими,
З якого вже по вік не мали
Вернуть живими, як з тюрми.

Як дивно, лячно залунали
Удари наших топорів,
У звори¹, дебри відгук слали,
Немов тим відгуком скликали
Громади відьм та упирів.
А кожний знав, що нині свято,
І що той святотатський гук,
Хто зна, яких і як багато
На світ накличе бід та мук.

Та ба, не час було вагатись,
Коли ні думать, ні вертатись
Сіпаки панські не дають.
І ми: самі, щоб заглушити
У собі страх, давай трошити,
Що аж тріски, мов град, падуть.
Рубаєм, зуби закусивши,
Мов дерева ті—найзрадливіші
У світі наші вороги.

¹ Звори (звір)—ложбина, дно яру.

Ті стяте дерево корують,
Ті ріжуть пилами, чвертують,
Кладуть у стоси і в стоги.

Попові ж панські посіпаки
Веліли тягати гілляки
На купу з парубками враз.
„Бог з вами!“ — люди закричали, —
„Хіба ж старий до того здалий?
Хіба нема сумління в вас?
Глядіть, він ледве робить кроки,
А тут пні, ломи, сніг глибокий,
Тут сил потрібно не таких!“

„Мовчать!“ — отаман крикнув. — „Голя!
Ми робим так, як панська воля.
Тягніть, егомость!“

Люд затих,
І мовчки, в лютості понурій
Під лісу шум і стогін бурі
Кипить робота лісова.
Та бачимо, як панські слуги
Сміються нишком, як з натуги
Наш піп старенький умліва,
На купу тягнуци дрова.
Сміються клятї, не зважають
На старість, на духовний стан,
Його найдужче наганяють.
„Тягніть, егомость! Швидко пан
Прийде! Як стїс малий застане,
То буде клопіт вам і нам“.

Та дармо з сили вибивався
Старий — тремтить його рука,
Не може двигнуть патика.
Ногами що крок спотикався,

Упав, устав і знов хапався,
Та де вже там йому така
Робота! Довго ми дивились
На те, як мучили, глумились
Сіпаки панські над попом,
Як він, не кажучи й словечка,
Коривсь, хилився, мов овечка,
З сил вибивавсь під патиком.

Ба далі бачимо: знеміг
Зовсім, мов скіпка, впав у сніг
Із патиком, що взяв на плечі,
І груди вже хриплять старечі.
Та ще сіпакам не досить!
Мов круки, жертву оточують,
То штуркають, то підіймають.
„Та годі тут вам сніг місити!
Ідіть поліна там носити!“

І враз — яке це сталось диво?
Чи вітер свиснув так страшливо?
Чи затріщав підтятий пень?
Чи мигнув блискавки вогень?
Чи в серцях наших щось прорвалось,
Що там від рана в лід стиналась
І раптом ринуло на світ?

Досить, що, мов на розказ даний,
З сокирами та топорами
Ми кинулись, ревли словами.
„Недолюдки! Прокляті! Ждіть!
Досить вже нашу кров ви ссали,
Томили нас і збиткували!
Тут ми розсудимося з вами!
Раз гинуть! Бийте їх, валіть!“

Чи вітер ніс нас, чи злі духи
Прискорювали наші рухи,—
Досить, в одній хвилині ми
Всіх посіпаків обступили,
Мов парканом обгородили
Гнівними, дужими грудьми.
Сталеві вістря заблищали
Ось-ось над головами їх.
„Моліться, кляті!“ — ми кричали.—
„Ось вам і піп! У кого гріх
На совісті, хай сповідаєсь,
Хай швидко молиться і каєсь,
Бо відси жоден з вас живим
Не вийде!“

Зблідли, поніміли
Сіпаки, наче помертвіли;
Таким ми напором страшним
На них наскочили, що й мислі
У них не було опиратись;
Тривога й жах на них натисли
Так, що ніхто не смів і рватись
До опору, а то б його
Були напевно тут же вбили.
Самі не знаючи, чого,
Усі враз голови склонили
І людям кинулись до ніг.
Рік сорок шостий і криваві
Його події знать в уяві
Воскресли, мов живі, у всіх.

„Сусіди, браття, Господь з вами!
Що робите? Хіба ж це ми
З охоти власної, сами
Це робимо? Хіба ж над нами
Не той сам пан, що і над вами?“

„Неправда!“—крики розляглися,—
„Бо нас неволять до роботи,
А ви із власної охоти
У панську службу найнялися.
Тепер ми браття вам, сусіди,
А чим то ви для нас завсігди?
Які то в вас тоді слова,
Коли під вашими руками,
Під канчуками, нагайками
Нам тіло кров'ю підплива?
Ні, годі! Горе наше вщерть
Переповнилось! Всі погинем,
Але на вас ще пострах кинем!
Моліться! Тут вам буде смерть!“

„Ха-ха-ха-ха! Оце то й діло“—
За нами враз загоготіло.—
„Ха-ха-ха-ха! Оце то раз!
Чи бач! Пани офіц'ялісти
Учаться на колінах лізти
Перед клопами! В добрий час!
Та фе, панове! Гонор майте!
Досить клячати, уставайте,
А то промочите штани!
І чом ті люди так над вами
Стоять довкола з сокирами?
Чи в танець ладяться вони?“

Се пан був. Мов з землі вродився,
Так враз між нами опинився
У футрі, в польських чоботях,
І з своїм канчуком в руках,
Гордий як все, та не гнівливий,
Ба навіть усміх жартовливий
Грав у нього на устах.

Ми всі застигли. Грім із неба
Не був би так нас остовпив.
Безумний гнів, що осліпив
Нас перед хвилиною, остив,
І яюсь так самі від себе
Ми застидались, мов би нас
На крадіжці усіх спіймали.
І наче на команду враз
Ми сокири вниз попускали.
А пан, усміхнений і гордий,
Вийшов спокійно в середину,
З погордою очима кинув
На слуг. З них кожний ще блідий,
Тремтячи, мнявсь з ноги на ногу
І силувавсь здавить тривогу,
У душі дякуючи Богу,
Що спас його від рук людей.

А пан сміється з них і кпиться:
„Ну, що, панове — каже він, —
Навчили вас хлопці молитися?
А щирий, знать, був ваш поклін!
Ну, гарно, гарно, це нічого
Не шкодить вам! А Пану Богу
Молитва всюди мила є,
Як тільки в скрусі і любові
(Слова ті з притиском промовив)
Хто Богу дух свій віддає“.

Мовчали слуги, мов закляті,
А пан звернувся вже до нас:
„А дурні, дурні, дурні з вас!
Ще більше дурні, ніж завзяті!
Я ж вашу вірність трібував,
Неначе сина батько щирий,

А вас мов біс опанував
Відразу рваться до сокири!
Я ж, дурні, тільки жартував!“

Мовчали всі, мов чорна хмара,
І попускали очі вниз.
А пан: „Самі ви завзялись
На власну шкоду! Мов отара
Насліпо в пропасть ви прете!
Чому? Я можу вам сказати:
Вам тут погані супостати
Наговорили, мов святе,
Що швидко волю вам дарують,
Данини й панщину скасують.
А що, не правда? Ну, скажіть!“

Народ мовчав. „Ну, ну, мовчіть!
Я знаю все. На жаль великий
Гадючі, хитрі ті язика
Одно забули вам сказати:
Як на ту волю заслужити?
Так отже я скажу вам це:
Той тільки варт на волі жити,
Хто над собою й гніт знесе.
От я й задумав стрібувати,
Чи варті би свободи ви?
Хотів собі зажартувати,
І бачу, що ще довго ждати
І довго ще вам мандрувати
По розумець до голови“.

Народ мовчав. Втім перед пана
Отаман виступив, вклонився.
„Дарують ясний пан! Від рана
З нас кожний нині вже гонився,
Немов листок той над водою,

Двічі над смертю самою!
А то був жарт, лиш панський жарт!
Ні, ясний пане, вірних слуг
Пани так інші не трактують,
Для жарту їх не сумітують¹
Під хлопські п'ясти², під обух.
То ж ми хіба не мали б глузду
У пана довше ще служити;
Віднині дякуем за службу,—
Хай пану Бог без нас щастить!“

Пан очі витріщив — ні слова!
Немов отаманова мова
Йому нараз усю ту річ
Ув іншим світлі показала.
Та ще веселість не щезала
З його лиця і уст і віч.
Коли нараз між мужиками
Щось застогнало і руками
Кивнуло, — люди підійшли
І перед пана привели
Попа безсильного, слабого,
Що під час розруху цілого,
Лежав простертий на землі.
Він був блідий як труп, трусився,
Немов підтятий; з-під повік
Полумертвий вже зір світився,
І ледве чутно він прорік:

„Пан жартував, мов батько добрий
З дітьми, їх вірність трібував!
А чи з Богом теж для проби
Невинно пан пожартував?“

¹ Суміувати — гнати, наражувати.

² П'ясти — п'ястухи.

І то був жарт, що Боже свято
Пан зніс, що церкву нам запер?
І то був жарт, що так завзято
Без суду і без права взято
Мене й замучено тепер?

Все те був жарт. За жарт той, пане,
Я скаргу перед Божий суд
Заношу. Нині ще там стане
Мій дух, а твій, нім рік цей кане
У вічність — теж туди позвуть.
Добро твое в злодійські руки
Піде, й сліду не буде знать
Твого буття, сини і внуки
Цей жарт твій будуть проклинать!“

Ці ні то грозьби, ні прокльони,
Мов крила чорної опони
Світ панові заволокли.
Він затремтів, стиснувши зуби,
То вуси торгав, то гриз губи,
А далі рік: „Плети, мели!
Безумний старець, та й по всьому!
Ану! Збирайтеся додому!“
І віддаливсь. І ми пішли.

XIV

Неначе сни тяжкі, гнітучі
Було все те, що того дня
Ми перебули: бурі-тучі
І вибухи чуття ревучі,
І кривда і грізьба страшна.
А як із лісу ми на поле
Без гласу вийшли, вколо нас
Було мертве все, тихе, голе.

Снігова площа простяглась
Навкруг; безбарвна, сіра хмара
Закрила небо, вітер втих,
Лиш ген там десь синява пара
Вилась клубками з стріх сільських.

І в наших грудях після тих
Страшних подій так тихо стало,
Так сумно яюсь, наче всі
Надії наші щось підтяло,
Мов небо нам само звіщало:
Повік вам жить на ланцюзі!

Під гнітом почуття важкого
Ми звільна, мовчки йшли в село,
Мов похоронний хід. Було
Це вчаси й так, — та ж ми слабого
Попа везли. Життя плаило
Із уст його струйками крові;
Весь він уже холодний став,
Лиш звільна серце билось; мови
Не стало, тільки прошептав:
„Прощайте, діти! І простіть
Йому, лишіте кару Богу!
Коріться тьмі, допоки тьму
Бог на погібелі дорогу
Не виведе!“

Та ми тепер,
Уже й не радившись, знали,
Що тут кориться не пора.
Як проїздили край двора,
То бачили, як пан запер
На ретязь браму, — знать боявся,
Щоб люд таки не спам'ятався,
Та в жарт його і не роздер.

Та ми спокійно двір минули
І на попівство всі звернули;
Старого із саней знесли,
Огріли і оберегли,
А потім скаргу написали.
Пленіпотентів¹ обібрали,
Щоб до староства вмиць ішли.

Такий то ми Новий рік мали!
Уже відправи не було.
Замість утіхи всі ридали,
А к вечору ціле село
Сходилоь до попа до хати
Старого пастиря прощати,
Останній раз поцілувати
Холодні руки. Він тепер
Ще ледве дихав, згасли очі,
А як згустіла пільма ночі,
Він супокійно, тихо вмер.

Та те, чого так пан боявся,
Таки не вмерло з ним ураз;
Противно, аж тепер у нас
Із паном танець розпочався.
Лиш що ми скаргу подали
На пана до староства,— чуєм,
Вже й панські скарги дві пішли:
Одна на нас, що ми бунтуєм,
Що сокирами хтіли вбить
Слуг панських, з димом двір пустить,
А друга скарга до губерні,
Що пан комісар бурить люд,
Що вісті розпуска химерні
Про хлопськії права, що скверні

¹ Пленіпотент — уповноважений.

Промови людям промовляє,
На злочини їх підмовляє,—
На це знайшлися свідки тут.

Бо й справді жид зумів зловити
Кількох з громади за язик:
Він штучками, як здавна звик,
Заставив п'яних говорити,
І видобув усе від них,
Що говорив комісар! Втих
На хвилю гомін, шум і крик
В селі; ми панщину робити
Ходили смирно, все ждучи,
Що то з усього того буде.

Аж раз — вже пізно уночі
Ураз збентежилися люди:
По тихій вулиці сільській
Промчали криті панські сани
Із урядовими дзвінками
І в двір заїхали. Як стій
Пішли розмови поміж нами:
„Хто це, за чим?“ Аж рано крем
Ми взнали: з гостей із сусідства
Сам староста з комісарем
Прибули у село для слідства.

От почали тягнуть людей,
І ми пізнали незабаром,
Що староста у двір не даром
Заїхав, а враз з ним худий
Новий комісар. Поділили
Вони між себе так роботу,
Що староста, мов на охоту,

¹ Крем — раптово.

В дворі із паном день-у-день
Балює, бавиться, полює,
Комісар же, глухий, як пень,
На людські кривди і терпіння,
Не знав ні права, ні сумління,
Не сердився, не лютував,
Лише з незрушеним спокоєм
Холоднокровно слідство тяг,
І тим тупим спокоєм своїм
На свідків наводив він страх.
Питав помалу і розважно
І слухав відповідь уважно,
Та запитами так підходив,
Що неосвічених людей
До признань і до сліз доводив.
Його й прозвали: „Чорт худий“.
Це слідство вів він по-мистецьки,
Все списуючи по-німецьки,
Лиш те, що злого і лихого
Про себе й інших люди знали,
А не нотуючи нічого,
Що проти пана зізнавали.

Нема що мовить, очорнили
Ті протоколи нас кругом:
Як ми присяги забажали,
При церкві слугам загрожали
І в лісі мало що тельмом
Усіх не вбили. Все дочиста
Там списано. Про те ж, як пан
Без права накидав горілку,
Як боронив завести шкілку
І в свято нас, гірш антихриста,
На панщину, немов поган,
Гнав на роботу — ані слова.
І кожний відходив як струтий.

„Тепер нам лиха не минути!“
Селом ішла загальна мова.

Пан староста три дні сидів
У пана, десь колись глядів
На комісарську ту роботу,
Хоч протоколів не читав;
Нарешті пана попращав,
Вернув до міста у суботу.
Комісар, мов слота осіння,
Ще тиждень висів над селом,
І раз-у-раз тяг протоколи,
Мов жили витягав поволі
З людей, мов воля невідмінна
Була в нім — всіх окрити злом.

Було це вечором в неділю.
Нас кілька в хаті у дяка
Сиділо і ні будь-яка
Розмова нам не йшла, надію
Ми стратили на наше діло.
Втім на дворі щось загуділо.
Зірвалась буря, і в той час
Щось до дверей залопотіло.
Дячиха вийшла і по хвилі
Комісар увійшов похилий,
Старий знайомий і нам милий,
Вклонився їй рік: „Вітаю вас!“

Ми здивувалися, та він,
Оглянувши усіх у зборі,
Всміхнувся, психнув, на ослі
Сів мовчки, ні з ким не вітався,
А потім стиха відізався:
„У, савірюха там на творі!“

Ми слово кидали по слові.
„Помайбі, пане! Чи здорові?
І що вас привело до нас?“
Він ще раз психнув, усміхнувся,
І потім поміж нас нагнувся:
„Ну, маєте порятний квас!
Я снаю фсе! Я протоколи
Перехлятав. Ну, кльоп ніколи
Не спреше, хоч пи пропатав!
Ну, що ви там наховорили!
Хоч би вас сікли та палили,
Ще б тільки сла не вимотав“.

Ми пояснили, що комісар
Писав усе, як сам хотів,
А писаного не читав.
„Там навіть вмішаний сам цісар!“
Комісар з острахом шептав.
„Я снаю фсе! Оптумав сам.
Ось цей кавальок нате вам!
Перепишіть, а поспішіть!
Пленіпотенти є у вас?
І ще цю ніч то Львова шліть!“

І невеличкий папірець
Подав дякові, пояснив,
Що було треба й як списати,
Куди пленіпотентів слати,
І ще раз психнувши, вкінець
Він почастунок відклонив
І попрощавсь і вийшов з хати.

Не треба довго вам казати:
Звинувалися ми на борзі,
Розбіглися помежи хати.
Ще нічю наші депутати

Поїхали, немов махати
Так скоро мусіли, щоб стати
У понеділок на торзі.
Та хоч як обережно ми
Цю депутацію послали,
Проте між нашими людьми
Знайшовся хтось, що до двора
Доніс про все. Ми не бували
В таких ще справах і не знали,
Що це — гарячая пора.

Гей, розізлився, розкричався
Наш пан, як тільки день освів,
Коли від жида він дізнався,
Що з повномочними послами
Ми скаргу вислали у Львів.
Він аж заскреготав зубами,
І зараз же писати сів
Листи догінчії за ними,
І зараз рано верховими
Він розіслав їх по панах:
„Де хто таких хлопів спіткає,
Хай зараз ловить їх, хапає,
І в'яже й до циркулу шле“.

Що й говорить вам про той страх.
В яким жило село ціле
Весь тиждень після тих подій!
В якій непевності, тривозі,
Ми ждали з дня на день, хто в тій
Війні зістане в перемозі?
Чи наші сповнять намір свій,
Чи де їх зловлять у дорозі?

На другий тиждень вість іде:
Зловили наших! Боже правий.

Як затремтіли ми! Тверде
Каміння б дрогнуло. А бравий
Наш пан аж голову підняв,
Коли почув, що три дні тому
Знайомий пан послів спіймав
І під сторожею послав
Не до циркулу, а: „до дому“.

„Розумний той, поцтивий Стах!—
Сказав наш пан. — Зробив до ладу!
Гальо, скликайте всю громаду,
Нехай у всіх на їх очах
Посли дістануть чоколяду,
Хай бачуть і хай мають страх!“
Зізвали нас — кого з роботи,
Кого із хат, старих, малих;
Жінок, дітей нещасних тих
Пленіпотентів в перший ряд
Велів пан ставить, хай уздрять,
Як будуть їх батьків пороти,
Нехай і внуків пізніх вчать,
Що хлопу пана не збороти.

Ось їх нещасних привели
Пов'язаних, блідих, нужденних,
Обдертих, змарганих, струджених.
А як до пана підійшли,
Пан гайдукам дав знак рукою
І крикнув: „В сніг їх! На землі
Кладіть і бийте, поки я
Не скажу: годі!“

І в спокою
Він став свистати. А двірня
У сніг нещасних повалила,
На кожного чотири їх,
Один на голову сіда,

На ноги другий, інші ж два
Ну молотить, що може сила.

Спершу неначе на мертвих
Удари сипались, бо в сніг
Лицем привалені й кричати
Не здужали, лиш тіла їх
Метались, мов хробак розтятий.
Пан свище, а двірня січе.
Вже кров крізь шмаття виступав,
Потічками на сніг тече,
І з снігу наче з-під землі
Болющий хрип глухий лунає.
Пан свище, мов не замічає.

А в тім жінки й дітки малі
Катованих ураз юрбою
З плачем, риданням і мольбою
Поверглись панові до ніг.
Пан свище, мов не бачить їх.

Одна дрижучими устами,
На колінках підповзши, пана
Хотіла в ноги цілувать,
Своїми кровними сльозами
Той панський чобіт обливать,—
Та пан, все свищучи, носком
Її в уста штовхнув, аж впала
В сніг горілиць і застогнала,
І кров із уст пішла цюрком.

Аж по страшенно довгій хвилі,
Коли вже біль почав глушить
Крик мучених, пан рік: „Досить!“
Їх підняли, снігом обмили,
Та не було вже в бідних сили,

Щоб удержаться на ногах, —
Їх слуги мусіли держати.

„Ну, що, — став пан до них казати, —
Пізнали ви до Львова шлях?
І знаєте, чим то смакує,
Як проти пана хлоп бунтує?
Ще ви пізнаєте не так!
Ще вам від мене лиш завдаток,
В циркулі жде вас ще додаток.
Ведіть їх, хлопці, в добрий спряток,
В шпіхлір, і на один личак
Усіх звяжіть і дайте їсти!
Потому нам розкажуть вісті
Про подорож. Ми ще прийдем
Балакать з ними два-три слова,
А як навкучить нам розмова,
Їх до циркулу відведем“.

А ми стояли мов мертвії,
І ні чичирк. Всі ті події
Останню крихточку надії
Нам відняли. Що нам робить?
Борються з пачом ми не в силах,
В губернію хіба на крилах
Жалоба наша долетить,
А з паном староста держить.
Нам лиш лишається мовчати,
А ні, то поле й дім кидати
І в світ за очі утікати.

А пан, вповні щоб довершить
Свою побіду, обернувся
До нас і гордо огризнувся:
„Ви бачили, яка моя
За бунт заплата? Чей на далі

Всі будете докладно знали,
Як скоботати вмію я.
Жалійтеся, хто хоче більше,
А я потраплю ще й сильніше
Полоскотать. Кому своя
Не мила шкіра — хай трібує!

І ще одно: ваш пан комісар
Вам набрехав, що швидко цісар,
Чи хто — вам панщину дарув.
Що там комісару за те
Припаде, це ще ви вздрите, —
А я кажу виразно вам:
Не вірте, хто вам се голосить,
Бо він не волю вам приносить,
Але біду. Ні цар, ні сам
І з неба Бог не має права
Те дарувати, що мое!
Ні, ні, це не цісарська справа!
Ні Бог, ні цісар не дає
Того, чого і сам не має.
Так слухайте ж, що скажу вам:
Хай жодна воля вам не сниться!
Не цісар вам її ховає,
І поки я тут, не явиться
Вона, хіба я сам вам дам!“

Так богохульними устами
Він вимовив і в двір пішов.
Здається, сими він словами
Бажав нас пригнітити, немов
Тяжким камінням та противно,
По тих словах в нас дух війшов.
„Сліпий, сліпий!“ — ми погадали. —
„Ти думаєш, що світ увесь
В руках держиш, а доля дивно

Тебе веде і вскись і вскесь,
І сам не зглянешся, як пасмо
Твоєї гордості урвесь“.

І вже не страшно нам, не жасно
Було, коли щось по двох днях
Пленіпотентів наших бідних
Ледве живих на битий шлях
У путах повели. Як рідних,
Ми їх прощали і кричали:
„Не бійтесь, браття! Бог благий.
Не дасть, щоб без кінця ширшали
На світі наші вороги!“

Нам не страшна була й та чутка,
Що до циркулу надоспів
З губерні наказ: зараз тутка
Комісару спішить у Львів!
Пан з радости аж руки тер:
„Взяли бунтівника з повіта!
Засадять же його тепер,
Що, певно, не побачить світа!“
А ми хоч тяжко сумували,
Та все одну потіху мали:
Бог правди й волі ще не вмер!

XV

Минула та зима проклята,
Остання із проклятих зим.
Зближались Великодні свята.
Вже перед Четвергом Страсним
У полі почалась рєбота.
Настала вже й Страсна Субота —
Великий, незабутній день
Для нас, Великдень наш єдиний.

Хвилину кожну тої днини
Я тямлю, мов би все лишень
Учора діялось.

Ми зранку,
Ще й заморозь не відійшла,
В дворі пшеницю маріанку
До сівби ладили. Була
Пора у ранішні обіди,
Коли упорались з зерном.
„Гальо додому, а бігцьом!
І кожний зараз хай приїде
Із бороною на майдан!“—
Отак командував сам пан.

Побігли ми, перекусили,
Що там готового було,
Та поспішавмо що сили.
Уже зібралося все село,
Хто з боронами, хто з сівнями,
Жінки й дівчата з рискалями;
Ще назганяли і хлоп'ят
Погоничів, та з ужевками¹,
Щоб борони йшли затягать.
І поставали ми рядами,
Немов на муштрі салдати;
Отаман ходить поміж нами,
Числить, чи всі, й розпоряджає,
Кому, куди і з ким іти.

Втім зирк, аж возик заїжджає
Горі селом, одним коньом.
Край фірмана² гайдук куняє,
А фірман луска батогом.

¹ Ужевка—шнур.

² Фірман—візник.

А ззаду — хто це? Боже милий!
Це ж він — комісар, це той сам,
Котрого ніби засадили
У Львові! Дивно якось нам
Зробилось, серце так забилося,
Немов нечувану якусь
Страшну чи радісну новість
Ось-ось почути нам судилось.
Отаман навіть, хоч не трус,
А також став, мов остовпілий,
І тільки буркнув стиха: „Бог вість,
Що це значить! Але мабуть
Це щось негарне“.

Як уздріли

Нас ті, що їхали, так тут
Комісар штовхнув гайдука;
Гайдук жажнувся отуманілий,
І мало-мало сторчкака
Під віз не впав. Та вмить продрухавсь,
Рукою в заушник почухавсь,
Зігнувся звільна і відгріб
Солому в возі, з-під соломи
Щось вийняв, мов великий хліб,
Завите в шмату. Глядимо ми
Й дивуємось. Аж ось гайдук
Зліз з воза, взяв тото до рук,
І через плечі, мов барило,
Повісив, шмату відгорнув —
Це тарабан! Гей, як торкнув,
Заторохтів, загримотів,
Що аж луною покотило
По всім селі. Загаморило
Село. З городів, з поля, з хат
Старі й малі кричать, біжать
Послухать, що це за пригода.
В широкий круг юрба народа

Віз обступила.

„Тихо, гей!“ —

Комісар закричав пискливо
І встав на возі, вийняв живо
Папір з кишені.

„Я оцей

Папір вам маю прочитати,
І прошу топре уважати,
По то патент цісарський є“.
І став комісар муркотати
Все по-німецьки. Люд стає
На пальці, рота роззявляє,
Та де тобі порозуміть!
Лиш цей та той зідхне глибоко,
Перехриститься, зведе око
До неба і як стовп стоїть.

А пан комісар так утішно
Читає, голосно, поспішно
Викрикує якісь слова.
Скінчив. „Ну, сросуміля вщецко!¹“
„Ні, паночку, хоч би словечко!“
„О, клюпа², клюпа гольова!
Своєї волі і свопоти
Не росуміє! Слюхай весь!
Віт третій май, шо ось натхотить,
Вам воля повная таєсь!
Вам цісар паншину тарує.
Танин не путете плятив.
Най коштий сам сопі працює!
І ше отно най коштий чує:
Пан староста тнесь випустив
Пленіпотенти ваші з цюпи.

¹ Вщецко — все (wszystko).

² Клюпа,-ий — дурний, глупий (gtupi).

Ну, сросуміля?“

Всі мовчать.

„Ну сросуміля, кльопа¹ клопи?“

„Шо так стояля, як ті слюпи²?“

Гей, віват цісарю кричать!“

Усі мовчать. В тім наблизився

З юрби наш війт і поклонився

Комісару і так сказав:

„Даруйте, пане, що приймаєм

Так холодно цю вість. Не знаєм,

Чи правда то. Нам запевняв

Наш пан, що то не може бути,

Шо мали й вас у Львів позвать,

Шоби навіки вас замкнути;

Шо цар не сміє дарувать

Нам панщини, бо то річ панська“.

„О клопа кльопа християнська!

Пан мав інтерес так касать.

І цар панам не вітпирас,

Шо панське, тільки опіцяє

Їм з каси панщину сплятить.

А я, слюга його, не мошу

Турить вас, правту вам холошу.

Печать ця, снаеш, шо значить?“

„Хай нам здоров панує цісар,

Та й щоб при нім і пан комісар

Жили нам довго, — але ми

Вже так багато потерпіли,

Шо боїмось, щоби й цей раз

Знов на льоду ми не осіли.

Ми, паночку, просили б вас:

¹ Кльопа — хлоп, мужик.

² Слюп — стовб (stup).

Із нами враз у двір ходить,
Патент цей пану прочитайте,
Йому й печать цю покажіть,
А вже тоді, як він все знайде
В порядку, ми повірим всьому.
Тоді вже й цісарю благому
Подякуємо ми любов'ю,
Йому добром і навіть кров'ю
Послужим щиро ми при тім!“

„Се топре, кльопа, ти скасалья!
Хотім у твір, апи пісналя
І пан ваш все. Хотім, хотім!“

XVI

Сиділи в ганку пан і пані
За сніданням, коли нараз
Юрбою, з шумом, наче п'яні
Ми все подвір'я заступили.
Комісар попереду нас.
При нім гайдук ішов, щосили
Торохтячи по тарабані.
Поблідла пані, піднялась,
Поглянула, трохи не впала,
І білі руки заломала,
І не то з питанням, не то
З сумним докором в очі мужа
Поглянула. Та, знать, не дуже
І пана втішило тото
Незвикле зборище. Ще дужче
Змішавсь, аж зуби закусив,
Коли побачив, хто струсив
Цей збір. Комісар! Так йому ще
Нечистий в'язів не скрутив?
Ну, буде лихо неминуще!

Та щоб успокоїти жону,
Пан з ганку звільна і поважно
Зійшов, і грізно та протяжно
Звернувся до селянства: „Ну,
Чого ви тут?“ При тім став так,
Що до комісара плечима
Був звернений і наче й разу
Його не бачив. Гайдучина
Знов в тарабан заторохтів;
Комісар з злості, наче рак,
Почервонів. Лиш що хотів
Пан щось казати, аж над ушима
Його: „З цісарського розказу!“ —
Мов ніж по склі заскреготів.
Пан обернувся. „А, пан ком сар!
Рідкі в нас гості! Nu, wie geht's?¹
Давно зі Львова? Вже кінець
Ізді? Ну, що там каже цісар?“

„То є патент цісарський з тня
Сімнатцятого цвітня, року
Пішучого! І во ім'я
Цісарське — с савтрішного строку
У краю паншини нема,
Танини сносяться й семля
Хлопам дається рустікальна,
А тітичам за право те
Сам цісар з каси заплате —
То воля цісаря пуквальна²?“

„О, Sapperment! Warum nicht gar!“
Пан скрикнув, мов змія вкусила.

¹ Ну, як вам ведеться?

² Пуквальна — буквальна, точна.

„Великий цісар! Царська сила
Над всіми нами! Значить — дар!
Дар для хлопів. Який цар добрий!
Та щоб той хлопський рід хоробрий
Після заслуг обдарувать,
То треба нас ограбувать.
Віднять нам те, що з волі неба
Вважалось нашим! Що й казать,—
Чудесна добрість! От як треба
Народню вдячність здобувать!
Га, що ж, ми дурні, раді вчитись!
Слабі ми, мусимо коритись!
Лиш прошу, ще одно скажіть,
Чи є там ясно в тім патенті:
Де хлопи паном не контенті¹,
Зараз до кіс, ловіт, в'яжіть!
Чи там наказані пожари,
Різня, убійства, люті кари,
Рабунки панських дібр усіх?“

„Herr Schlachziz²!“ — відказав комісар,—
„Herr Schlachziz; mässigen Sie sich³!
Топра тля всіх пашає цісар.
А про рапунки та рісні
Патент ніякий не ховорить“.

„І в сорок шостім році ні?“

„Herr Schlachziz, пан є туше скорий
В пітосріннях! А ліпше п тати
Вше сорок шостому спокій!
Самі ви, польські атентати

¹ Контентий—задоволений.

² Пєне шляхтич.

³ Паєне шляхтич, погамауйтєся!

Зачали на хлопів стріляти,
Самі на власний карк ви свій
Стягли піту! Ја¹, пані цею²;
Јак пи в вас кльоп пув шольовік,
То він пи вас не пік, не сік,
А груддю заступив своєю!
Та па! Не те вам в гольові!
Тля кльопа пуки і панщизна,
А в вас повстання все нові,
Вас све ойчизна-шляхетчизна!
А як наш цісар після прав
І пана й кльопа тут трактує,
Ви в крик, що вольносць вам украв,
Що кльопа вам урят пунтує.
Ні, пане, ти тепер посунсь!
Кльоп не сліпий, кльоп топре·паче:
Оце сторове, те поляче,—
Der Bauer, пане, ist für uns³!
Тепер пропали атентати!
А як які вовки прийдуть,
Шоп нашу стайню напатати,
То вше тут вірних псів найтуть,
Що топре вуха їм намнуть,
Аш путуть товго пам'ятати“.

„О, Sarregment! Тяжкі часи,
Коли вже все зійшло на пси.
А псів багато в нашім краю!
Та тільки ж, панцю, я гадаю,
Ви помилились, як за псів
Вважаєте отих хлопів.
Пси вірні свого пана знають.

¹ Так є.

² Пані цею — пані добродзю, пане добродію.

³ Селянин є за нами, є наш.

Пси вірні у тяжкій годині
Його боронять, заслоняють!
Ні, це не пси, а просто свині!
Не, віриш? От поспробуй лиш
Ти моїм псам перечитати
Цей свій патент, то гнеть¹ уздриш,
Як кинуться тебе вітати.“

„Her Schlachziz!“—пискнув ображений
Комісар, луком вип'яв грудь
І руку звів—та пізно! Лють
Перемогла вже в панськ'м серці...
Він тупнув, крикнув, мов скажений
Почервонів, а ув очах
Заграли іскорки зловіщі.
„Der Teufel drein!“² Він тут на герці
Прийшов зо мною! Швабський кн'юх!³
Гей, хлопці, хто-сте⁴ найсильніші,
Беріть його і заведіть
У псарню й фіртку защепіть,—
Хай псам патент свій прочитає!
А ви, роззяви,—(до хлопів
Звернувсь)—ще мало патиків
Набрали? Що за біс вас пхає
Під мої руки? Браму там
Замкніть! Ось я снідання дам
Всім, хто тут є! Де лози, буки?“

Ми помертвіли. Поки ще
Отямились, а слуги вже
Комісара за руки ймають,
І хоч він як кричав, пручавсь,—

¹ Гнеть—вараз.

² До чорта.

³ Кн'юх—жолудок

⁴ Хто-сте, хтось-те — хто в вас.

Бігцем помимо волі мчавсь,
Лиш поли фрака ззаду мають.

XVII

Була у пана псарня славна,
Бо пан мисливий добрий був
І в ловах любувавсь віддавна.
Чимало грошей повернув
Він на тих псів. Тут край обори,
Оперта о стіну комори
Стояла псарня: був то пліт
Високий і дашком покритий
В округ; в нім, мов несамовитий,
Скиглив і вив собачий рід.
Була там сотня тої з'їжні;
І раси й рости й масти різні:
Хорти, бульдоги, ямники.
Одні на ланцюгах стояли,
Другі в будках спокійно спали,
А інші рвалися, скакали
Верх плота й вили залюбки,
Іх лиш три рази в день кормили,
Та й то ще скупю, щоб не тили¹
І швидше гнались за звірем;
Ніхто ні гладить, ні пестити
Не смів їх, в псарню доступити
Не міг ніхто, лиш псар Єфрем.
Було, пройдеш лиш коло плота,
То рвесь, скигнуть тота голота,
Аж землю під собою їсть.
От і не диво, що на тую
Чудну, нечуваную вість,
На поступок безумний, лютий:—

¹ Тили — жиріди (польс. тус).

Комісара до псарні пхнути—
На нас на всіх упала млість.

А пан стоїть, як хмара чорна;
У псарні клекотить, мов жорна
Каміння мелють. Враз піднявсь
Страшений дзявк і ляск собачий—
Це знак, що розказ той ледачий
Сповнивсь, що в псарні опинивсь
Комісар. Слуги ще стояли,
Мабуть, що фіртку заціпали,
Й сміялись глупо. Аж нараз
Із псарні писк піднявся дикий,
Що заглушив собачі крики
І всіми серцями потряс.

„Рятуйте! Квальту!“—закричало
Із псарні—й разом замовчало.
Мов іскра впала між народ.
„Рятуймо!“—разом заревіли,—
„Біжим, ломім цей огород!
Пробі! Комісара пси з'їли!“

І як це сталось, Бог там знає,—
Ураз мов грім залопотів,
Так кинулась юрба цілая
Туди, аж двір застугонів
Від тупоту. В одній хвилині
Пліт рознесли ми по колині¹,
Будки, дашки—все на шматки!
Собак, що дужчі і лютіші,
Всіх перебили тут на місці...
Крик, гвалт, кривавії дрючки,
Прокляття, зойки і побої,—

¹ Колина — кіл.

Все в оглушаючу злилось
Музику—дай Бог, щоб такої
Вам чути вже не довелось!

Широко рознеслась відтак
На все Підгір'я і Поділля
Ця вість про те, як ми собак
В день волі даної побили,
Собачов¹ кров'ю освятили
Свободу. Ніщо то й казати,
Падкий наш люд на все смішнее;
Десь їм школяр сказав про тее,
Що в Франції якась Бастіля
Була: кого туди всадять,
Тому вже світа не видать.
Так от як ту Бастілю кляту
Люд зруйнував аж до основ,
Тоді аж вільне сонце в хату
Зирнуло, й день новий прийшов.
Похопили це наші люди:
„А в нас хоч песся битва буде
Замість Бастілії!“ Було
Сміху із тої битви много,—
Та в самій хвилі ми смішного
Не бачили.—Ми лиш одного
Шукали. З уст усіх ішло
Одно: „Комісар! Де комісар?
Патент де, що прислав нам цісар?“

Комісара десь не було..
Тут люди всі заметушились:
Невже так з'їли пси його,
Що й костюмахи не лишились?
Аж зирк: в соломі, де гніздились

¹ Собачов—собачою (народня форма).

Собаки, щось шуршать! Ого—
Припали ми і відгребли
Солому.—Бач! А це комісар!
Грудьми припав він ід землі,
Встромив півтіла в пессю буду,
Лиш ноги ще видні були
З соломи, а в руках держав
Патент, котрим звільняв нас цісар
Він трясся весь, і не без труду.
Ми витягли його на яв.
Та біденький аж застогнав,
На ноги ставши: пси розжерті
Штани пошарпали на нім,
Порвали й тіло: тяжкі рани
Виднілись в місці не одним,
І кров лилась,—і певно смерти
Пожив би був він безталанний,
Коли б задалегідь в солому
Не заховавсь, і якби ми
Такому жартові страшному
Кінця не вдіяли самі.

„О-ох! Ветіть мене то пана“—
Стогнав комісар.—„Ох, о-ох!
Jetzt wird er seh'n! Та кошта рана
Путе міні за світків твох!
Тепер ще я йому покашу!“

І, шкитильгаючи, ступав
Опертий на молодь нашу,
Аж з болю зуби затискав.
Го, го! Та й пан мабуть письмо
Пронюхав носом і побачив,
Що трохи надто насобачив,
Що не з поклоном ми йдемо.

¹ Тепер він побачить.

Чим скорше слуг у двір стягнувши,
І двері на замки замкнувши,
Він сам з рушницею в руці
Став усь отворенім вікні.
Таке оружье поготов'я
Комісар навіть не прибаг,
Зближивсь і рани на ногах
Показуючи, крикнув: „Ах!
То є косцінносць¹ старопольська!
Нег Schlachziz,— то є пезхольов'я²
Тля вас! А са сапавку тую
Я вас в тій хвилі арештую!..
То шо? Ви йтете вше то войска?“

Та пан у військо не збирався,
Лиш на комісара змірявся
Стрільбою³, й крикнув: „Бачиш це?
Тікай від мене, швабський сину,
Бо бистра кулька за хвилину
Тобі погибель принесе!“

На вид стрільби, забувши рани,
Комісар, мов змією гнаний,
Відскочив, зойкнувши, набік.
Оглянувся, далі зупинився,
Бо вже в безпечнім находився,
І аж тоді до пана рік:
„Нег Schlachziz! Хросиш⁴? Топре, топре!
Са тее хрошення хоропре
Ми порахуємось! Ше рас
Ховорю: в імені сакона —

¹ Косцінносць — гостинність (gościnność).

² Пезхольов'я — безголов'я.

³ Стрільба — рушниця.

⁴ Хросиш — гровиш.

Ти арештант! Піттайсь сейчас,
То й кара путе уменшона!

„Ходи сюди! Бери мя¹! На!“
Кричав з наругою Мигуцький...
І разом з кожного вікна
Заблиснули люфи² стрільб. Війна!
Весь збір заметушився людський.
Комісар зблід і занімів,
І сам не знав вже, що казати.
Коли в тім в імені хлопів
Війт виступив і так повів:
„Позвольте, пане, нам ділати!
Нам цісар нині волю дав
На те, щоб ми йому служили:
А скоро пан забунтував,
Ми вжиємо своєї сили,
Щоб нарозумити його!
Чи так, громадо?“

„Го-го-го!“

Громада зично закричала,—
„Нам Горожана³ показала
Примір, як гнать ті звірі з нор!
Крешіть вогонь! Давай соломи!
Всіх живо смирих уздримо ми,
Всіх вивабимо на простор!“
Ще дужче зблід комісар бідний,
Затрясся, на коліна впав.
„О, кльопа, кльопа!“—закричав.—
„Ше лиш цей рас, цей рас послітній
Тля мене ласку ту сropicь
І тайте спокій! Не паліть!

¹ Мя — мене (народня форма).

² Люфа — дуло (нім.).

³ Село Горожана — де селяни попалили панський двір.

Втишіться! То тому¹ йтіть!
Лишіть йохо! Не похупляйте
Мене! Як твір² пітпалите,
То сакричать усі лиш те:
Комісар так касав! Ви тпайте
Лиш те, щоп він с села не втік,
А я йохо вісьму як свохо!
О, не ропіть міні ше тохо!
Ітіть то тома³ і нічохо
О тім нікому не кашіть!“

Поміркувались ми. Нехай
І так! Така вже панська доля,
Що й ворог обстає за ним.
„Ну, а що ж, пане, наша воля?“
„Ви ше не вірите?“

„Один

Бог бачить, як би раді вірять,
Та так багато вже карались
За ню, так часто помилялись,
Що хочем попереду змірять“.

„О, пітна⁴ кльопа! Пітний край!“
Зідхнув комісар, звівши очі.—
„Так мнохо піт⁵ саснав і лих,
Що й вірити в топро не хоче!
Як так, пішліть ви верхових
То старости йохо спитати,
Чи я прехав в такій причині!
Та впрочім сам ваш пан вітнині

¹ То тому — до дому.

² Твір — двір, панський будинок.

³ То тома — до дому.

⁴ Пітна — бідна.

⁵ Піт — бід.

Не путе панщини шатати¹!
„Хай буде й так! Як стій пішлем
Людей до старости, щоб крем
Розвідати,“—ми всі сказали.
Промили рани і обвили
В комісаря, і посадили
Його на віз, і провели
Його гуртом весело, шумно
Аж за село, і прирекли
Вестись розважно і розумно.
Ми мовчки панський двір минали,
Лиш вартових дали, щоб здалі
Двора і пана стерегли.

XVIII

Великдень! Боже мій великий!
Ще як світ світом, не було
Для нас Великодня такого!
Від досвіта шум, гамір, крики,
Мов муравлисько, все село
Людьми кишить. Всі до одного
До церкви пруть. Як перший раз
„Христос Воскресе“ заспівали,
То всі, мов діти, заридали,
Аж плач той церквою потряс...

Так бачилось, що вік ми ждали,
Аж дотерпілись, достраждали,
Що Він воскрес — посеред нас.
І яось так зробилось нам
У душах легко, ясно, тихо,
Що, бачилось, готов був всякий
Цілій землі і небесам

¹ Не путе шатати — не буде жадати.

Кричать, співать: минуло лихо!
Найзліші вороги прощались,
Всі обнімались, цілувались,
А дзвони дзвонять, не стають!
А молодь бігає, мов п'яна,
Кричить щосили в кожний кут:
„Нема вже панщини, ні пана!
Ми вольні, вольні, вольні всі!“
Ба й дівтора, що в старших баче,
Й собі вигукує, неначе
Перепелята по вівсі.

А як скінчилась Божа хвала,
На цвинтар вийшов весь народ,
І як було нас стільки сот,—
Відразу ниць на землю впала
Ціла громада й заспівала
Величній той, хвалебний гімн:
„Тебе, о Господи, хвалім!“
Мов грім зарокотіли зрання
Слова високі, згуки втішні,—
Але кінець святої пісні
Покрили голосні ридання!

Дарма б і силуваться, діти,
Щоб розказать хоч щось-не-щось,
Що в той день славний довелось
Мені на власні очі здріти.
Народ мов безумів з утіх:
Старі скакали, мов хлоп'ята.
Той пару коників своїх
Цілує кожного, мов брата,
Та приговорює, пестить.
А там гуртом сільські дівчата
Всі скиндячки з голів знімають
І б'ють поклони і складають

Перед іконою. Кричить
Усякий на вітання друга:
„Христос Воскрес, а панщину
Чорт взяв!“ А там старий дідуга,
В селі найстарший чоловік,
На давню, ледве замітну,
Могилку аж грудьми приник,
І обнімає дернину
Й кричить що сили: „Тату, тату!
Ми вольні! Тату, озовись!
Та ж ти цілих сто літ ту клятву
Неволю двигав, і вмирати
Не хтів, а волі ждав! Дивись,
Ми вольні! Бідний, ти дождати
Не міг,— аж нам той промінь блис!
Вже моїх внуків пан в палату,
Так як мене, не забере!
Візьміть мене до себе, тату!
Ваш син свобідним вже умре!..“

Аж ось, вaledве піп успів
Паски християнам посвятити,—
Аж бачимо: що це долів
Селом валить? Сіріють свити,
До сонця гудзики блищать,
І вістря понад головами,—
Тяжкая маса мірно, в ряд
Важкими стугонить ногами.
Жовніри! Грянув тарабан,
Мов о стіну горохом сипнув.
А в тім,— о, Боже мій!— я глипнув:
Посеред відділу — наш пан!
Взад руки скручені, понурий,
Лице додолу похилав,
Мов день і світ і сонце кляв,
Людей стидавсь. Іззаду шнури,

Що панські руки оплітали,
За кінці у руках держав
Гайдук, немов мужик, що гнав
Вола на торг. А позад всіх
Комісар їхав на візочку,
І усміхнувся, як на горбочку
Побачив церкву, тиск сільських
Людей, що очі витріщали
Зі страхом, подивом на цей
Незвичайний вид.

Вже наближався

Той похід, а як порівнявся
З людьми, комісар крикнув: „Гей!
Пан капрал, станьте!“

„Halt!“¹ — роздався

Крик капрала. „Христос Воскрес!“
Комісар крикнув до людей.

„Ну, кльопа, вірите вше тнесь,
Що ви свопітні? Ну, шасть Поше?“²

А то пан тітич ваш є! Моше

З ним попрощаєтесь, за ту

Йохо велику топроту

Йому потякуете? Шиво,

Спішіть, хто сна, чи скоро вше

Йохо увитите, по йте“³

Він у хостину, пити пиво,

Що наварив тля сепе сам,

І не так скоро вернесь вам!“

Мовчали всі, мов онімілі;

Ураз і радість, жаль і страх

¹ Станути!

² Поше — Боже.

³ По йте — бо йде.

Мішалися у всіх серцях;
Всі очі хлопські остовпілі
Уперлись в пана. Він стояв
Понурившись, мов почував,
Що і його ткнув палець Божий.
Але ні жоден крик ворожий,
Ні згідний сміх, ані проклін
З юрби не вийшов. Що вже кпити,
Клясти і зв'язаного бити,
Коли й без нас побитий він?

Мовчали ми, та не мовчав
Комісар; ноги ще боліли
Так, що аж зуби він зціпляв,
І було видно, що бажав
Чим можна пану допекти;
Він, очевидно, лиш в тій цілі
Казав його пішком вести
Через село, ще й гайдукові
Дав позад нього шнур нести.
Тепер до пана він промовив:

„Herr Schlachziz! Видиш, кльопа ті,
Що ти вважав са хутопину,
Вони чесніші, ніш такі
Як ти! Вони в тяшку хвилину
Не хочуть кпити і клясти,
Вони топі твою провину
!Прощають — вичу¹ то по них!
Ей, кльопа, кльопа, топра кльопа!..
Та я, пань-цею², не с таких!
Я вше як слий, то чиста сльопа!
Кеп³ той, пань-цею, хто тає

¹ Вичу — виджу.

² Пань-цею — пане добродію.

³ Кеп — дурень.

Пільш, ніш сам має, і хто хоче
Ропитись ліпшим, ніш сам є!
А хто мені сропив шо сле,
То хай ше ані в тні, ні в ночі
Мені то рук не попатає,
По товхо їх попам'ятає!“

Тут пан, мов в кліті звір, метнувся,
Підвів лице і озирнувся,
І на комісара з такою
Ненавистю глядів страшною,
Що той аж зблід.

„Гієно! Кате!
Погане, швабське плем'я кляте!
Чи ще тобі не всох язик?
Чи мало ще моєї муки,
Моєї жінки сліз, розпуки?
Чи той її болющий крик,
Як розставалася зо мною,
Іще тебе не вдоволив?
Ти пхнув її, в грязь повалив.
Сміття! Та ж ти її одної
Сльози не стоїш! Звірю лютий!
І ще бунтуєш тих звірів,
Щоб рвали, дерли нас навпів!
Вона ж слаба, а я — закутий!
Та ні, Бог ласкав! Ще та проба,
Мов хмара чорная, мине!
Веди до старости мене!
Сильніший Бог, ніж швабська злоба!“

„Га, га, Herr Schlachziz!“ — реготав
Комісар. — „Ти побожним став?
Sehr schön!¹ А віт² коли ш то, прошу?“

¹ Дуже гарно.

² Віт — від.

Таш ше не тавно, як я чув,
Тим самим кльопам ти самкнув
Поперет носом церкву Пошу!¹
Піти ми пітем, та помалю,
То старости ше маєм час,—
А перет тим ше криміналю
Ви покоштуєте у нас!“
І капралу сказав дві слові,
А капрал крикнув воякам:
„Marsch!“²

„Ну, ви, кльопа, путь сторові!“ —
Комісар крикнув нам на возі.
І похід рушив по дорозі,
І швидко з виду скрився нам.

XIX

Минули свята. Дивно-дивно
Було нам: вже в робучі дні
Отаман не стає в вікні,
Не стука костуром, не лаєсь,
На панщину не гонить! В сні
Часом отаман ще звижаєсь,—
На яві все пішло противно.
Працюють люди по полях
Самі собі, а співи ллються,
Сміється небо, всі сміються.
Полудне—спочивати ляг
Мужик при втомлених волах,
Полуднув і оглядаєсь,
Чи де отаман не зближаєсь;
А втім згадав, що він свободний,
І аж під небозвід погідний
Веселу пісню затягнув,—

¹ Пошу — Богу.

² Вперед руш.

Урвав, оглянувся, знов ревнув:
„Гей, пропадай ти, наше горе!
І чорт тобі хай матір поре!“

А двір мовчить. Немов заклятий
Стоїть він по кінець села
В саді розцвілім. Не прийшла
Охота людям — розізнати,
Що дієсь в нім. У всіх так много
Своєї втіхи, діла свого,
Що й не питали, що там дієсь,
Лиш замічали: служба грієсь
На сонечку, плуги не йдуть
У поле,—тихо так, не чуть
Ні гомону в дворі, ні крику;
Вівати, гостей і музику,
Мов хуртовина серед поля,
Розвіяла. І до села
Ніхто не відався з двора.
От дивні Божії діла!
Одно мале словечко — воля,
І за хвилину мов гора
Між хатою й двором лягла!

Аж ось у провідну неділю
По хвалі Божій стали ми
Під церквою, і тут пішли
Розмови про недавнє лихо,
І про теперішню надію,
Про волю і про страх війни,
Про те, як поляки у Львові
Щось мов задумали, про їх
Ті Ради й гвард'ї народові:¹

¹ В 1848 році поляки підняли повстання у Львові; Рада народова—найвищий політичний орган; гвардія народова— національне польське військо. (З тих часів дивись оповідання Франка „Герой по-неволі“).

Одні христяться, другі в сміх...
В тім вїйт зблизивсь і крикнув: „Тихо!
Панове браття,“ — він додав, —
„Позвольте слово вам сказати!“

Всі втихли.

„Бог святий нам дав
Святої волі дочекати.
Хвала йому!“ — І шапку зняв,
Перехристивсь, і всі за ним.
„Ми тішимось, і маєм чим.
Але ж не треба забувати
Нам в радості й про тих, котрих
Бог нашим щастям днесь карає.
Панове браття, кожний знає,
Наш пан в арешті.“ — Тут затих
І кашлянув. — „Ну, пан із нами,
Щоправда, добре жартував,
Та він же за свое дістав.
Алеж, панове, там в дворі
Лишилась пані з сиротами.
Вона нам не в одній порі
Допомагада, мужа свого
Не раз за нас слізьми й словами
Благала...“

„Правда, правда!“ — всі
Загомоніли. — „Добра пані,
Вона невинна!“ „І мені
Здавсь, брати мої кохані,
Що був би гріх, як би чужі
Гріхи на ній ми відомщали.
Чи ви цей тиждень навіщали
її? Що з нею?“

„Таки ні!“

„Ніхто не був? В дворі так тихо.
Хто зна, чи там не склалось лихо...
А після всього, що було,
Вона боїться нас, гадає,
Що проти неї все село.
Панове браття, ось яка є
Моя порада: виберім
Кількох з-між нас і в двір підім
Потішить паню. А як треба
В чім допомогти, то й поможим,
Це й Бог нам надгородить з неба!“

„Так, так“—довкола загуло.—
„Ідіть ви, вийте, і ви, Яцю,
(Це ніби вказують на мене),
І ви Прокопе, й ви Семене.
Ідіть! А як же б то було,
Щоб пані так і пропадала
Серед живих людей, щоб працю
Двірська служба розтягала?
Ні, що було вже, те було,
А паню треба рятувати.
Ідіть, скажіть, що все село
Задармо буде працювати,
Аж доки не поверне пан!“

„Так, браття, так, спасибі вам!“
Сказали ми, перехристились
І до двора іти пустились.

Мій Боже, що в дворі за зміни
Застали ми! Неначе грім
Ударив, або пошесть в нім
Враз вибухла. Нарозстіж сіни,

Покої і стайні, в стайнях
Реве худоба, пити просить,
А службу лихо блудом носить,
Лиш шепти чути по кутах.
Плуги та борони у шлеях'
Серед обори ще стоять,
Як перед тижнем ми сами їх
Покидали. У кухні сплять
Лакеї, хоч уже полудень;
Не топлено в печі, сміття
Валяєсь, стук, неначе в будень,
З покою чуть... Пройшли ми стиха,—
Аж там візник і візничиха
Якимось куснем долота
Й сокирою, що сили мають,
Шкатулу панську лупають.
Уздівши нас, задеревіли,
Все вергли і тікають хотіли,
Та не було куди тікати.
„Ну, ну,— війт каже,— не трудіться,
Куди вам бігти? Задержіться!
Де пані?“

„Та оттут лежать“.

Візник вказав на двері спальні;
З них, ледве чуть, болющі, жальні
Неслися зойки. Серце в нас
Замерло. Боже милий, правий!
Ще вчора стільки блиску, слави
І гордості й пишноти враз—
А нині от що! Боковими
Дверима в спальню ту війшли ми,
То пані зразу й не могла
Побачить нас. Вона лежала
На ліжку й тихо лиш стогнала,
Бліда, аж синяя була.

„То ти, Орино?“ (Ця Орина
Була єдина людина,
Що не відбігла ще її,
Чим мала, хору годувала,
І доглядала й пильнувала,—
Але тепер була в селі.
Пішла до вйтової хати
Якої помочі прохати).
Зблизились ми і кажем: „Ні!
Вельможна пані, що це з вами?“

Вона зирнула і руками
Закрила очі. „Боже мій!“ —
Вся затремтівши, простогнала.—
„Значить, остання вже настала
Моя година! Це розбій!“

„Бог з вами, пані, схаменіться,
І не лякайтесь, подивіться!
Ми з щирим серцем тут прийшли.
Громада шле нас, ми готові
Вам в полі допомгти, і в домі,
Чим тільки будемо могли“.

Розкрила очі бідна пані,
Широко глянула на нас.
„Невже це правда? Ви не п'яні?
Невже ви люди теж, і в вас,
Умучених, похилих, битих,
Не зглухло людськеє чуття?
О, Боже! Чом ти дав дожити
Мені до цієї хвилі? То ж
Віднині все моє життя
Докором буде, що, так много
На вас я допустила злого,
Де відвернуть було все мож!

І ви не п'яні? Після всього
Ви раді допомогти мені?
О, Бог вам запласть! Доки мого
Життя — хоч то мабуть не много —
Я буду в найвищій ціні
Оцеї ваш поступок держати!
А я так бідна, бідна днесь!
Недужа! Служба вже, здаєсь,
Розтягне гнеть¹ угли від хати;
Муж у тюрмі там гине десь!..
О, Бог вам запласть, що в ту пору
Тяжкую ще хоч ви прийшли!
Дай Бог, щоб ви у всякім горю
Теж поміч ширую знайшли!“

І пані тяжко заридала,
Бліда, безсильная упала
Лицем до подушки. Що ждять?
Ми там недовго розмовляли,
Швиденько у село послали
Скликати хлопців, баб, дівчат.
Війт службу скликав, строго взяв
На допити: хто що покрав,
Все повідбирано. Послали
За лікарем: баби покої
Попорядили і прибрали.
Ті в печах топлять, ті варять
Росіл для пані; господарі
Взялися чергу укладать,
Кому і з ким на завтра в парі
На панське їхати орать.

За тиждень пані наша встала.
Із служби давньої остала

¹ Гнеть — зараз, скоро.

Одна Орина,— решту всіх
Сама громада розігнала.
З робіт у полі весняних
Найбільша часть була готова.
А пані ходить, ані слова
Не каже, лиш часом зідхне
Або сльозами обіллється,
Коли на згадку навернеться
Минуле клятеє, страшне.
Та й інші ще були причини,
Що пані плакала щоднини:
Про пана й чутки не було.
Що з ним? Куди його заперли?
Невже і слід його затерли?..

Оце три тижні вже пройшло
Від свят. Зве пані всю громаду
До себе до двора на раду.
Прийшли ми, на подвір'ю стали
По давньому і поглядали
На ганок. Але крізь вікно
Відчинене маха рукою,
Зове нас пані до покою...
Вийшли ми, бачим — що воно?
Столи заставлені чарками
Й тарелями, а по куткам
Горілка, пиво барилками.
Аж пані вийшла й каже нам:

„Сідайте, люди! Ось настала
Нова доба для нас усіх:
Недоля ваша вже пропала,
А нам пора змазати свій гріх.
Я бачу, як несправедливо
Мій муж із вами обходивсь,

А ви так широко, так уцтиво¹
Мене порятували в горю,
І то в саму найтяжчу пору,
Де кожний інший відступивсь!..
Тепер для мене ви єдині
Сусіди і опікуни
І браття. То ж простіть, що й нині:
О поміч мушу вас просить.
Та поки діло, ми повинні
Враз випити й перекусить.
Пропали вже раби й пани,—
Нам треба мирно, спільно жити!“

І після хлопського звичаю
Найпершу чарку притулила
До уст і війту подала.
„Дай Бог, щоб всюди в нашім краю
Заблисла згоди й миру хвиля,
Така як тут!“— вона рекла.

„Дай Бог, щоби біда навчила
Усіх панів, як жить з людьми!
Хто житиме по-людськи з нами,
З тим житимем по-людськи й ми!“—
Оттак громада відказала,
І чарка довкола стола
По черзі з рук до рук гуляла,
Аж поки всіх не обійшла.

Засіла й пані поміж нами
За стіл — сумна, не їсть, не п'є,
Так видно — бореться з сльозами.
І нам той кусник в рот не йде.
Всі стихли. Далі наша пані
Як не заплаче! Всі ми ну ж

¹ Уцтиво — чесно.

її, як мога, потішати.
Вона ж крізь плач ледве сказати
Могла: „Мій муж! Мій бідний муж!..
Де він тепер? Мої кохані,
Чи з вас ніхто о нім не чув?“

„Ніхто!“

„Неначе потонув!
О, Боже мій! Вже три неділі!
Я тут лежала, хорувала,
Та з дня на день його все ждала,—
Його нема! О, браття милі,
Рятуйте! Це ж не може бути!
Комісар хоч на нього лютий,
Та все ж не він в окрузі пан.
Та ж староста є старший там!
А староста наш друг, у час
їв, пив і полював не раз,—
То не повинен допустити
Так довго мого морити
В тюрмі! О, Боже, Боже мій,
Тяжкий на нас впав допуст твій!“

Тут хлипання зглушило мову.
По хвилі відізвалась знову:
„Що ж маю діяти тепер?
До Львова їхать, чи до Відня,
Чи унизитись, як послідня,
І тому, що його запер,
Комісару до ніг упасти?
Чи справедливости, чи ласки
Просити? Радьте ви мені!“

Ми похитали головами,
А далі вїят говорить: „Ні,
Вельможна пані! Не за вами

Тут правда, бо зневажив пан
Комісара. Тепер комісар
Старший в окрузі! Був я сам
При тім, як старосту до Львова
Покликали. То й раджу вам:
Далеко проживає цар,
І в Львів не близькая дорога,
А в канцеляріях вони
Почнуть по-своєму спішити,
То може пан наш і зогнити,
Не виглянувши із тюрми.
Ні, я би іншу вибрав часть:
Збирайтесь зараз у дорогу,
Поїде нас кількох із вами,
Просіть слізьми, а ми словами,
То чень без письм, без просьб, без всього
Комісар пана вам віддасть“.

Аж вradувалась бідна пані.
„Спасибі вам, мої кохані!
Не дай Бог вам такого зла!
Я вам ніколи не забуду!..
Я вам до гробу вдячна буду
За ваші добрі діла!“...

XX

По своїй келії тюремній,
Тісній, брудній, вогкій і темній
Пан, ледве дишучи, ходив.
І гнів і жаль його душив,
Вікно ґратоване високо,
Немов підсліпувате око,
Гляділо скоса у тюрму,
І рай зборонений, прекрасний—
Світ білий, сонця розблиск ясний

І лазуровий звід йому
Являло, мучило й дразнило,
Гадючим мов жалом жалило...
І сам серед чотирьох стін
Ходив, мов звір у клітці бився,
То кляв, то Богові молився,
То всею груддю кашляв він.

Мій Боже милий, що з ним сталось!
За тих от кільканадцять днів
І половини не осталось
З давнього пана. Помарнів,
Насовивсь, бігає очима
Довкола, весь їх блиск погас,
Чоло глибокая морщина
Розбороздила, раз-у-раз
Покашлює і навіть кров'ю
Плює. „Ще він, як перший час
Сюди прийшов — оповідали
Тюремні ключники мені, —
То ніби своєму безголов'ю
Сам вірить не хотів. А далі
Як схопився, то по стіні
Трохи не дерся, та кричав,
Все вколо себе бив, ламав,
І товк о двері головою,
І арештантською їдою .
Нам всім на голови шпурляв.
Три дні не їв, не спав три ночі,
І все до старости просився,
А староста і чуть не хоче
Про нього: саме виносився
До Львова. Присмирнів потому
Наш пан, і їсти вже почав,
Лиш довго по ночах не спав

І нас під милий Біг благав
Донести вість йому із дому.

„Та нам комісар наказав
З ним говорити. Що й казати,
Що й келію йому добрав,—
Поганшої не міг добрати...
А ще до того приказав
Лиш раз на день, та й то смерком
Його на прохід випускати“.

От вже і нині вечоріє,
Ось ключник забряжчав замком.
„На прохід!“—крикнув. Пан поспішно
Взяв шапку й вийшов. „Як він сміє—
Шептав в нетямі—клятий шваб,
Як сміє він мене держати
Без суду й слідства? І чи вічно
Держатиме? Чом не чувати
Нічого з дому? Я ослаб,
Це байка, але жінка! Боже!
Хто знає, цей поганець може
Хлопів підбурив, з мого дому
Лиш пожарище, а вона
Недужа, в муках десь кона'?.
О, скоро так, то буде й твому
Життю кінець, ти сотона!¹“

Тяжкі ті, невідступні мислі
Його пекли і гнали й тисли,
І він, затисши кулаки,
Біг, мов безумний, по надвірку...
Аж глип! Іде комісар в фіртку,
За ним чотири гайдуки.
Комісар к ньому обернувся,

¹ Сотона — сатана.

І їдовито усміхнувся...
Той сміх Мигуцького немов
Ножем у серце заколов.
І не чекаючи, що скаже
Комісар, він рванувсь ураз,
Комісара за грудь потряс
І крикнув: „Кровопійце! Враже!
Чи ще із тебе не досить?
Чи ще ти моїх мук не сит?
Коли не сит, так доконай же
Мене відразу!“ „Гвальт! Рятуйте!“—
Комісар крикнув, взад подався.
Тут пана гайдуки спіймали.

Він висапавсь і — засміявся.
„Го, го, Herr Schlachziz, не шартуйте,
От ви які! Ану там, чуйте,
Пан керкермайстер¹, Bank heraus“²!

Мигуцький зблід. „Це що значиться?
Я ж шляхтич!.. Ти би смів?... Я... я...“

„О, прошу, прошу не шуриться³!
Тепер в нас конституція!
І проти права й проти пука⁴
Всі рівні. Хльопці, legt ihn platt⁵!
Хай пан пізна, що то за штука!
Legt ihn, і всипте твартцять п'ять!“

І дармо пан пручавсь, кричав.
Прийшло в конституційний час

¹ Керкермайстер — тюремний надзиратель.

² Вивести лавку.

³ Не шуриться — не журиться.

⁴ Пук — бук.

⁵ Розложіть його.

Закоштувать того, чим сам
Колись так щедрий був для нас.

Встав, мов пришиблений, немов
Той труп блідий. Лиш з уст стиснутих
По крапельці стікала кров,
І кров'ю також налилися
Білки очей непевних, лютих.
Він звільна, к німцю підійшов,
І шепнув: „Ну, тепер молися!
Цього не подарую я,—
Це, швабе, буде смерть твоя!“

„Herr Schlachziz, пане топрочею,“—
Спокійно німець відказав,
І головою похитав,—
„Gedenken Sie, was Sie da sprechen!¹
Це не кашить, то є Verbrechen²
То є похроса! Ви своєю
Шляхецькою пихою сам
Сопі все лихо наропили!
Я ш тут то вас ішов в тій хвилі,
Шоп топру вість потати вам.
Ось тут у мене ваша пані
І кльопа, що пули піттані
У вас,—вони сюта прийшли
Са вас просити. Кльопа кльопа
Та топра, пане! Ваша пані
Мені роскасувала купа³,
Як то вони їй помогли
У всім. Не міг я віткати,
І йшов сюта, шов вам свій піль,
Свою сневаху тарувати.

¹ Подумайте, що ви говорите.

² Злочин.

³ Купа — багато.

Та тохо, шо ся тутка стало,
Я тарувати вам не міг.
Тут Ordnung¹ є отин тля всіх!
Ітіть ше, пане, геть віттіль
І сапувайте, шо пропалої“.

Та дивне диво! Ті слова,
Що сповіщали пану волю,
Не то що не втишили болю,
А мов збільшили; голова
Його схилилась, згасли іскри
В очах, а хід, недавно бистрий,
Зробивсь повільний. Мов зовсім
Утратив тямку й почування,
Зробивши кроків шість чи сім,
Він став, оглянувся—і ридання
Нараз ним затрясло усім.

Чого він плакав? Чи лиш з болю,
Чи з того, що ішов на волю?
Чи смерть вже близьку прочував?
Чи зрушила запекле серце
Мужицька добрість, що їй перше
Через насилля не визнавав?..

Оттут моя кінчиться повість.
Що далі сталося—в двох словах
Скінчу. Запізно в пана совість
Порушилась. Грижа й тюрма
Його здоров'я підточила,
Так що заледве на ногах
Міг удержатися. Рішила
Лікарська рада, що нема
Рятунку, лиш в італьськім краю,
Під теплим небом. Що робить,—

¹ Порядок.

Вже ж треба їхать, скоро рають!
Та відки грошей учинить?
Го, го, а від чого ж є жид
Услужний? Мошко наш не спить!
Як лиш учув, що панству гроші
Потрібні—духом прилетів...
(А як недавні нехороші
Часи були, то не являвся,
Але з злодіями змовлявся
І крадене в дворі добро
Скуповував у двораків).
От той то Юда підлизався,
Підсунув гроші і—перо,
А пан і сам не спам'ятався,
Як контракт з жидом підписав.
І поки жнива ще настали,
Пан з панею в Італю мчав.
Дітей кудись порозміщали,
Замкнули двір, а жид обняв
Село в оренду.
Вернула пані вже вдовою.—Рік минав,
Пан на чужині десь сконав.

Жила самітно, сумувала,
З людей ні з ким не розмовляла,
Лиш Мошко щиро припадав
Все коло неї і держав
Посесію. І ще пройшло
Літ кілька. Пані враз зібралась,
Не говорила, не прощалась
Ні з ким, і десь кудись помчалась,
І слід за нею замело.

А Мошко закупив село.

Січень і лютий, 1887.

СМЕРТЬ КАИНА
ЛЕГЕНДА

Убивши брата, Каїн много літ
Блукав по світі. Мов бичі криваві
Його гонило щось із краю в край.
І був весь світ ненависний йому,
Ненависна земля і море й ранній
Пожар небес і тихозора ніч.
Ненависні були йому всі люди:
Бо в кожному лицю людському бачив
Криваве, сине Авеля лице —
То в передсмертних судрогах, то знов
З застилим виразом страшного болю,
Докору й передсмертної тривоги.
Ненависна була йому і та,
Котру колись любив він більш вітця
І матері і більш всього на світі —
Його сестра і жінка враз, нелюба
За те, що їй ім'я було — людина,
Що Авелеві були в неї очі
І голос Авелів і серце шире, —
За те, що так його любила вірно,
Що хоч сама невинна й чиста серцем,
Не вагувалася для нього все
Покинути, з проклятим поділити
Його прокляту долю.

Наче тінь

Вона ходила з ним. Із уст її
Ніколи Каїн не почув докору,

Хоч вид її і голос і любов
Були йому найтяжчим, ненастанним
Докором. Інколи, як лютий біль
Осилював його, він мов безумний
Гнав геть її від себе — і послушна
Вона щезала, тихим, скорбним гостем
Являлась між людей, дітей, унуків —
Та не надовго. Як прийшла таємно,
Так і щезала і в пустиню йшла,
Чуттям угадуючи ті стежки,
Куди блукав її нещасний брат.
Була мов нитка срібна, що в'язала
Самотнього, запеклого з життям
Людей. Теплом, що жеврілось в її
Жіночій серці, силувалась гріти
Убийці душу.

Та дарма! Мов риба,
Що б'єсь об гостру кригу, аж сама
В ній зціпеніє, так вона весь вік
З сил вибивалась, мов лучина та
Горіла й власним нищилась вогнем.
Раз в темних пралісах вони в скалистій
Печері ночували. Втоплена,
Вона заснула, голову поклавши
На камінь. Каїн розложив огонь
І сів побіля нього, в полум'я
Втопивши очі. Фантастичні сцени
І явища раз-по-раз виринали
З вогнистих язиків, і ловлячи
Їх поглядом, немов здрімався Каїн —
Сну тихого, правдивого давно,
Давно не знали вже його повіки!
А як настало рано, Каїн дармо
Чекав, коли вона з постелі встане,
У дикій тикві принесе води,
Плодів нарве, коріння назбирає

І меду на снідання. Сонце вже
Підхопилось високо, зазирнуло
Промінням скісним у нутро печери,—
Тоді до неї наблизився Каїн,
І зараз же пізнав, що сталося з нею.
Ах, раз лишень в життю він бачив смерть,
Та той один раз вистарчив повік,
Щоб розпізнати смерть у всякім виді.
А тут вона явилась так невинна,
Та сумирна, та радісна! Лице
Недавно ще поморщене грижею
І втомою, тепер мов просіяло,
Відмолоділо. Та сама любов,
Що за життя, й тепер на нім світилась,—
Та згасла туга і тривожні думи,
Немов все те, к чому душа її
Неслась і рвалась за життя — було
Осягнене тепер.

Вид смерти разом
Немов підтяв його всю волю й силу,
Ні болю він не чув, ні жалю в серці,
А лиш безсилля, повне отупіння.
Він сів над трупом і весь день, всю ніч
Сидів недвижно. А на другий день
Він знявсь, сухого листя наносив
В печеру, трупа вкривши ним зовсім,
Потім з гори каміння навалив
І мучився весь день, кривавив руки,
Аж завалив, забив ним вхід печери.
Відтак омив криваві руки в річці —
Так як тоді, по смерті брата! — й звільна,
Не оглядаючись, не відітхнувши,
Пішов в пустиню.

Де? куди? по що?
Про це давно не думав він. Що й думать?
Куди б не йшов він, де б не завернув,

Усюди сум однакий, самота
Однака і однаке горе люте!

Минувся ліс. Хрустить пісок пустині
Під поступом важким. Там шакал вие
В розсіліні, орел у небі крикне,
Сверщик самітній між піском цвіркоче,
А там тиша довкола, мов в могилі.
Не раз серед тиші тієї раптом
Туман піску, мов велетень, здійметься
Сивавим стовпом аж під саме небо,
І, крутячись, по ровені пройдець
Мов цар — і враз прострегься знов на землю,
Мов привид щезне.

Сонця віз вогнистий
Хилився вже додолу. Без хмаринки
Все небо жевріло, немов казан,
В котрий води забув налить хазяїн.
А в тім ген-ген на сукрайку самім,
Де неба звід з пустинею зливавсь,
Обов пурпуром ярким обліті
Під захід сонця, — видвиглося щось
Високе, рівне, мов хрусталь блискуче.
Чи то ріка, що льодом вся замерзла,
Могучою рукою сторцом там
Поставлена поперек краєвиду?
Чи може то гра світла, жарт пустині,
Що фантастичним видом вдаль манить?
Похило сонце золотом ярким
Обсипало горішній край стіни,
Її зубчасті виступи і башти,
Що мов ігли тонуть в лазурі неба.
А вниз, мов пурпуровий водоспад,
Спадав вечірній сутінок і звільна
Тонув у темряві, що низ встеляла.
І був цей вид для мандрівця німого

Мов грім небесний і мов трус землі:
Він став мов вкопаний, поблід мов труп,
І очі мов два яструби шпаркії
Послав туди, в далеку даль горючу.
Ох, вид цей добре знаний був йому!
Не раз на яві та у снах важких
Йому являвся! Каїн затремтів
І гострий біль прошиб його нутро,
Ненависть дика блиснула в очах,
А на устах безкровних, що зціпились,
Замерло недошептане прокляття.

„То рай! Гніздо утраченого щастя,
Що наче сон майнуло і пропало!
То джерело безбережного горя,
Що так пристало до людського роду,
Мов власна шкура пристає до тіла,
Що поки жив, не вирвешся із неї!
Проклятий будь, ти привиде зрадливий,
Що лиш ятриш мої пекучі рани,
А не даєш ні полегші, ні смерті!
Проклятий будь і ти і хвиля та,
Коли тебе насаджено, коли
Мій батько перший раз тебе побачив!
В ім'я всіх мук людських, усеї туги,
Усіх безцільних змагань будь проклятий!“
Зціпивши зуби, відвернувся Каїн,
Щоб геть іти, — та враз якийсь глибокий,
Безмірний сум обняв його: почув
Себе таким слабим, самим на світі,
Таким нещасним, як іще ніколи.
Схиливши голову, закрити лице
Руками, і стояв отак на місці,
Кривавим світлом вечора облитий,
А тінь його довжезна потяглась
Ген-ген степом і в сумерку тонула.

І забажалося йому ще раз
Поглянути на захід. Мимоволі
Полинув взір його туди, все тіло
Туди звернулось. Та завзята воля
Ще раз перемогла той порив, руки
Закрили очі, та по хвилі знов
Безсильні впали.

Мов слабий в гарячці
Якусь безумну почуває розкіш
У власних ранах ритись, так і Каїн
Не міг від того виду відірватись,
Що все нутро його бентежив, в серці
Клубами піднімав кипучу злість,
Розпуку й жаль. Здавалося йому,
Що півдуші в нім гнівно рветься пріч,
А пів без пам'яті, мов нетля в жар,
Летить туди, до брам хрустальних раю.
Аж ось потало сонце і нараз,
Немов собака спущена з припону,
Наскочила на землю пільма чорна,
І вид чудовий щез в далекій далі.
В знесиллі Каїн на пісок упав,
Щоб ніч пробути. Дикий звір пустині
Його не страшив: Божеє клеймо,
Наложене на нього, гнало геть
Від нього всяку твар, усяку смерть.
Та гнало геть і сон, і супокій.
Всю ніч, мов риба в сіті, на піску
Холодному він кидався і бився.
А як на сході сонце запалало
І озирнуло степ — в піску найшло
Глибокий видолинок, де спав Каїн.

А він уже віддавна був в дорозі —
Ішов на захід. Щось тягло його
Туди, хоч учорашній вид чудовий

Скривала сива мла, що залягла
Густою лавою пів видноокругу.
Чого йому туди? Він сам не знав.
Нічого там не ждав, не надіявсь,
А все ж ішов. Так журавель, почувши,
Що ген за морем, в північній країні
Весна зблизилась, — розпускає крила
І, пісню дзвонячи, летить туди,
За сотні миль, не дбаючи на бурі,
На морські вали й хитрощі стрільців.
Весь день у млі бродив він, наче в морі.
Аж вечером розвіялась вона,
І на хвилину заходяче сонце
Вказало знов вчорашній вид чудовий:
Хрустальні стіни, золотії башти,—
Та так далеко в фантастичній далі,
Що, бачилось, до неба вдвоє ближче.

Та що йому та даль? Хоч крок людський
І як дрібний, він перемірить ним
Весь круг землі, дійде до краю світу,
Коли мета яка там є йому.
Від смерти брата стільки, стільки літ
Блукав він без мети, ганявсь, мов звір
Сполоханий, щоб сам перед собою
Сховатись—аж ось перший раз мета
Йому заблисла! Дух його стомлений
На ній спочити може! Хай і так,
Що це спочинок на тернах, на грані,
Та все ж спочинок, віддих, забуття!
І перебувши ніч в пустині, знов
В дорогу рушив. День за днем ішов він,
А вид чудовий райських стін усе
Йому являвся хоч на хвилю-другу,
Дразнив його спокійним своїм блиском
Та разом і манив до себе; щось

Було немов обіцянка таємна
В тім блиску золото-рожевім.

Скупо

Пустиня-мачуха його кормила
Корінням, медом диких бджіл, поїла
Солоною та затхлою водою.
Та він привик до цього. Часто ріки,
Широкі багна, солоні озера
Перебігали шлях його. Безстрашно
Ішов він в воду, з хвилями боровся,
Вітрам, дощам і громам опирався.
Природа мучити його могла,
Як мачуха нелюблену дитину,—
Та смерть його боялась.

Інколи

Його якась невиразима туга
Проймала, то знов злість, ненависть люта
Під горло підступала, серце тисла
Немов кліщами. Він грозив на захід,
Кляв Бога і себе. Та швидко напад
Минав, він чув себе знов безсильним,
Нікчемним червом, і в знесиллі падав
Серед пустині і лежав мов труп.
І почала його проймаєть нетямна,
Страшна тривога на ту саму думку,
Що може не дійти він до мети.
Тоді зривавсь, і мов хто гнав за ним,
Заперши дух, спішив, і біг, і гнав,
Глибоко грузнучи в піску пустині,
По будяках ранив до крові ноги,
І все на захід прямував.

Як довго

Спішив отак—хто знає. Бачилось
Йому, що може й сотні літ. Усе
Минувше, мов потоплена країна,
Помалу западало в забуття;

Остались тільки, як далеко взад
Міг пам'яттю сягнути, спомини
Оцієї дивної мандрівки.

Врешті

Дійшов до цілі. Вечір був бурливий
І сонце вже за хмари закотилось,
Коли продроглий, хорий і нещасний
Під райською стіною станув Каїн.
Весь низ її вже в пільмі потонув.
Далеко десь, неначе під землею,
Грім гуркотав, і вітер за стіною
Стогнав і плакав. Чи та ніч бурлива,
Чи втома се вчинила, що в тій хвили
Якимсь немов спокійним чувся Каїн,
І перший раз по смерті брата він,
Як те дитя до мами, притулившись
До зимної стіни, заснув цю ніч.

Та супокою й тут він не найшов,
І сні страшні всю ніч його томили.
Він кидавсь і кричав і криком своїм
Глушив могуче вітру завивання.
А рано вставши, був немов розбитий,
Ще більш нещасним чув себе, ніж досі.
Холодний ранок був, все небо скрізь
Засунулося хмарами й лило
Дощу потоки. Наче сіре море
Тяглась пустиня в безконечну даль,
Понура, в своїй величі грізна.
А обіч, доки видко, одностайна
Стіна, гладка мов лід і височенна,
Здається аж до неба—ні проходу,
Ні брами, ні наріжниць,—рівно-рівно
Біжить вона, мов світ увесь на двоє
На віки вічні перерізати хоче.
А на межі двох велетнів таких—

Пустині і стіни—він, Каїн, сам,
Слабий, дрібненький, як ота комашка!
Та ні, комашка ще щаслива! В неї
Є крила, їй піднятись можна вгору
На верх стіни, заглянути у рай,
В ту первісну, щасливу вітчину!
Комашці підлії можна! А йому,
Царю всіх творів, дідичеві раю,
Йому не можна!

І в німії розпучі
Він головою бив о ту стіну,
Бив кулаками, гриз зубами, поки
Знесилений не впав неначе труп.
Три дні отак він бився. Крик його,
Мов звіря раненого рев, тривожив
Мертву тишу пустині. Інколи
Він намагавсь молитись, але з уст
Його гордії, богохульні речі
Лились. Затвердле довгим болем серце
Лиш шарпалось, коритись не могло.

А далі втихомиривсь і сказав:
„Нехай і так! Проклятий я, це знаю!
Кров брата на моїх руках. Я стратив
Дідицтво раю. Хай і так! Не місце
Мені в йому. Та за весь біль безмірний,
За всі ті муки без кінця, що зніс я
Й зносити буду, доки тільки буду—
Одного лиш бажаю я, о Боже!
Дозволь лиш раз іще, лиш на хвилину,
Хоч здалека заглянути у рай!
Хоч оком скинути на це дідицтво,
Котре на віки вічні я утратив!
Лиш раз поглянути! Лиш миг потіхи!
А там нехай ідуть всі муки й кари,
Які судилися мені!“

Оттак,
Простягнувши к небу руки, він молився.
Та з неба відповіді не було.
Лиш сонце сипало промінням ясним,
І каля десь в лазурі проквіляла,
Та шакал вив в пустині.

„Ні, дарма!—
Промовив Каїн,—голос мій проклятий
До Бога не доходить. Сам я винен,
Що небо не відповіда мені!
Колись було інакше, та—пропало!
Нехай і так. Та ось що я зроблю!
Є прецінь вихід десь у тій стіні,
Куди прогнав Бог батька мого з раю.
Там, кажуть, ангел з вогняним мечем
Стоїть на варті. Що ж, нехай стоїть!
Нехай уб'є мене, мені байдуже.
Не вб'є, то впаду перед ним на землю,
І доти в поросі, немов червяк,
Там витись буду і молитись буду,
Кричати буду і ридати буду,
Аж доки просьби не сповнить моєї“.

І сквапно, нетерпливо рушив в путь
Повз стіни. Він думав: вхід десь близько.
Та день минув, і чорна ніч-минула,
Ще день, ще ніч, і ще, і ще, і ще,—
Стіна тяглась, мов в безконечну даль,
І з півдня сонце крила перед ним,
А входу як не видно, так не видно.

Та Каїн вже не піддавався розпущі,
Не кляв, не рвався. Чув він, як зневір'я,
Мов та гіена, здалека кружило
Вокруг нього й дух морозило в йому.
Та він усієї сили добував

І гнав цю темну змору геть від себе,
І йшов, і йшов.

Аж разом—вид новий:
Серед пустині височенна, гостра
Гора. Облитої світлом сонця шпиль
Купається в небесному блакиті
І шоломом іскриться льодовим,
Аж сліпить очі. Нижче голі скелі
Пошарпані стирчать, неначе зуби
Грізного звіря, що пожерти хоче
На небі сонце. Нижче полонини
Сіро-зелені, а ще нижче ліс—
Могучий, дикий бір в тумані тоне.

Спинився Каїн. Рій нових думок
Цей вид в душі його збудив.

„Мабуць—
Подумав він,—не годен я дійти
До райських брам і око в око стати
Супроти ангела, з ним говорить!
Мабуць для мене замурована
Ця брама. Добре! Я просить не буду,
А сам візьму сю ласку. Ось гора,
Вершком своїм запевно таки вища,
Ніж ця стіна. Піду на той вершок,
І відтам рай побачу, заспокою
Тоту жадобу, що в душі кипить!“

І не роздумуючи довго, рушив
В нову дорогу. Весь той труд, що досі
Зазнав він, був нічим супроти цієї
Мандрівки. Бачилось, що та гора
Зібрала всі завади й перешкоди,
Щоб зупинить його: потоки бистрі,
Ліси непроходимі, темні звори,
Яри бездонні і холодні мряки.

Лиш звільна, важко дишучи, увесь
Облитий потом, пробирався Каїн
Все вище вгору. Чим палкіше рвались
Його бажання вверх, тим тяжчою
Була його дорога, немічнішим
Все тіло, більший сум лягав на душу.

В півсумерку бродив він день за днем;
Відвічний ліс шумів над ним тужливо,
Або стогнав і плакав і ревів,
Вітрами битий. Лиш чуттям одним
Кермуючись, блудив по ньому Каїн
І дерся все туди, де найстрімкіші
Здвигались стіни. Ось скінчився ліс,
Та не скінчилась Каїнова мука,
Його зустріли низькі та розлогі
Повзучі корчі косодревини
Та ялівців колючих. Мов з води
В огонь попав він: колючки густі
Що крок йому впивалися у тіло,
Коріння, мов гадюки, ніг чіплялось,
І сонце холодно світило з неба,
Немов з наругою згори гляділо
На цю безплідну муку.

Але Каїн

Не зупинивсь. Адже ж вершок гори
В магичнім блиску перед ним яснів,
Манив його! Хоч весь підпливший кров'ю,
Посічений, пошпиганий, подертий,
Він перебув і ту страшну дорогу,
І легше відітхнув на полонині.
Край джерела, що в зворі джуркотіло,
Упав він, відпочив, потім обмив
Все тіло у його воді погожій.
Ту й папороть солодка росла
На обриві скельному: накопав

Її коріння і, ополоскавши
В воді, поїв, а решту про запас
Сховав. Оттак перепочивши день,
Пустився далі. Ховзаються ноги
По мху твердим, натужуються жили,
Повітря ллєсь у знемощїлу грудь
Мов оливо холодне, вогнянїї
Колеса крутяться перед очима,
І вітер чимраз дужчий, холоднїший
Проймає. Наче муравель повзе
Угору Каїн, ба, ще й муравлю
Завидує: йому байдуже вітер,
Байдуже обриви стрїмки й ховзкі,
Байдуже втома!

Ось убога, сїра
Минулась зелень — всюди голї скелї,
Мертві, грізнї. Життя тут нї слїду,
Лиш вітер свище, та орел часом
Скиглить та шарпає свою добичу.
Тут кожний крок хибний, — нехибна смерть.
Тут смерть на кожнїм кроці розставляє
Сто вартових, захланних на добичу:
І дощ, і снїг, і вітер, сонця блиск,
Орли й камїння-все тут з нею в змовї.

Аж ось одного дня — вже вечорїло,
Як Каїн став на самому вершку —
Скелет нужденний, ранами покритий,
Продроглий весь і ледве що живий.
Останнїх сил добувши, став на голїм
Їоду. Куйовдили вітри могучї
Його волосся, рвали драну одїж,
І кров морозили у жилах. Каїн
Не чув нїчого, весь остаток сили,
Всю душу він зосередив в очах,
І очї тї послав у даль безмїрну,

Туди, де в пурпуровому промінню
Купавсь величній, ясний город Божий
І що ж побачив в ньому?

Пусто скрізь,
Лиш дерева самотні сумовито
Шепочуть листям, та квітки чудові
Хитаються на стеблах. А крім них
Ані душі живої, ані звука.
Та ні! Посеред раю, на майдані
Два дерева найвищі, найпишніші.
О, Каїн добре знав ті дерева
Із оповідань батька! Це направо —
То дерево життя: небесний грім
Вершок його розтріскав, розколов
Весь пень його до самої землі,
Та не убив його живої сили!
Воно росте, пускає гілля вшир,
Пускає пасиння нове довкола!
А те наліво — дерево знання
Добра і зла. Під ним клубиться гад,
А на гілках його багато плоду
Понависало. Плід той так блищить,
Манить, ясніє, душу рве до себе!
Та ось повіяв вітер, і мов град
Посипались плоди оті на землю,
І всі відразу попелом розсілись,
Вогнем розприсли, розлились смолою!

І бачить Каїн далі: в млі рожевій
Щось зароїлось легке, прозірчає,
Мов комашня. Придивлюєсь — це люди!
Це тисячі людей і мільйони,
Мов пил вітрами звіяний, кружаться,
І тягнуть, тягнуть походом безмірним.
І всі круг дерева знання товпляться,
Всі рвуться, топчуться, падають, встають

І шарпаються вгору, щоб захопить
Хоч плід один, хоч кислотку одну
Із дерева знання. Потоки крові
І море сліз значать їх путь, — дарма!
Що хтось укусить того плоду, тому
Він попелом розсиплеться в устах,
Вогнем пекучим бухне. А вкусивши
Оттого плоду, кожний ще лютіший
Стає, озвірюється на весь світ,
Мордує, ріже та кує в кайдани,
Валить і ломить те, що другий ставив,
Палить, руйнує — просто, божевільні!

А дерево життя стоїть та тужить:
Ніхто не рвесь до нього! На йому
Плодів немного, з виду неблискучих,
Захованих між листям та тернами,
Тож і не ласиться ніхто на них.
А як часом, відбившись від юрби,
До нього хто наверхесь, покоштує
Плодів чудових і почне гукати
На других, щоб ішли туди, — то мов
Ворони кидаються всі на нього,
І б'ють, і рвуть, і мучать, і калічать
Його, мов за найтяжчу провину.

Аж ось два звірі на майдані стали.
Один під деревом знання засів
Величний, нерухомиий і суворий,
З лицем жіночим дивної краси,
І з тілом льва. Мов нетлі до вогню,
Так люди-привиди роєм безмірним
Його обсіли, мов про щось питають.
Глибоку тугу і пекельну муку
В їх лицях видно, тіні їх тремтять,
І очі й душі висять на устах

Почвари. Ця ж мовчить, і не змигне
Очима. Знов рої людей товпляться
До дерева знання, і б'ються, рвуться
За плід його, їдять — і знов вертають
До звіря — та спокою не знаходять,
Мов листя те осінне, гнане й бите
Грізними, супротивними вітрами.

А другий звір під деревом життя
Засів: з крилами лилика, з хвостом
Як пава, з кігтями орла, із тілом
Хамелеона, і з жалом змії.
Що хвиля він мінився і метався,
Манив до себе всіх, і всіх відводив
Від дерева життя. А хто в ньому
Поклав усю надію і за ним
Насліпо біг, той розбивавсь о камінь,
В тернах, ярах глибоких опинявся.
І піднімались руки, кидались
Прокляття — не на звіря-ошуканця,
А все на дерево життя. „Воно
Химера, ошуканство і брехня!“ —
Такий лунав важкий в повітрі гомін.

Глядів на вид цей Каїн, і немов
Ножем по серцю різало його.
Йому здавалось, що весь біль, всі муки,
Всі розчарування тих мільйонів
В його душі бушують, серце в нім
Кліщами тиснуть, торгають нутро.
І він закрити лице своє руками
І скрикнув: „Ох, досить, досить, о Боже!
Не хочу більш глядіти на цей вид!“

В тій хвилі сонце потонуло, пільма
Лягла на землю і закрила рай.

Та біль в душі у Каїна остався,
Несвіцький гострий біль. Він застогнав,
І на студену площу льодовую
Мов труп звалився.

Холод льодовий
Збудив його. Вже серед неба сонце
Ясніло мляво, холодно всміхалось,
Мов зраджена, ошукана надія.
Де вчора рай виднівсь, стояла нині
Піднебною стіною мряка біла,
Немов заслона. Каїн не жалів
За райським видом; він один лиш чув
У серці голос: „Геть відціля! Геть!“
І наче злодій, що в чужу комору
Закравшись, замість скарбу дорогого
Розпечене залізо в руку вхопив, —
Так Каїн вниз спішив з верха сніжного.
Важкі думи, мов над стервом круки,
Носилися і крикали над ним.

І думав він: „Так от чим Бог дурив
Вітця, мене і всіх людей. Бо ж певно,
Що без його знання і волі це
Не сталось би! Бо й хто ж роздер на двоє
Життя й знання, і ворогів заклятих
Із них зробив? Чи ж не його це діло?
Тоді, коли осібно в раю він
Оті два дерева садив, заким ще
Создав Адама — вже прокляв його,
Вже назначив весь рід його на муку,
На вічне горе! Бо коли знання
Є враг життя, то пощо ж нам бажання
Знання? Чом ми не камінь, не рослина?
Коли хотів, щоб ми не куштували
Плодів знання, пощо ж садив те дерево
І тим плодам таку додав приману?“

Коли хотів, щоб ми живі були,
Чому ж спершу нам не казав поїсти
Плодів із дерева життя?«

Мов чайка,

Що скигнуть над дітьми, понад багном
Літаючи, о трощу б'є грудьми,
То знов до сонця вивернесь в лету,
І все кричить і б'ється й колесить, —
От так і Каїнова дума-скрута
В тім безкінчнику металась, билась
Без виходу. Усівши під скелею,
Він спочивав, холодним потом злитий.
І зажмуривши очі, знов побачив
Той райський вид, і на нову дорогу
Думки його зійшли.

„Що це — знання?

Чи справді ж так життю воно вороже?
Здається — так! Оце знання нещасне
У моїм серці розбудило лютість
На брата, вбивцею мене зробило —
За те, що він, не думавши, попросту,
Мене нагнуть хотів у ту саму
Дитячу простоту, з котрої дух мій
Давно вже вийшов. Те знання куди ж
Веде потомків моїх? Звірів, птицю
Й себе мордують, землю сплюндрували
Шукаючи, кого б і що б убити.
Усякий камінь гострий та твердий
Для них на ніж, на спис, стрілу придався;
Ув оленя на те ж зривають роги,
У звіря зуби. Жінка говорила,
Що винайшли якесь таке каміння,
Котре в огні розтоплюєсь мов віск,
І вивчились робити з нього стріли,
Ножі і списи твердші і гостріші

Ніж з кременю. От де веде знання!
Кров, рани, смерть — його найперші дари“

„Так пощо ж ми бажємо знання?
Значить, бажем смерти? Ні, неправда!
Хіба ж я смерти Авеля бажав?
Я жить хотів по-свому — більш нічого.
Хіба стрілець бажєє смерти звіря?
Він хоче жить, йому потрібно м'яса!
Він хоче жить і мусить боронитись,
Щоб звір його не ззів! А той, що лук
І стріли видумав, чи смерти він
Бажав чиеї? Ні, бажав лиш жити,
Придумував підмогу для життя!
Значить — знання, то не бажання смерти,
Не враг життя! Воно — веде к життю!
Вбезпечує життя! От в чім вся річ!
Як та стріла, що забиває птицю,
Сама — не птиця! Як той ніж, що ріже,
Сам не убивця! Так значить — знання
Не винне тут! Воно ні зле, ні добре.
Воно стається добрим або злим
Тоді, коли на зле чи добре вжите.
А хто ж його вживає? Хто його
В руці держить, як той стрілець стрілу?
Хто той стрілець?“

Не привичний до думки,
Старечий ум, мов ранена птиця,
Метався, тріпався у темноті,
Та відповіді на питання тее
Не міг найти. І знов ув інший бік
Звернувся.

„А що ж те дерево життя?
Яка в плодах його укрита сила?
Чи справді в'ни безсмертя можуть дати?“

Здається ні! Оті небагато людей
Там в раю, що плодів тих куштували,
Під лютими ударами юрби
Вмирали, бачилось, і пропадали.
Так що ж давав їм плід той? А! вгадав!
Вони на смерть ішли мов на весілля,
Вмирали з усміхом, із ран, із мук
Вони катів своїх благословляли.
Що це значить? Знать смерть їм не страшна!
Знать джерело життя було в їх серці!
Яке ж це джерело“?..

„Я бачив: скоро
Хто плоду з дерева життя вкусив —
Прояснивавсь увесь, благим спокоем
Проймавсь, і голос піднімав і кликав
Усіх до себе, ворогів найгірших
Мов друзів обнімав, і був неначе
Той піястер меду чистого, солодкий
І запахущий, ясний і поживний,
Одним чуттям святим наскрізь пройнятий.
Значить: чуття, велика любов —
Ось джерело життя!“

І скочив Каїн,
Мов звір сполоханий, і оглядався
Довкола, і шептав немов в нетямі:
„Чуття, любов! Невже ж це так, о Боже?
Невже в тих двох словах малих лежить
Вся розгадка того, чого не дасть
Ні дерево знання; ні загадковий
Той звір не скаже? Бідні, бідні люди!
Чого до того дерева претесь?
Чого від того звіря ви ждете?
Погляньте в власне серце, а воно вам
Розкаже більше, ніж всі звірі можуть!
Чуття, любов! Так ми ж їх маєм в собі!
Могучий зарід їх у кожному серці

Живе — лиш виплекать, зростить його,
І розів'есь! Значить, і джерело
Життя ми маем в собі, і не треба
Нам в рай тиснутись, щоб його дістати!
О, Боже мій! Невже ж це може бути!
Невже ж ти тільки жартував, як батько
З дітьми жартує, в той час, як із раю
Нас виганяв, а сам у серце нам
Вложив той рай і дав нам на дорогу?“

В тій хвилі Каїн наче просіяв.
Чудовий супокій розлився враз
В його душі. Забулись всі страждання!
І сонце гріло, і земля ясніла,
Вся в золото й рожевий блиск повита,
Мов дівчина, що з купелі виходить.
На хвилю, оп'янілий щастям тим,
Він стратив пам'ять, і за грудь рукою
Хапавсь, і сам собі не вірив.

„Боже!

Невже це правда? Навіть в моїм серці,
Гнилім, побитім і закам'янілім,
Живе ще, розвиваєсь і цвіте
Те райське сім'я, та свята любов!
О, так! Я чую це! Тепер, по довгих
Літах прокляття, я відроджуюсь
І оживаю! Наче крига льоду,
Так присла в серці моєму ненависть.
Мені так дуже жаль усіх людей,
Тих бідних, засліплених! Я їх так
Люблю з їх сліпотою й лютим горем,
З їх поривами до добра! Страшні,
Могучі ти покуси їм, о, Боже,
Порозставляв в дорозі, а слабою
Натуру їх вчинив! Оце мізерне
Знання, котре мов іскорку хоронять

І роздувають — що їм з нього! Тьма
І загадка сидить при нім на стражі.
А ту дорогу, що веде до серця,
До щирої любови — другий звір
Загородив — химера бистрокрила,
Котра манить, і найяснішу правду
У привид, у ману пусту змінє.
І мечуться вони, мов лист сухий
В осіннім вітрі — ріжуть і мордують
Одні других лютіше звірів лютих,
І риються в землі, до неба рвуться,
Пливають по морю — в небі чи за морем
Шукають раю, щастя, супокою,
Шукають того, що лиш в серці своїм,
В любові взаємній можуть ізнайти!“

„І що ж, хіба ж повік їм так блудити?
Хіба ж ніколи не найдуть вони
Дороги прямої? Хіба ж надармо
Їм дано те бажання невсипуще?
Ні, жити хочесь кожному! І кожний
На те і розум має, щоб життя
Від смерти відрізнити. І коли
Йому вказать дорогу до життя,
То, певно, не піде на стежку смерти.
Так я ж оцю дорогу їм покажу!
Я, прадід їх, відслоню правду їм,
Тяжким терпінням віковим здобуту.
Пригорну їх до серця і навчу
Любить себе взаємно, занехати
Роздорів, сварів, здирства і убивства.
Я, перший вбивця, викуплю свій гріх
Тим, що відверну всіх людей від вбивства.
О, люди, діти, внуки, сиротята!
Покиньте плакати по страті раю!
Я вам його несу! Несу ту мудрість,

Котра pomoже вам його здобути,
У власних серцях рай новий створити!“

Так думав Каїн, і поспішним ходом,
Із серцем, повним туги до людей,
Невигаслої теплої любови,
Прямує до села, і спотикаєсь,
Скупить хвилини дух перевести,
Щоб тільки швидше! Б'єсь старее серце,
Тріпочеться, мов пташка. Наче вихор,
Старі, давно забутії згадки
Зворушились, коли з-за горбика,
Мов синя хмарка, показався дим
Із людської оселі. Мов дитя
Що духу він на горбик вибіг, став,
І довго, довго видом тим впивався,
Що розстелився перед ним—сто раз
Миліший, ніж недавній привид раю.

Пишний крайобраз! В глибині його
Велике озеро, мов лазурове
Хрустальне дзеркало, що в далі десь
Зливаєсь з небом. Береги, в розкішну,
Багату зелень прибрані, далеко
Повскакували в воду рукавами,
Полощуться та приглядаються
Собі у тихім дзеркалі глибокім.
А ближче сугорби, покриті лісом,
Немов вінком могучим, відділили
Той тихий кут від решти світу.

Глянь!

Там в тихім заливі, не дуже близько
Від берега, мов стадо каченят,
Село розсілось. На палях товстих,
Повбиваних в дно озера, стоять
Низькі хатки, покриті тростиною,
З піддашками й широкими кладками.

Дим куриться із стріх. Жінки в хатах
Перекликаються. По озері,
Мов павуки, снують човни легенькі—
То рибаки великі сіті тягнуть,
Кричать, гребуть веслами, та до сонця
Поблискують зубцями спис спіжевих.

А супроти села на узбережжю
Майдан широкий, а на нім не бджоли
Роем гуляють, не чмелі гудуть:
То молодь сільська гуляє. В сонцю
Вилискується голе, смагле тіло,
Лунають срібні голоси, легенький
Вітерець волосся чорне розвіває.
Одні навзаводи біжать, а другі
Крутії танці водять, ті збирають
Блискучі раковини над водою,
Тамті великий натягають лук
І до мети стріляють, деякі ж
Старого діда обступили, що
Сидить на камені, бряжчить на струнах
І щось співає.

Все те Каїн бачив
Мов на долоні, плакав і сміявся
Із радості. Він так давно не бачив
Людей! І вид їх мирного життя,
Їх праць, забав і розривок щоденних
Таким йому чудово гарним видався,
Що причарований він став на місці,
Глядів і оком не змигнув, впивався
Тим видом, мов найбільшим щастям земним.
В тім крик зробився між дітьми: у лука
Струна порвалась. „Діду, діду Лемех,
Направте лук!“ І дід покинув грати,
І лук узяв, руками пильно щупав
З усіх боків, махаючи при тім

Похиленою головою. Каїн
Відразу догадався, що він сліпий.
Ось вийняв він з-за пазухи струну
І на роговий лук нап'яв, і брязнув
По ній. Мов ластівка зацвіркотала
Струна, і щось немов вступило в діда.
„Ех, діти!“ — скрикнув він і з місця встав.
„Старий я став, сліпий, а ще готов
Помірятися з вами при стрільбі“.
„Го, го, дід Лемех до стріли бересь!“ —
Загомоніли хлопці. — „Браво, діду!
Давайте з нами до мети стріляти!“
„Де ж та мета? Ведіть мене туди,
Де стаєте!“

В тій хвилі ті, що бігли,
Побачили, як Каїн наближався
На край майдану.

„Горє! Хтось чужий
Іде! Розбійник! Лісовий дикун!
Рятуйте, діду!“

І немов курчата
Від яструба, вони до діда збіглись.
Дрогнув дід Лемех.

„Де є той дикун?“ —
Спитав суворо.

„Із-за кедра вийшов!
До нас іде!“

І Лемех ані слова
Не мовив більш, на лук нову стрілу
Вложив і — вистрілив.

„Стій, Лемех, стій!“ —
Роздався голос. „Я твій прадід Каїн!“

Та в тій же хвилі гостра стріла
Йому попала прямо в серце. Скочив
Угору Каїн, і лицем на землю

Упав, аж вістря вилізло плечима,
А руки судорожно в землю врились
І задубіли так.

„Гура! Дід Лемех!“—
Хлоп'ята крикнули, та Лемех тільки
Махнув рукою. Він, мов труп, стояв
Блідий, недвижний, лук і стріли впали
На землю.

„Що вам, що вам, діду Лемех?“
Защебетали діти, але дід
Ледве промовив стиха: „Що сказав
Отой дикун?“

„Сказав, що він є Каїн,
Ваш прадід“.

„Каїн? То не може бути!
Мій прадід Каїн! Діти! Це ж було б
Страшне нещастя, як була б це правда!
Глядіть лиш, де він, що з ним?“

„Він упав
Отам близь кедра і лежить спокійно“.

„Ходім до нього! Може він живий!
О, Боже, хорони мене від того лиха,
Щоб Каїнову кров я мав пролити!“

І спотикаючись, тремтячи весь,
Дід Лемех рушив, а за ним юрбою
Ішли хлоп'ята. Хоч сліпий, він прямо
Ішов туди, куди пустив стрілу.
Аж поки не спіткнувся і не впав
На трупа Каїна.

„Це він! Це він!“—
Мов божевільний скрикнув Лемех.— „Діти,
Пропали ми, пропав увесь наш рід
На віки вічні! Каїн смерть прийняв
Із моїх рук! Біжіть, зовіть батьків,
Зовіть усіх сюди!“

І поки діти
Побігли по батьків, дід Лемех сів
При трупі, й доторкаючись рукою
Лиця його й прострілених грудей,
Завів, мов над колискою дитини,
Тремтячим голосом старезну пісню:

„Слухай Цілля, слухай Ада,
Дому мого вірада,
Каже Божий глас:
Хто над Лемехом глумиться,
На нім Лемех буде мститися
За раз—сім раз.
А хто Каїнів убивця,
То на тім сам Бог помститься
Сімдесят сім раз“.

Раз-по-раз, мов безумний, він співав
Цю пісню. Вже зійшлося усе село
На вість тривожну. Всі широким кругом
І трупа і убийцю обступили.
Вкінці немов прокинувся дід Лемех
І, голову підвівши, наче сонний
Промовив: „Що, чи є тут хто при мні?“
„Ми всі тут, діду!“—загула громада.
„Так плачте, діти! Це наш предок Каїн,
Проклятий Богом за убивство брата,
І семикрат проклятий ще за те,
Що наблизивсь до нашої оселі
І смерть прийняв із моїх рук! Та смерть
На нас прокляття Боже навела
І помсту на дітей і внуків ваших.
То ж плачте, діти! Плачте над собою!
А цього трупа, це прокляте тіло,
Не доторкаючись, похороніть,
Щоб світу Божого він не поганив,
Щоби на нього сонце не гляділо,
Щоб звір, його наївшись, не сказився,

І птиця, наклювавшись, не здихала!
Зносить каміння і немов собаку
Прикиньте ним його, піском засипте
І обсадить тернами! Хай повік
Прокляте буде місце, де поліг він!“

І кинулась громада з диким криком
І стогоном прикидують камінням
Мерця. А він лежав, немов дитя
Вколисане до сну, простягнувши руки,
З лицем спокійним, ясним, на котрому,
Здавалось, і по смерті тіла ще
Несказана утіха і любов.
Та швидко купою каміння труп
Покрився; кинений ізблизька камінь
Розбив всю чашку, сплющив до землі,
Похоронив навіки під собою.

ЦАР І АСКЕТ
ІНДІЙСЬКА ЛЕГЕНДА

ПРИСВЯТА

СЕРГІЮ І. ЩЕРБАТСЬКОМУ

В непривітній, далекій чужині,
В наддунайській столиці шумній,
Мов криницю посеред пустині,
Я найшов Тебе, друже Ти мій.

І як рад, хто в пустині кочує,
Край криниці в жару спочиває,
Так і я, самотній в тім здвизі,
Із Тобою любив розмовлять.

Як криниця і небо і зорі
Відбива на перловому дні,
Так слова Твої чесною душою,
Світлий ум виявляли мені.

Про індійську країну чудову,
Про індійського духа розвій
Ми не раз заводили розмову —
Тут уважний слухач був я Твій.

Так прийми ж оцю вбогую пісню,
Одну вітку з індійських дібров,
Яко спомин далекого друга,
Наших щирих братерських розмов.

ЦАР І АСКЕТ

I

Дух гордості, що дметься над людством,
І світ увесь опанувати хоче
І в своїм ході топче серце людське
Зарівно з червяком мізерним — він
Не згиб іще й мабуть повік не згине.
В порфірі царській, у вояцькій зброї,
В аскетовім лахмітті чи в словах
Бездушних книжників ховаться звик,
Немов змія в сухому листю: ось-ось,
Коли найменш її ти сподівався,
Вона з укриття вилізе й страшними
Суволями опутає тебе,
Затроїть душу зубом їдовитим.

Колись лице Медузи Форкісівни
Ту силу мало, що зміняло в камінь
Усякого, хто в нього зазирнув.

Поезіє, красавице чудова,
Твоє лице подібну силу має
Зміняти камінь самолюбства й злості
У сльози, в співстраждання до людей.

От тим то ти завзятий, вічний ворог
Змії страшної, гордощів надлюдських.
Окрилюючи духа, ти разом
Змягчаєш серце, вказуєш йому,
Як много спільного і горя й сліз
І радощів дрібних і зла і блудів,
Наймогутніших велетнів людських
З найслабшими, потоптаними в'яже.
Ти вказуєш в картинах незабутніх
Капризи долі, що могучих, славних
І благородних із вершин людства
Скида на дно і втопує в багно,
І серце їх разить стома мечами,
Щоб знов потім, очищених стражданням,
Явить їх в людськості найкращім блиску.
Ти, що в душі Софоклевій колись
Сліпця Едіпа постать оживила,
Ти, що Шекспірові вказала шлях,
Як самовладця і тирана Ліра
Перетворить в дитину - чоловіка —
Навчи й мене українським тихим словом
Причарувать замерклі, старосвітські
Величні постаті з-над берегів
Святого Гангеса — старця-аскета
Грізного Вісвамітри, і царя
Прекрасного, мов місяць в повнім блиску,
Великого страдальця Гарісчандри¹,

II

У краю Косаля в великім лісі
Жив в давню давнину пустинник славний

¹ Гарісчандра в санскритській мові значить ясний місяць.
(Ів. Фр.).

Брахманець Вісвамітра¹. Походив він
З багатої сім'ї, не знав ніколи горя,
Мав жінку і дітей і жив щасливо.
Та вичитавши у брахманських книгах
Про величезну силу й міць покути,
Котра перемага людську природу,
Дає безсмертність, силу, щоб в повітрі
Літати, вмирати і воскресати, в огні
Стояти й не горіти, навіть силу
Богів перемагати, небесні брами
Ламати і паном бути на всю вселенну,
Він забажав все те собі здобути.
Вглибившись пильно у святії книги,
Він вичитав із них усе: коли
І як потрібно братися до діла,
І як його вести і як вершити.

Тоді покинув жінку, діти, дім,
Близь міста Косаля в великий ліс
Пішов і там в гущаві найгустішій
Серед гадюк і тигрів і дерев
Молився духом і мовчав устами,
В одежі із кори сухої, босий,
Простоволосий, постив, не змигнув
Ні разу оком у твердій молитві,
На терню спав і тіло сік різками,
Руками за гілляку учепившись,
Цілими днями висів над огнем
І дух свій углибляв в таємність Брами.

Так вісім літ минуло тій покуті,

¹ В різних легендах походження Вісвамітри різно розказано. Найчастіше він походить із царської сім'ї, та я тут приймаю таку відміну, котра найліпше надається для ходу дальшого оповідання. (Ів. Фр.).

Про Вісвामітру скрізь пішла по краю
Велика слава. Вчені брахманці,
Святі аскети і царі побожні
Сходилися до нього, щоб послухать
Його розмови і його молитви,
Поцілувать його зів'ялу руку,
І доступить його благословенства.
І говорив з усіма Вісвамітра
Розумно, людяно, та розтлівала
У серці в нього гордість безконечна.
І подвоїв він ще свою покуту,
День-в-день доводив тіло до зомління,
Щоб дух скріпити, прояснити думку.

І вже дев'ятий рік отак минав.
Ще день один, ще ніч одна, й скінчиться
Страшна покута, дух розверне крила,
Просяє наче сонце над землею,
Все обійме, всі таємниці зглибить,
Все опанує, і не буде в світі
Ні понад світом для його границі.
Ще день один, та се найтяжчий день.
Найменша похибка, найменша слабкість
Чуття і волі знівечити може
Плід довголітньої його покути.

Стоїть в твердій молитві Вісвамітра,
Стоїть мов камінь, не поворухнеться.
Лякає духів стать його худая,
Поморщена, порепана від спеки,
Корою вкрита, довгее волосся
Не чесане, скудовчене вітрами
І слотами. Ще день один, ще ніч
Одна, і щезне сила всіх тих духів,
І перейде вона до Вісвамітри,
Що стане їх князем непоборимим.

Та владар духів Рудра¹ бачив це
І в серці своїм вчув тривогу зимну,
І так почав сам в собі помишляти:
„Ще день один, а цей аскет худий
Покутою здобуде Божу силу
І змусить нас усіх, щоб перед ним
Впадати на коліна, будь йому
Рабами й слухати до віку. Сила
Його молитви і його страждання
Не дозволя мені його торкнуться;
Покус моїх давно він не боїться.
Що ж маю я зчинити, щоб відразу
Понівечить весь плід його покути?
Як доведу його до того, щоб
Схибив в чім будь у тій останній хвилі?“

Так клопотавсь цар духів лісових,
Що любить всякі перепони класти
Святим аскетам та й усяким людям.
Так міркував, аж впав на добру думку,
І зараз взявся виконать її.

III

У тому лісі полював в ту пору
Цар Гарісчандра, Косалі володар.
Високий, статний, молодий, вродливий.
Недавно ще він на престолі сів,
Недавно з Сайвією одружився,
Красавицею з княжого гнізда,
Недавно радощів зазнав батьківських:
Рогіта, син його, семиліток,
Мов сонце красний, ріс йому на втіху.

¹ Рудра — одна з незлічаних назв бога Сіви. (Ів. Фр.).

Цього побачив Рудра, владар духів,
І в тій же хвилі голосом жіночим
Незримий у гушаві закричав:
„Рятуй! Рятуйте! Гину! Б'ють, мордують!“

Спинився цар, послухав. Благородна
Душа зворушилась. Недовго й думав,
А кинувшись туди, де чути голос
Тривоги й болю, закричав: „Не бійся!
Я тут! Я цар! Спішу тобі в підмогу!“
І біг, ламаючи перед собою
Ключе терня і густії корчі.
Крик не вгавав. Огнівавсь Гарісчандра
І крикнув голоско, як тільки міг:
„Що за безумець там вогонь у поли
Свої збирає? Що за нелюд сміє
Напастувати жінку беззахистну
У моім царстві, тут де я паную,
Де я зближаюсь? Блиск моєї сили
Спалить його! Із мого лука стріли
П'явками стануть, що із жил його
Нехибне тепло висосуть життя!“

Так кричучи, на поляну прибіг,
Серед котрої між дерев високих
Стояє на покаянню Вісвамітра.
Зжахнувся цар, побачивши його,
Пізнав, що демонська була покуса,
Рад був сховатися, шезнути, пропасти,
Та вже було запізно.

Вісвамітра,
Почувши крик могучий Гарісчандри,
Розсердився і скрикнув: „Чи сказився?“
І в тій же хвилі шезла міць його,
Шез добуток дев'ятилітніх трудів,

Пропало все, що мав він осягнути,
І він почув себе таким слабим,
Безсиьним, грішним, злим, від святости
Далеким, як колись у світі був.
І запалав страшений гнів у серці
Його на Гарісчандру. Мов мара
Грізна, він обернувся до царя
І крикнув: „Га, безумний! Стій! Чекай!“

Схиливши очі і зложивши руки
На груди, мов перед святим, стояв
Цар Гарісчандра, поки звільна, ледве
Волочучи зів'ялі в постах ноги,
Приблизився до нього Вісвамітра.
Тоді, упавши перед ним на землю,
Заговорив покiрно Гарісчандра:
„Не гнівайся, угодниче святий!
Не з злої волі, не з плохoї думки
Я перебив твою глибоку тишу
І збунтував твою молитву! Пробі,
Кленуь тобі, лиш крик отой болющій,
Жіночий крик, що тутка роздавав
І помочі благав, мене спонукав
До того, що я з криком тут явився“.

Вісвамітра.

Нещасний! Якби знав ти, скільки горя
І страти крик твій причинив мені!

Гарісчандра.

Святий покутнице! Хай вишній Індра
Мене хоронить від лихої думки!
Та сам скажи, чи, чувши крик такий,
Не мусів я з святого обов'язку

На поміч бігти? То ж не сердься, отче!
Давати дари, правом захищати,
Оборонять мечем і крепким луком,
Це ж обов'язки головні царя.

IV

Свою сердитість переміг аскет,
Та думки він про помсту не покинув,
І вид приймаючи святий та божий,
У серці своїм міркував: „Чекай!
На обов'язках своїх їздиш ти,
На обов'язках я тебе спіймаю!“

Вісвамітра.

Це правду ти сказав, могучий царю,
Та доповідж до решти вже: кому
Давати дари? Захищать кого?
Оборонять кого мечем і луком?

Гарісчандра.

Давати дари поперед усіх
Брахманцям мудрим і святим аскетам
А також всім убогим і потрібним;
Давати захист сиротам і вдовам
І всім покривдженим; меча і лука
Вживать на кривдників і розбишак.

Вісвамітра.

Так оце я стою перед тобою,
Брахманець і аскет, і ти вважай
Сповнить на мні свій перший обов'язок.
Я ж сирота покривджена тобою,

Бо своїм криком безголовим ти
Відняв у мене плід дев'ятилітніх
Заслуг і трудів, всю чудовну силу,
Що завтра мала, наче ясне сонце,
На всі світи велично заясніти.
Отак покривджений, я захисту
Шукаю в тебе, і повинен ти
Сповнить на мні свій другий обов'язок.
Хто кривдник тут і розбишака — знаєш,
Так сповняй же й твій третій обов'язок!

На серці похололо в Гарісчандри.
Блідий, тремтячи наче лист осики,
Похилений, мов тростина від вітру,
Стояв покірно він перед аскетом.

Гарісчандра.

Страшний мій гріх, вина моя безмірна!
Сам бачу, що нічим її не в силі
Спокутувать! Та змилуйся, святий
Угодниче, не знівеч, не зітри
Мене відразу в прах своїм прокляттям,
Як я на тебе заслужив! Не має
Страшнішого під сонцем ні на небі,
Як гнів святих, брахманцеве прокляття!
Скажи, яку прийнять мені покуту?
Якії дари дасть тобі? Промов же!
Все, все, чого ти тільки забажаєш,
Хоч як би важко це мені прийшлося,
Все дам тобі, щоб гріх свій відмолити.

Вісвамітра.

Нехай же буде так, як ти говориш!
Скажи ж тепер, що можеш дати мені?

Гарісчандра.

Багато срібла, золота й каміння
Чимало дорогого.

Вісвамітра.

Це замало.

Гарісчандра.

Весь мій маєток, сіл і міст чимало.

Вісвамітра.

І це замало.

Гарісчандра.

Все царство, весь мій край від гір до моря.

Вісвамітра.

Приймаю це, та сього ще замало.

Гарісчандра.

Чого ж ще більше в мене ти жадаєш?

Вісвамітра.

Того, що всім тим дарам є корона:
Жадаю права — царську жертву діять.

Гарісчандра.

Значить, жадаєш, щоб я й царську владу
Тобі віддав?

Вісвамітра.

Жадаю.

Гарісчандра.

Буде так.

Усе тобі прирік я, весь я твій.
То й право це тобі я передам.

Вісвамітра.

Жадаю, щоб ти зараз це вчинив.
Отам твій кінь осідланий стоїть,
А ось на тобі царський плащ злотистий.
Цей плащ віддай мені і на коня
Всади мене, а сам за поводи
Коня візьми й веди мене у город,
І по дорозі викричай: „Гей, люди!
Я, Гарісчандра, досі ваш володар,
По Божій волі нині уступаю
І власть свою цьому передаю.
Це Вісвамітра, це святий угодник,
Що вам віднині буде царювати!“
Отак кричи, а в Індровій божниці
Передаси мені свою корону.
Коли цього не схочеш учинити,
То видко буде, що лиш на устах
Все маєш обов'язок, а не в серці.
Та знай, що всемогутий мій проклін
В такому разі не мине тебе.

Гарісчандра.

Святий аскете! Не допустить того
Високий Індра і пресвітлий Агні,

Щоб я ламав раз даний заповіт.
Все те, чого від мене ти жадаєш,
Наскрізь оправдане й не може бути
Інакше, то ж усе те я сповню!

І знявши царський плащ свій, він надів
Його на Вісвамітру. І привівши
Коня, він посадив на нім аскета,
А сам узяв за поводи коня
І, мов слуга, у город попровадив.

V

До заходу хилилось сонце ясне,
Коли в високій Ідровій божниці
В димах пахучого кадила, серед
Врочистих співів і молитв гарячих
Цар Гарісчандра передав свою
Корону Вісвамітрі, передав
Найвище право — царські жертви діять.
Прийняв корону з рук його аскет,
Та не вкладаючи її на себе,
Оттак до Гарісчандри обізвався.

Вісвамітра.

Ще я не цар, то ж про одну ще річ
Позволь тебе спитати. Чи ти знаєш,
Що писано в законів царських книзі?
Як цар живий передає свою
Корону іншому, то з нею разом
Повинен дати йому й царську жертву.
А ні, то стільки скарбу золотого,
Щоб царську жертву можна окупити.

Гарісчандра.

Це справді так, і я нічим не хочу
Супроти тих законів прогрішитися.
Та тільки я ж увесь маєток свій,
Усе добро, всі скарби і все царство
Віддав тобі, так відки ж я візьму?

Вісвамітра.

Хіба ж закон питає, відки ти
Візьмеш? Хіба ж для того, що тобі
Не звісно це, зміняти Божу волю?
Візьми, де знаєш, вижебрай, вкради,
А те, чого закон жадає, дай!
Інакше знай, що не мине тебе
Мое прокляття.

Гарісчандра.

Змилуйся, святий!
Усе тобі віддавши, я лишився
Убогий, голий. Тільки жінка й син
Мені зістали. Та проте не бійся,
Свій обов'язок я сповню нехибно.
Пожди лише, дай час мені здобути
На стільки скарбу, скільки потребуєш,
А я напевно все тобі віддам.

Вісвамітра.

Нехай і так! Та сам мені скажи,
Як довго маю ждати на твій дарунок?

Гарісчандра.

Я думаю, що місяць досить буде,
За місяць чей на скарби розживуся.

Вісвамітра.

Ну, пам'ятай же! Пристаю на це,
І з тим вкладаю царську корону.
Ну, а тепер скажи мені, коли
Ти передав мені свою корону,
Свої права і все своє добро:
Хто тут і пан і цар у цьому краю?

Гарісчандра.

Ти, батьку, і ніхто, ніхто крім тебе.

Вісвамітра.

А чим же ти тепер себе вважаєш?

Гарісчандра.

Підданим твоїм вірним і слугою.

Вісвамітра.

Як так, то ось тобі і розказ мій:
Із свого дому і з усього краю
Ти з жінкою своєю й сином мавш
Ще нині геть іти без відволоки.
Всі шати дорогії, всі прикраси
Лишивши тут, ти мусиш із кори
Тверду одежу сам собі пошити.
А через місяць у преславний город
Варанасі прийти повинен ти,
І перед брамою на мене ждати,
Держачи наготові стільки грошей,
Як їх на жертву царську потрібно.
Іди ж і доки все це не сповниш,
Моє прокляття висить над тобою!

VI

„Не плач, моя голубко сизокрила,
Мов ти сонце, квіте мій рожевий!
Це Божа воля, обов'язку сила,
Що нас нараз із висоти спихає
В глибоку пропасть. Власть, багатство, слава,
Все те, що досі окружало нас,
Всміхалось нам, пестило нас, кохана,
Все те лиш сном було. Пресвітлий Індра
Шле свого слугу, щоб нас збудив.
Не плач же, серце! Не в тім блиску й славі,
Не в власті царській, шатах і палатах
Лежало щастя наше, а в любові.
Взаїмній, щирій, в нашому дитяті.
Цих скарбів нам ніхто не відібрав
І відібрати не може. Так успокійся ж!
Важкая проба жде нас, та її
Знесімо мужньо, з супокійним серцем,
Щоб не загибеллю було для нас
Це лихо, а заслуги джерелом!“

Так потішав дружину Гарісчандра,
Коли під ніч, беззахисний і голий,
Погрозою брахманського прокляття
Прогонений, з палат і з міста свого
В далеку йшов непевною дорогою.
Обтерла очі Сайвія прекрасна
І, взявши хлопчика за руку, боса,
Ледве одіта, мовчки тихо йшла
За мужем.

Город весь заворушився.
Айодії міщани як уздріли,
Що цар їх геть іде, немов невільник,
Юрбою вийшли всі за ним і стали

Поперек шляху, впали на коліна
І слізно почали благать його:
„Куди це, наш володарю, спішиш,
Нас бідних без опіки покидаєш?
Кому віддав ти в руки нас? Чи він,
Новий наш пан той, висохлий як скіпка,
Зуміє нас в пригоді боронити?
Чи схоче він судити нас по-правді
І милувать по-людськи, скоро міг
Тебе, наш соколе, обдерти з власти
Й без милости під ніч прогнать із дому,
З-поміж людей, мов дикую звірюку?“

Почув це Гарісчандра, зупинився
І супокійно до міщан промовив:
„Брати мої і діти, не сумуйте!
Не плачте наді мною і пустіть
Мене туди йти, де могоча доля
Встелила нам дорогу. Спогадайте,
Що не без волі Божої це чиню.
Коріться своєму владарю новому,
Мені ж простіть, коли в чім не по правді,
По людській слабості й нерозумінню
Я з вами поступив, і прощавайте!“

Жінки Айодії поперек шляху
Його забігли й так заголосили:
„Куди ж ти йдеш від нас, красітко наша,
Наш квіте запахущий, наша мати?
Побудь іще одну хвилину з нами,
Хай наші очі, мов ті Божі бджоли,
Впиваються красою личка твого!
Коли ж тебе побачимо оп'ять?
О, горе! Той, що ще сьогодні рано
На слоні їхав, а довкола нього
Юрбою слуги, перед ним князі,

При нім брахманці, а за ним вельможі, —
Той пішки ось іде й каміння гостре
Під босі ноги підгорта! За ним
Препишна квітка, рано ще цариця,
Тепер убога як рабиня, сумно
Спішить, дитя за ручку ведучи!
О, біле личко, як же швидко ти
В дорозі цій від спеки почорнієш!
О, кучері пахущі, як же швидко
Із шляху курява на вас насяде!
О, біднее дитятко, як же ти
Знесеш цю довгу і тяжку дорогу?”

Почув це Гарісчандра, зупинився
І так кризь сльози до жінок сказав:
„Не завдавайте нам, о сестри, жалю,
Не віднімайте душам нашим силу
Тим голосінням! Дасть то Бог, ми ще
Побачимось у ліпшім стані з вами“.

Почув це Вісвамїтра, що таємно
Ішов за ним, і, ставши серед шляху,
З погордою отак сказав до нього:
„Кшатріє віроломний! Тьфу на тебе!
Чи то твоє святе, велике слово,
Твої присяги, правда твоїх уст,
Що царство ти віддав мені своє,
У всім прирік мою сповняти волю,
І зараз же з міщанами оцими
За городом вмовляешся зрадливо,
Щоб мене знов з престола того скинуть
І власть із моїх відібрати рук?“

Немов змія вколело Гарісчандру
Це слово в само серце, та вуста
Не сміли з Вісвамїтрою змагаться.

Схиливши смирно голову, він тільки
Одно промовив слово: „Йду вже, йду!“
І взявши жінку дорогу за руку,
Прудкими кроками пустився йти.
Не здужала відразу слабосила
І ніжна жінка поспішить за ним,
Та ще з дитиною. Коли ж вона
Поперед Вісвामітру проходила,
Той разом палицю свою підняв
І вдарив нею бідную царицю.
Оглянувся на удар той Гарісчандра,
Гарячі сльози полились з очей,
Та з уст його ні словечка докору
Не вийшло. Власним тілом заступив
Свою дружину, взяв дитя на руки
І ще раз вимовив: „Йду вже, йду!“
А більше вже ні слова не промовив.

VII

В недолі, кажуть, звільна час минає,
Та швидко місяць проминув в недолі
Цареві Гарісчандрі. Пилом вкритий,
Від сонця обгорілий, ув одежі
З кори, з дитям хорим на руках,
З дружиною прибитою нещастям
І голодом і недостатком, він
Помалу наближався перед брами
Преславної столиці бога Сіви,
Варанасі. А в брамі, глянь, уже
Мучитель невмолимий, Вісвамітра
Стоїть, його приходу дожидає.
Побачивши його, вклонився низько
Цар Гарісчандра, честь йому віддав,
А потім так промовив до аскета.

Гарісчандра.

Поклін тобі, святих усіх оздобо!
Ось я на розказ твій явився тут.
Скажи, чого тобі від нас потрібно?

Вісвамітра.

На царську жертву грошевий дарунок
Ти обіцяв мені. По нього я
Прийшов і надіюсь, щи ти додержиш
Обіцянки й не схочеш, щоб спалило
Тебе мое страшеннее прокляття.

Гарісчандра.

Спаси мене від нього, світлий Боже!
Та як мені твою сповнити волю,
Я й сам не знаю. Все тобі віддавши,
Я сам лишився бідний. Всю надію
Я покладав на княжю сім'ю
Моєї жінки. В край її батьків
І роду славного я й обернувся,
Покинувши косальський рідний край.
Та горе нам! У братобійчій бою
Погиб весь рід її. Міста і села
Й палати їх понищені, маетки
Сплюндровані, і не зістав ніхто,
Хто б нам, убогим жебракам, подав
Хоч ложку страви. З того краю сліз
І попелу й руїни, де й свою
Надію поховали, ми ідемо
Оце. Роби тепер, що хочеш з нами,
А скарбу золотого в нас нема.

Вісвамітра.

Не хочу знати ні вас, ні ваших глупих
Надій! А що обіцяно було,
Те мусить бути мені. Коли ж не буде,
То мій проклин упаде на всіх вас.

Гарісчандра.

О стій, о стій, не проклинай нас, отче!
Чи бач, ще місяць не минув цілий,
Ще на полудні сонце, ще півдня
Зістало нам! До вечора зажди!

Вісвамітра.

До вечора зажду ще, так годиться.
Та знай, коли до вечора не буде
Твій дар у мене, будеш ти проклятий,
І згинеш з тілом разом і з душею
На віки вічні!

І пішов аскет,
А цар остав в тривозі і в задумі.
На камені під брамою усівши,
Схиливши голову, сціпивши губи,
Важкую думу думав Гарісчандра.

VIII

„Куди мені нещасному подітись?
Де стільки золота здобуть, щоби
Неситого брахманця заспокоїть?
Приятелів багатих тут не маю,
В чужих людей не випрошу нічого,
Украсти, пограбувати- гріх страшний.

А як не дам йому, чого він хоче,
То ще страшніше жде мене нещастя.
Проклятий від могучого аскета
Я згину марне, стану червяком,
Останнім, найпідлішим твором Божим.
Хіба себе самого у неволю
Продать? Оце мабуть найліпше буде.
В неволі певно я зазнаю муки,
Та хоч сповню обіцянку свою,
А вільними і чистими лишаться
Моя кохана жінка й мій синок“.

Так звільна у його душі високій
Важкая думка спіла-доспівала.
Коли в тім жінка Сайвія чудова
Його задуму перервала сими
Словами.

Сайвія.

Царю, голубе мій сизий,
Чого тут довго думать? Лиш один
Тут вихід бачу. Слова свого ти
Ламать не можеш, це була би ганьба,
Було б нещастя вічне для нас всіх.
Не має вищого над обов'язок,
Над непохитною правдивістю, друже!
Значить, один тут вихід лиш остався.

Гарісчандра.

Який?

Сайвія.

Тобі свобідним бути треба,
Ти цар... Жінок найдеш собі досить...
А я...

Тут тяжко-важко заридала
І не могла скінчить своєї мови.
До серця пригортаючи дружину
І поцілунками з лиця її
Спиваючи гіркі, гарячі сльози,
Ледве її успокоїв Гарісчандра.

Гарісчандра.

Душе моя! Вспокийся, не ридай!
Важка на нас мабуть надходить проба,
Та твердо ми перенесім її.
Не плач! Чей Бог якусь нам вкаже раду.

Сайвія.

Він вказує її. Послухай, друже!
Продай мене в неволю й заплати
Свій довг аскетові! О, не лякайся!
Ти ж будеш вільний, ти могучий лицар,
Стрілець преславний. Швидко зможеш ти
Чи в службі царській, чи в кривавім бою
Здобути стільки, щоб нас викупить.
А як би ти продався сам в неволю,
То що без тебе я сама почну,
Без захисту, без роду, без маєтку?
Або голодна смерть мене чекає
З оцим дитяточком малим, або
Така ж неволя.

Вчувши ці слова,
Страшенно, важко заридав володар,
Зомлілий впав на землю наче труп.
Нещасна жінка, бачучи його
Зомлілого, схилилася над ним,
Щоб своїми слізьми його відтерти,

Та голод, спрага й безконечне горе
Із неї виссали всі сили. З тихим зойком
Вона край мужа свого в порох впала,
Мов нежива. А біднее дитя,
Побачивши, що батько й мати так
Лежать, посинівши, не ворухнуться,—
Заплакало і ходячи довкола,
Слабими рученятами хапалось
Збудити їх і двигнути з землі.

ІХ

На крик дитини старець Вісвамітра
Явився знов, і бачучи царя
Зомлілого, холодною водою
Його побризкав і його дружину.
Прокинувся із омління Гарісчандра
Та, бачучи вірителя грізного,
Знов обімлів. Озлився Вісвамітра,
І копнувши його ногою, крикнув:

Вісвамітра.

Вставай, вставай, о царю Гарісчандро!
Вже сонце геть схилилося з полудня!
Вже недалеко вечір! У кого
Є на сумлінню довг, той спать не може.
Вставай і думай, як довгу позбутись!
„Лиш правдою це ясне сонце сяє,
На правді твердо ця земля стоїть;
Правдиве слово вік-віків триває,
На правді утвердилось небо й світ.
Сто тисяч жертв із коней і волів
Клади в один бік на вагу посполу,
А в другий бік лиш змісл правдивих слів,
То правда перетягне все додолу“.

Ти тямшиш ті священії слова
Святої Веди? Уважай, щоб нині
Твоя обіцянка була такою ж
Правдивою! А то тобі прийдеться
Ваги прокляття мого зазнати!

Сказавши це, знов геть пішов аскет,
А Гарісчандра, мов безумний з болю,
З тяжкої муки кидавсь і стогнав.
І знов до нього жінка підійшла,
І тихими, сердечними словами
Йому потіху капала на душу
І додавала сили та відваги
До лютого нечуваного діла.
„Мій друже! — мовила. — Не піддавайся
Надмірній тузі! Це ж лиш на часок
Розстатись нам. Ходім лишень на торг!
Чей Бог пошле нам ласкавого пана,
Тобі поталанить на скарб розжитись,
І всі ще в щастю ми заживемо!“

Зневолений погрозами аскета,
Словами жінки, горем безконечним,
Вкінці з землі піднявся Гарісчандра
І руки заламав і тяжко плакав;
А далі випрямивсь і так сказав:

Гарісчандра.

Га, так і будь! Моя дружино мила
Сповню, що кажеш! Підніму на тебе
Прокляту руку. Мов останній нелюд,
Мов дикий людоїд продам тебе.
Ох, не на те я брав тебе у батька
І не на те пестив тебе в палатах,
Щоб так з тобою розставатись нині!
Та що робить? На все те Божа воля.

І мов убитий, весь позеленілий
З тяжкого болю, він повів її
У город, на базар, де продавали
Невільників. І ставши на базарі,
Почав кричати, хоч серце в ньому рветься:
„Гей, гей, купці, багатії міщане
Послухайте, що я вам сповіщаю!
І не питайте ви мене: хто я?
Я нелюд, я безумний, лютий звір,
Я грішник і дводушник! Бачте, я
Веду на продаж цю свою дружину,
Свою кохану, вірну жінку — й серце
Не трісло в мене і не всхла рука.
Сходіться! Придивіться їй! Хто з вас
Бажає цю мою голубку милу
Собі в невільниці купити — озвіться!“

Такеє прокричавши, заридав
Страшенно Гарісчандра. З дивним дивом
Довкола нього стовпились купці,
Гляділи то на нього, то на жінку,
Та приступити не важився ніхто.

Х

Аж ось з юрби, що мовчки там стояла,
Ззираючись на цю чудну появу,
Якийсь старий брахманець протиснувся
Й до Гарісчандри підійшов близенько.

Брахманець.

„Говориш, друже, що готов продати
Оцю жінку? Дай лиш я погляну!
Здається, молода, здорова й гарна.
Ну, що ж, давай, я буду за купця.“

Біда з жінками, друже мій, неправда?
Ти певно не з добра й свою оце
На продаж вигнав. А мене моя
Також сюди пригнала. Бачиш, я
Старий уже, та спокусив нечистий,
Що з молодого оженився. Гай, гай!
По невчасі пізнав я, у яку
Пригоду вскочив! Догори ногами
Весь тихий дім мені перевернула!
Все їй не в лад, все їй подай, зроби,
І все не так! А скажеш що—кричить,
Лящить, руками і ногами трепле,
Трохи що бить старого не хапаєсь.
Сьогодні ось, мов мокреє рядно,
Пристала: йди та йди мені на торг,
Купи невільницю, щоб до послуги
Була! Я не багатий чоловік,
Та що робить! Ще й Богові в душі
Подякував, що лиш на тім і стало.
А то боюся, друже мій, що швидко
Вона напре на мене, щоб пішов
Невільника купить їй молодого!
Та я розговоривсь, а ти мабуть
Спішишся! На ж тобі, мій друже, гроші:
Сто рупій золотих. Це гріш чималий.
Я лиш для тебе так даю, бо знаю,
Що не велить закон тобі з брахманцем
Ні торгуватись, ні глядіти навіть
На гроші, що він дасть тобі. Ось тут
У правий ріг поли зав'язую
Тобі всю суму. А тепер, небого,
Ходи зо мною!“

І він взяв за руку
Царицю, та вона в тривозі й болю
Немов окаменіла.

„Ну, ходи!“
Брахманець грізно крикнув і за коси
Нещасну вхопивши, почав жорстоко
Тягти і шарпать.

Бачучи, що матір
Так тягнуть, хлопчик вхопився за ноги
Її, і попри неї біжучи,
Кричав: „Матусю! Мамочко! Куди ви?
Візьміть мене з собою! Мамо! Мамо!“

„Геть, пущьвірку!“— сказав брахманець гнівно,
І копнув хлопчика ногою так,
Що той на землю впав. Та швидко бідне
Знов схопилось і кричучи: „Матусю!“
За мамою, ридаючи, побігло.

С а й в і я.

О, пане мій! Постій ще хвилину!
Єдину ласку цю мені зроби:
Купи ще це дитя! Хоч я твоя,
Та вір мені, без нього швидко я
Умру, й задарма страчене пропаде
Твоє добро.

Подумав кілька хвиль
Брахманець, щось проворкотів, а далі,
Добувши гроші, знов до Гарісчандри
Вернувсь і гроші зав'язав йому
В припіл. Потому жінку і дитину
Зв'язавши разом, поволік обое,
І швидко шез у торговій юрбі.

XI

„Та, на котру ніколи досі вітер
Холодний не повіяв, сонце не світило,
Тепер пішла в тяжку, ганебну службу!
Коритись мусить злій хазяйці, гнутись
Під тягаром, з криниць носячи воду,
Із лісу дрова! Та, котрої руки,
Мов пучки рожі ніжні, запахуші,
Тепер надавлюють мозолі мусить
На пальцях, мелючи на жорнах збіжжя
Та хусти перучи у річці! Та,
Котрої ясного обличчя з простих
Людей ніхто й побачити не смів,
Тепер за коси шарпана прилюдно
В неволю на збиткування пішла!
О, Боже мій! Що сталося зі мною?
О, Сайвіє, життя моє, мій раю!
О, сину мій, дитя моє єдине!
Це я, поганець, вас довів до того!
Я нелюд! Я проклятий! І все те
Я мусив бачити на власні очі,
І очі ті у мене не посліпли!
Все те переболіти мусив серцем,
І серце ще не трісло там у грудях!
О горе, горе, як бездонне море,
Тепер я чую, що ти з головою
Мене покорило і до віку вже
Не випустиш!“

Оттак ридав і плакав
Серед базару Гарісчандра бідний,
Волосся рвав на собі і об землю
З розпуки бився.

Раптом розступилась
Юрба, і Вісвамїтра появився.

Вісвамітра.

Приходжу, Гарісчандро, по твій дар.
Пора тобі своє сповнити слово.

Гарісчандра.

Візьми, святий! Ось все, що я добув.

З поли його сквапливо вив'язав
Ті гроші Вісвамітра й люто плюнув.

Вісвамітра.

Гидкий кшатріє! Що це ти задумав
Робити дурня з мене? Жмінку підлих
Цих срібних рупій ти даєш мені
На окуп жертви царської? Мабуть
Ти хочеш, щоб прокляв тебе я зараз!

Гарісчандра.

Угодниче! Купець, що гроші ті
Вв'язав мені, брахманець чесний був,
І він сказав, що золотих сто рупій
Дає.

Вісвамітра.

Сам бачиш, що це срібняки!

Гарісчандра.

О, горе бідному мені! Мабуть
Якийсь недобрий демон відманив
Ті гроші, бо ж брахманцеві святому
Ошукувать—зовсім не до лиця.

Вісвамітра.

Мабуть ти сам задумав ошукати Мене. Та ні! Я не дарую свого! Роби що хоч, а решту грошей зараз Добудь мені, і довше не крути!

Гарісчандра.

Пожди ще, батечку! Ти ж бачиш, я Нічого вже не маю на всім світі. Цих жмінка грошей—це ж ціна кривава. За них то жінку й сина я продав.

Вісвамітра.

Байдуже це мені. Ще три години, Заким за гори ясне сонце сяде. Той час іще готов тобі я ждати, Та довше ні хвилини не зажду.

Сказавши це, помалу віддалився.

XII

Не міг нічого думать Гарісчандра. Розпука, мов гадюка, ссала серце І мозок бідного. А далі встав І мов безумний знов зачав кричати.

Гарісчандра.

Гей, гей купці! Сходіться! Подивіться! Кому такий, як я, невільник здався, Купіть мене! До всякої послуги Спосібний, до найтяжчої роботи!

І знов юрба цікавая зібралась
Довкола нього, та ніхто з купців
Не наближався. Враз поспішно всі
Розскочились і вулицю зробили.
До Гарісчандри просто йшов купець,
Якого певно він не сподівався.
Це був чандал — псобийник, кат і сторож
Кладовища, огидлива поява,
Вонючий, волохатий-стрепіхатий,
Немов у кабана два кли із рота
Стирчали, з шкур шакалів одежище,
На голові вінок мав з трупа знятий,
В руках на шнурі псів цілую низку,
Наловлених по городу, волік.
Оцеї купець, котрого дотик сам
Нечистий і страшний, мов гріх смертельний,
На Гарісчандри крик підбіг живенько.

Ч а н д а л.

Мені, мені невільника потрібно!
Скажи, небоже, швидко, скільки хочеш
За себе взять? Я дам! У мене грошей
Досить. А праці не лякайся моєї!
Тобі у мене, синку, добре буде.

Г а р і с ч а н д р а.

Хто ти, страшна, невидана появо?

Ч а н д а л.

Ого, невидана? Мене, небоже,
Всі знають в гарнім місті тім. Я пан
Великий, хоч усім смертельним служу.

Кому дасть Бог чи то на даль попасти,
Чи то на шибеницю, чи під меч,
Той все через мої проходить руки.
І ще, небоже, не було нікого,
Щоб жалувавсь на кепську обслугу.
А ті, котрим Бог дасть без мене вмерти,
Також по смерті йдуть до мене. Я
Останнє ліжко стелю їм — з вогню.
Останню плату дістаю від них:
Сорочку з умерлого, покривало
І що там ще лучиться. Ну, а так
Крім того, бачиш, песиків ловляю
По городу, також спасенне діло,
Шакалів б'ю, їх там у моїм місті
На кладовищі коло трупів купи,
Так, що й заснути не дають. Ходи,
Небоже! Гарно буде жити разом!

Гарісчандра.

Рятуй мене, високий Індро! Стати
Невільником нечистого чандала,
Значить, навіки стратить тіло й душу,
Значить, спуститись на найглибше дно
Пониження й погорди! Ні, нізащо
Цього не вчиню! Краше вже нехай
Кляне мене аскет, нехай відразу
Проклін його мене на попіл спалить
А в цю огидну службу не піду!

Ледве це вимовив, аж Вісвамітра
Явився. Гнівом запалали очі
Аскета, хмара на чолі лягла.

Вісвамітра.

Ну що ж, чандал оцей, як чую, хоче
Велику суму дати за тебе. Чом же

Її не хочеш взять і заплатити
Мені належну суму за мій окуп?

Гарісчандра.

Святий аскет! Адже царський рід мій!
Неволя у чандала осквернить
На віки вічні і мене самого
І весь мій рід і все мое ім'я.

Вісвамітра.

Брахманцеве ж прокляття живо спалить
Тебе, в огонь пекельний вкине твоїх
Всіх предків і потомків. Вибирай!

Гарісчандра.

Нещасний я! І вибору мені
Немає! Змилуйся, святий аскет!
Ось клінно я до твоїх ніг паду,
Твої коліна обіймаю, порох
Слізьми змиваю з твоїх стіп. Помилуй
Мене! Не погубляй з душею й тілом!
За довг, що винен я тобі, прийми
Ти сам мене в невільники! Без слова,
Без волі власної я все готов
Робить для тебе до самої смерти.

Вісвамітра.

А ну, коли в неволю ти мені віддався,
То я з тобою, як з невільником,
Зробити можу по своїй впадоби.
І ось чандалу цьому я тебе
За золотую суму продаю.

Аж скочив з радости чандал. І зараз
Відрахувавши гроші Вісвамітрі,
Невільника свого Гарісчандру
Зв'язав тим самим шнуром, на котрому
Були нанизані собаки. Мов мертвий,
Давав усе робить з собою бідний,
Стояв, немов осліпши і оглухши,
Аж поки палки довгої ударом
Чандал не пробудив його. Оттак
То тягнучи, то палкою б'ючи
Його й собак посполу, серед грубих,
Огидних жартів, насміхів, пісень,
Чандал потяг за город, де стояло
Кладовище, страшнее місто вмерлих.

ХІІІ

„Бодай ти, сонце, не зійшло ніколи,
На мій страшний упадок не гляділо!
Бодай ти, земле, ще цю ніч запала
В безодню темну, щоб ти не носила
На собі мого лютого нещастя!“
Оттак ридав і кляв свою недолю
Цар Гарісчандра, цар колись, тепер
Чандал-невільник, у чандальській хаті
Ночуючи цю першу ніч.

Та сонце
Зійшло, проснувсь чандал і перед себе
Прикликав Гарісчандру.

Ч а н д а л .

Слухай, синку!
Пора тобі за діло братись.
Робота жде тебе не так то й мудра

Та й не важка. Отам на кладовищі
Стоїть колиба, це віднині буде
Твоя домівка. Станеш ти у мене
При трупах за помічника. День-в-день
Ти будеш ждати на свіжі трупи, будеш
Допомагати, як будуть їх палити,
І будеш з них здіймати покривала
І сорочки. Це буде наш заробок.
Із нього шоста часть — царю податок,
Три часті йдуть для мене, дві тобі.

Отак його напутивши, чандал
Завів його під браму кладовища,
Де з бамбусових тик, пальмовим листям
Покрита, в тіні дерева стояла
Колиба. В ній по давнім сторожі
Лежала з шкур шакалових одежа.
Оцю надів на себе Гарісчандра,
У праву руку гак узяв, котрим
В огонь волочить голі трупи, в ліву
Довжезну тилу, на котрій від вітру
Тріпалася червона хоруговка,
І на кладовище пішов до діла.

Страшений вид йому там показався.
К полудню від Варанасі святого
Стелилася широка рівнина
Окопана ровом, пальмовим лісом
Відділена від міста. Лиш де-де
Росли по ній худії сікомори,
Колючі корчі. Поміж ними скрізь
Широкі пожарища, чорні плями
Вкривали землю. Стадами ходили
Шакали по долині, проразливим
Виттям і дзявкотом глушили вуха.
Скрізь кості, черепи людської, ребра

Розкидані, одні з пожару чорні,
А другі білі, звірями із м'яса
Обгризені — це бідолахів кості,
Котрим ні за що дерева купити,
Щоби спалить доразу всього трупа.
Нестерпний смрід долину залягав,
Захапував непривичні груди.
Де-де курився дим, тріщав огонь,
І коло нього чуть було ридання,
Жінок голосіння й сирітський плач.

Вночі кладовище ставало ще
Страшніше. Мов криваві озера
Кипучі — полум'я кострів палало.
Шакали зили, сови та нічні
Погані птахи скиглили, немов
Пекельні демони, що позлітались
На людське м'ясо.

День за днем минав. —

Обжився, звик у сім страшеннім місці
І грабарем зробився Гарісчандра.
Брудний, нечесаний, вонючий, в шкуру
Зашитий, він від ранку аж до ночі
З гаком в руці і з тикою в другій
По кладовищі бігав, стоси клав
І трупи обдирав. „Оце для мене,
Це для царя, а це для чандала“ —
Так міркував. „З онтого трупа гарну
Сорочку я здобув, а з цього гарне
Здобуду покривало“.

Далі! Далі!

Все діло, все здобича! Людське горе,
Сирітський плач, вдовиць гірке ридання,
Батьківський біль і материнські сльози —
Для нього все значило лиш одно:

Сорочка, покривало. Так немов
Ще за життя переродивсь колишній
М'який, сердечний, добрий чоловік.

Та встаючи й лягаючи, щодня
Слізьми гіркими обливався він
І в пісні сумовитій виливав
Своє безмірне, невтишиме горе.

Пісня Гарісчандри.

„Десь там жалібниця, мила моя
В службі тяжкій пропадає,
Вільної хвилі весь день дожидає.
К серцю заплакане тулить дитя,
Плаче й гадає:

„Десь там мій милий у службі в царя
Зброю блискучую носить,
Срібла збирає і золота досить,
Щоб заспокоїть того упиря,
Що все більш просить.

„Цить, моя квіточко, синку мій, цить!

Вже нам не довго страждати,
Швидко твій таточко стане багатий,
Швидко прибуде і нас увільнить...
Цить, пора спати!“

„Бідна жалібнице, мила моя,
Спи! Хай тобі й не присниться,
Де то мені довелось опиниться!
Та вже щасливого, вільного дня
Нам не добиться!“

XIV

Одного дня вже вниз потало сонце,
Коли на кладовищі Гарісчандра
Побачив жінку вбогую, що трупа

Дитини, плачучи, несла. Худа,
Бліда, обдерта жінка та нещасна
Ридала голосно, ламала руки,
Волосся рвала, все заводячи:
„Мій синку любий! Квіточко моя!
Дитя єдине, ти моя потіхо
Остання, ох, остання на землі!
Натішилась тобою злая доля!
Недовго жив ти на землі, та вспів
З вершин людського щастя, блиску, слави
Упасти низько, низько, в тьму неволі.
Та скільки натерпівся! Боже, Боже!
І голодом морив тебе наш пан,
І сік різками, копав як собаку,
З собаками кормив і спати клав,
Аж поки зла гадюка їдовита
Тебе у сні, мій любий, не вкусила.
О, горе, горенько мое! Я бідна
Кляла й благословила ту гадюку:
Кляла за те, що видерла мені
Мою єдину на землі надію;
Благословила ж за того, що швидко,
Хоч з болем лютим, з лютої неволі
Тебе на волю, любий, довела“.

Почувши Гарісчандра крик її,
Прибіг на місце. Ставши оддалік,
Глядів на неї і на те маленьке
Посиніле, опухле тіло трупа.
Він не пізнав, нещасний, свого сина,
Ні жінки Сайвії, та дивлячись,
Подумав тільки: „Ось воно, нещастя!
Якось вдова мабуть, невільниця
Убога. А дитя — коли отак
Лежить у неї на колінах, то
Мені здається: свого сина бачу

У матері. Де він, голубчик мій?
В такім самім віці і він тепер,
Як сей. Чи він живе? Чи може також
Бог Яма взяв його за ніжну ручку
І попровадив десь таємним шляхом?“

А Сайвія сиділа і ридала
Над трупом сина. Та чандала вздрівши,
Аж затремтіла. „Боже, це ж мій муж!“
Подумала і мало не зомліла.
А далі, трупа відложивши, встала
Хитаючись і руки простягла
І скрикнула: „О, царю! Милий мій!
О, Гарісчандро! Що ти робиш тут?
Чи не пізнав ти Сайвії своєї?“

Яка була отих нещасних стріча,
Які там мовились слова, які
Лилися сльози і які зідхання
Плили до неба — це сказать словами,
На те людська мова заслаба.
Ридаючи і стогнучи над сином,
Цілюючи посинілого трупа,
Розказував нещасний Гарісчандра
Своє життя на службі у чандала.
І плачучи, розказувала жінка
Своє бідовання в тяжкій неволі
В брахманця-ошуканця і його
Лихої жінки.

С ай ві я.

„Царю, пане мій,
Скажи, чи є ще правда на землі?
Чи є живі боги над нами? Аджеж
Весь вік ми свято берегли обоє

Їх заповіти, щедрі дари клали
Попам, брахманцям, тямили про вбогих,
Творили правду сиротам і вдовам,
Карали переступних. І за що ж
Таку страшну тепер нам довелось
Терпіти кару? Без вини своєї
Ти стратив владу, багатство і державу,
Всі троє ми в неволю продалися,
Дитя єдине стратили — і за що?
З-за прибагів неситого аскета!
Ні, ні, не має правди на землі,
Ні в небі!“

Гарісчандра.

„Жінко люба, цить! Не слід
Наріканням себе ще більш карати.
Мабуть на щось богам була потрібна
Ця люта кара, що на нас зіслали.
Та закінчиться вже вона сьогодні.“

Сайвія.

„Ти дивно так це говориш! Як це так?
Чи ти що знаєш? Чи задумав що?“

Гарісчандра.

„Дружино вірна, не питай нічого!
Ходім лишень і дерева обое
Знесім багато й царський стіс високий
Для сина свого бідного зложім —
А там побачимо, що нам робити.“

XV

Наклали стіс високий. Гарісчандра
В обійми сина взяв і по драбині
На стіс той виніс. Та не клав він трупа,
А держачи його в обіймах, мовив:

Гарісчандра.

„Дружино вірна, а тепер візьми
Горючую головню й положи
В сухий хворост, що в середині стоса!“

Покірно Сайвія зробила це.
І затріщав хворост, і бухнув дим.
Несміло ще стелився по долині,
І полум'я маленьке почало
Лизать поліна.

Гарісчандра.

„А тепер, сердечна,
Прости мене, коли хоч раз в життю
Тебе чимнебудь я вразив недобрим,
Хоч словом, хоч би поглядом німим!
Прости найпаче те, що через мене
В оцю страшну неволю ти попала!“

Сайвія.

„Мій мужу любий, не кажи цього!
Яке ж мені життя без вас обох?
Чи кажеш своїй Сайвії нещасній
Вертати знов у лютую неволю
З розбитим серцем? Ні, дозволь мені
При собі стать разом із нашим сином.
А як святее полум'я здійметься
Могуче вгору, то і наші душі,
Очищені і вільні і веселі,
Стрясуть із себе всі земні терпіння
І полетять в щасливий, вищий світ.“

Гарісчандра.

„О, ангельська душе! О, серце шире!
Ходи ж сюди! В обіймах спільних всі

Покинемо неволю й разом станем
Там, де нема неволі, ні страждання.“

І радо Сайвія на стіс вступила.
Тоді ногою кріпко Гарісчандра
Драбину геть відкинув. І обоє
Навколішки упали коло трупа,
Зложили руки і думки свої
Понад усі терпіння й муки земні
Знесли високо, до богів безсмертних.
І ясно, легко стало їм в душі,
Немов проходим, що з холодних дебрів,
З густого бору, із блудних стежок
На вільний, теплий, ясний степ виходять.

А там внизу вогонь тріщав, гудів,
Густими бовдурами дим валився
І полум'я кривавії язики
Вилися вгору. Ще не досягли
Тих, що в обіймах дружніх, у молитві
Стояли на версі, та звільна їх
Немов вінцем вогнистим обплітали.

XVI

Та що це враз за гомін ізчинився
При брамі кладовища? Що за люди
Валять юрбою, бігають усюди,
Когось шукають? А оті, що вкупі
К горючому костру простують, що це
За діда ветхого несуть в носилках?
Побачив Гарісчандра цей народ,
Побачив діда й стрепенувся. Ах!
Колись він знав його, знав тих усіх
Людей! Та ж це Айодії міщани!
А дід той—це його старезний прадід,

Колишній цар Айодії, Девадатта,
Тепер від многих літ святий пустинник,
Чудесний лікар і порадник всіх.
Та що за диво, що його міщани
Сюди такою купою прийшли?
І прадіда пощо несуть святого?

Та ось його побачив Девадатта,
Побачили міщани.

„Царю, царю!—
Роздався дружній крик їх,— почекай!“

Девадатта.

„Стій Гарісчандро! Ще тобі не час
В палату Індри! Діти, лийте воду,
Гасить вогонь!“

За кілька хвиль погас
Вогонь. Ридуючи і сміючися,
Міщани на руках знесли зі стоса
Дитя і Сайвію і Гарісчандру.

Гарісчандра.

„Що завинив я вам, що ви на силу
Вертаєте мене з тієї стежки,
Що до свободи вічної веде?“

Девадатта.

„Великий гріх твій тут тебе спиняє.
Хіба забув ти, що найперша царська
Повинність — дбати про своїх підданих?“

Гарісчандра.

„Не маю я підданих! Я не цар!
Чандал нечистий, сторож кладовища,
Здирач з умерших шмаття — ось хто я!“

Девадатта.

„А як мені святу складав присягу
В Айодії закону стерегти
І не лишать без власті, це забудь?“

Гарісчандра.

„Навів на мене Бог важку покусу.
В Айодії я власть віддати мусів
Аскету Вісвамітрі. Той там пан.“

Девадатта.

„Тиран і здирця той уже доволі
Напанувався. Нині твій престіл
Свобідний, жде давнього свого пана.“

Гарісчандра.

„Не можу я на нім засісти, діду.
В неволю проданий чандалу, я
Лиш з дозволу його піду відсіля.“

Чандал.

„Ось тут я, батечку! Та ти про мене
Не дбай! Іди собі з всіми богами!
Мені оті міщани святобліві
За тебе для заміни привели
Такого ж пана, як і ти.“

Гарісчандра.

„Кого?“

Чандал.

„Та свого ж царя, бач, Вісвамітру.
Старенький він, то правда, і бурчить,
Клине сердито. Ну, та дасть то Бог,
Що якось з ним до ладу дійдемо.
На кладовище не піде, то я
Пошлю його собак ловить по місті —
Це також діло добре — і не мудре.“

Гарісчандра.

„Ні, не бувають в Айодії мені!
Важкі пригоди геть мене зламали,
А сина смерть життя підсікла корінь.“

Девадатта.

„Подай мені свою дитину, доню!“

Тремтячи, Сайвія старцеві в руки
Дитини трупа подала. Оглянув
Старий посиніле, опухле тіло,
До грудей вухо притулив і слухав.
Тоді з-запазухи добув лушпину
З горіха, в ній якась масть була.
Оцю подав він Сайвії і мовив:
„Візьми це, доню, намасти дитя!“

І диво дивне! Де лише прилипла
Чудовна масть до тіла, там щезала
Гадюча пухленина і синець,

Біліло тіло, м'якло, подавалось
І набиралося тепла. На щоках
Слабенький рум'янець заграє. І звільна
Розкрились очі, розтулились ніжні
Уста, і ще слабій, безвладний хлопчик
Тихесенько промовив: „Мамо! Тату!“

І кинувсь на коліна Гарісчандра,
І Сайвія, надмірним щастям наче
Прибита, кинулась йому на шию,
І плакали обое, й цілували
Дитя воскресле. й дідові коліна
І всіх, усіх Айодії міщан,
Що там з слізьми в очах на все гляділи.

Оце вам повість про царя й аскета
Могучим всім в науку й острогу,
Всім твердосердим, гордим на погрозу,
Нещасним всім, страждущим на потіху.

Львів, у грудні 1892.

ІНДІЙСЬКІ ЛЕГЕНДИ

I. МАНУ І ПОТОП СВІТУ

(Із Магабгарати)

Цар Ману, син Вівасвана, могучий, світлий був
мудрець,
Серед мужів правдивий лев, блискучий мов
всіх творів пан.
Красою, блиском, силою і строгим опануванням
Всіх похотів перевершив Ману вітця і предків
геть.

З руками, вверху піднятими, стояв він на одній
нозі.
Важку покуту діючи, в безлюднім, дикім пралісі.
Лицем на південь звернений, очима не зми-
гаючи
Страшну покуту діяв він не більш, не менш,
сто тисяч літ.
Аж ось на морськiм березі побачила покутника
У ковтунах, обмоклого раз рибка й так про-
мовила:

„Я, старче Божий, рибочка дрібна, великих
страх боюсь.
Будь ласкав, захисти мене! Прошу тебе,
покутнице!

Міцніі риби все їдять малих рибок — від правіку
Така сумная доля нам призначенням судилася.
Рятуй мене, сирітоньку, із цього моря лютого,
Великого! Ще раз прошу! Я щедро відпла-
чусь тобі“.

Почувши рибки бесіду, князь Ману, син
Вівасвана,
Змилосердивсь і власною рукою рибку з
моря взяв.
Приніс її на край води, вложив її в посудину
Всю срібну, що світилася, неначе повний
місяць той.
Там щиро доглядав її, аж рибка добре виросла;
Неначе сина власного, так Ману рибу ту любив.
Літа минули, з рибки вже велика риба
сталася, —
Великій рибі місця вже замало в тій посудині.
І вздрівши раз покутника знов риба мовила
йому:
„Ой старче Божий, добрий мій, де інде ти
спровадь мене“

Тоді побожний Ману взяв ту рибу із посудини,
Заніс її блаженний муж в широке синє озеро,
Цар Ману, пострах ворогів, укинув рибу в озеро:
Роки минали, риба та росла й росла в його воді.
Три милі завдовжки була та мило завширки
вода,
Та й там не стало місця вже і тісно стало
рибі тій.
Вже й ворухнутись їй не мож у тім великім
озері.
То ж Ману знов побачивши, так риба мовила
йому:

„О, старче Божий, добрий мій, спровадь мене
в святу ріку,
У Гангес, щоб я там жила, або де сам риб-
куеш ти.
Бо ж певно без сперечки я повинна підля-
гати тобі:
Аджеж і зріст чудовий цей лиш через тебе
давсь мені“.
Так мовила, а Ману взяв — могутий муж, бла-
женний муж —
До Ганги рибу ту заніс і вкинув у святу ріку.

Та слухайте, що сталося! Час плив, а риба
все росла,
Аж Ману знов побачила і так до нього прорекла:
„Не можу в водах Гангесу ні плавати ні ру-
шатись,
То ж, старче Божий, зволь тепер мене до моря
занести“.

І зараз Ману рибу взяв із хвиль святого
Гангесу,
І в море упустив її — заграла риба весело.
Безмірно вже великая була, як в морі бов-
тнулась,
Та йшла до рук покутника і пахла, як діткнусть її.
А Ману як її пустив, хтів зараз геть іти собі,
Та риба знов промовила — і був мов сміх в її
словах:

„Ти, старче, захищав мене, кормив мене, бе-
ріг мене;
Тепер же ось що ти вчини, бо врем'я надійде
грізне.
Невдовзі весь округ землі, все що живе і що
мертве,

Все що вгорі, все що внизу, вода потопу
вкриє геть.
Вся нечисть змиється з землі; той час по-
чнеться швидко вже.
Тебе ж готова я спасти, ти сам лиш лишишся
живий.
Рухливе все й недвижиме, що в міць стоїть,
що хилиться,
Всьому настане швидко час страшлиивий і оста-
точний.
То ж ти збудуй собі судно, міцними линвами
скріпи,
Що треба набери туди і інших мудрих ще
поклич.
В судно й насіння набери усього, що в корисне,
Яке брахманцям звісне в, окремо кожне
добре зсип.
Тоді за мною озирнись з судна, кринице муд-
рости!
Я к тобі зараз надпливу — пізнаєш мій вели-
ким ріг.
Бувай здоров! Привіт тобі! Я вірно збережу тебе;
Бо знай, без мене ще ніхто по морі бурному
не плив.
Та лиш одно: не сумнівайсь, святий, про правду
моїх слів!

І мудрий Ману відповів: „Я рад послухати тебе“.

Ось так вони розсталися і кожний у свою
пішов.
Все чисто Ману так зробив, як риба мовила
йому.
Тоді премудрий муж отой в судно вступив
величчє
І на судні спустився він у море безграничне.

Судно причалило на сам найвищий шпиль
Гімавану¹.
Тут мудрим знов приказує риба — мов усмі-
хається:
„Візьміть, премудрі, прив'яжіть судно за шпиль
Гімавану!“
Зробили зараз те вони, що дивна риба мовила,
І прив'язали радісно судно своє за шпиль гори.
От тим то здавен давна шпиль цей „Прив'яз
корабельний“ звесь
До нинішнього дня. Це ж є пояснення цього ім'я.

І далі, не змигаючи, до мудрих риба мовила:
„Я Брама, пан незрівняний, що любить все
існуюче.
Мені в подобі риби ви за свій рятунок дякуйте.
Та, Ману, ще я призначив тебе — будь твор-
цем всіх істот.
Весь земний круг ти оживи, твори недвижне
й движне все!
Та тільки — це кажу тобі — покути сила вдіє це.
Не баламуться творячи, я ж ласкаво попро-
тебе“.
Це слово мовивши, нараз велика риба щезла
десь.
Не слухав Ману риби слів і зараз забажав
творить,
Та зараз збаламутився, пізнав всю трудність
творчества.
Тоді страшну, велику покуту він завдав собі,
Аж обновились каяттям, він обновив життя
землі².

¹ Гімаван—Гімалая.

² Гляди Albert Hoefler, Jndische Gedichte in deut-
schen Nachbildungen, Leipzig 1844.Erster Theil, S. 31—42.

II. СУНД І УПАСУНД

(Із Магабгарати)

I

Раз жив собі могучий цар, Гіраньякасіпом він
злавсь,
Нікумбга злався син його, народу Дайтья силь-
ний пан.

Цей зродив двох синів собі, відважних, непо-
борених,
Що звались Сунд і Упасунд, страшні, жорсто-
кої душі.

Жили все нерозлучні, ділили спільно радість,
біль.

Ураз вони обідали, ходили всюди враз усе,
Брат брату любе чинючи і любе все говорючи,
В думках і ділах згідні все, немов оба — одно
були.

Отак герої вирости і на одно наважились:
Здобуть потрійні небеса — ось що вони за-
думали.

Зложивши жертви царськії, у гори Віндія
пішли,
Покуту найстрашнішую там дуже довгий час
несли.

Голодні, спрагли, лубом лиш окриті та роз-
чіхрані,
Плоть духом усмиряючи, лиш вітром году-
валися,
Так власне тіло морячи, на пальцях стоячи
весь час
З руками в хрест простертими, очима не зми-
гаючи.

Через покути сеї міць, що тліла дуже довгий час,
Аж закурилась Віндія-гора—це був чудовий вид!
Важку покуту бачучи, усі боги злякалися,
І всякими способами спинить її старалися:
Спокушували їх не раз клейнотами, дівчатами,
Та вірні своїм намірам не хтіли перестать вони.
Нові покуси шлють відтак героям владник
небес:

Ім сестри, матері, жінки і свояки ввижались
Залякані—оружніі за ними гнались велетні,
За коси рвуть, оздоби днуть, здирають всю
одежу з них,
А ті: „Рятуй! Рятуйте нас!“ кричать, пищать
розпучливо.
Та вірні своїм намірам в покуті не схибли брати.

В покуті не схибнувшися, не стурбувавшися
думкою.

Побачили, як ті жінки, появи ті щезали геть.
Та всього світу Праотець зблизивсь до двох
героїв цих,

Щоб щиро їх благословить і ласку дати їм свою.
Та ті брати незломніі, герої Сунд і Упасунд,
Як Праотця побачили, зложили руки набожно
І Господеві Брагмі, к ним прибувшому, ось
що рекли:

„Коли приемле Праотцю покута, що сповнили ми
Дай, Господи, щоб знали ми всі хитрощі военніі,

Змінялись, в що захочемо, і щоб безсмертнії
були“.

Б р а г м а.

Окрім безсмертя проче все хай буде вам, як
хочете;
Просіть щось інше, смерть таку, що вас з без-
смертними зрівня.
Бо панувать бажаючи, в страшну покуту ви
вдались,—
Так ось чому, незломнії, безсмертя не
дається вам.
Щоб трое небеса здобуть, ви почали покуту цю,
Тому, дайтеянськії князі, не вчиню цієї волі вам.

Сунд і Упасунд.

Що тільки е в цих трьох світах рухоме
і недвижнеє,
Хай нас не може побороть, хіба ми один одного.

Б р а г м а.

Що просите й ось вирекли, це мушу я спов-
нити вам,
І вмерти доведеться вам лиш брату з брат-
ньої руки.

Такий подавши заповіт обом героям Праотець,
Звільнивши від покути їх, пішов назад у Бра-
гми світ.

Цей заповіт одержавши, брати, дайтеянськії
князі,

Що в світі їх ніхто не вб'є, вернулися в свої доми.
Іх други всі та свояки їх поворотом втішились.
Вони ж обстригли ковтуни, ходили гарно вчесані,

Пишались в строях дорогих, в одежах що-
найкращих все,
Справляли бенкети бучні, як лиш душі
бажалося,
І вся громада друзів їх в розкошах знай
купалася.
„А нуте, всякий їж і пий! гайнуй! в любові
розкошуй!
Гуляй, співай і веселись!“ — цей оклик в кожному
домі чувсь.
Усякі крики радісні гули і оплески рясні,
Весь город Дайтья п'яний був утіхою,
розкошами.
Отак в забавах, радошах роки плили, як
день один,
Дайтьянам, що змінять могли свій вид, як їм
бажалося.

II

А як минули празники, зібрали військо два
брати
І провід обняли над ним, щоби світ Індри
здобувать.
То ж попрощавшись з друзями, з дорадцями
й найстаршими,
В опівніч рушили вони, удачу з зір віщуючи.
З великим військом вправленим, послушним,
уоруженим
В мечі і списах й булави князі датьянські рушили.
В супроводі похвал, примов, що вдачу віщу-
вали їм,
При співах духів вітрових оба йшли радісно
вперед.
В повітря піднеслись вони, бо йти могли, де
хтілося,
І з войовничим запалом на небеса нагрянули.

Коли боги це бачили і знали Брагми заповіт,
То небеса покинули, в світ Брагми схоронилися.
Здобувши Індри світ, оба брати непоборимі
Побили духів вітряних, Якшів, Ракшів

велику міць.

Потім ще звоювали світ гадюк підземних ті
брати,

Потім при морських берегах всі племена
Млетчанській.

Тоді грізні заходились всю землю ще завоювать,
Зібрали військо все своє і гострий видали наказ:
„Князі премудрі і жерці, що жертвами

й дарунками

Богів звеличують, їх блиск і силу і блажен-
ство все,

Через ці поступки свої усі є наші вороги,
То ж ну зберімся з силою і всіх до решти
вигубім!“

Так наказавши воякам на східнім морським
березі,

З страшною постановою вони на всі боки пішли.
Хто тільки жертву де приніс, жрець, що до
жертви намовляв,

Всі гибли, всіх герої ті вбивали й далі,
далі йшли.

Їх вої сміло кидались на вічні вогні, що знай
В хатках пустинників горять, і в воду повки-
дали їх.

А як покутники з гнівом прокляття кидали
страшні,

То через Брагми заповіт прокляття ті не
мали сил.

Уздівши, що відскакують прокляття, мов стріла
від скель.

Покуту кидали жерці, із острахом тікали геть.

Ті, що покути ціль знайшли, змисловість по-
бороли всю,
В страху тікали від братів, мов змії від орлів
грізних.
Понищені були в лісах всі шалаші й жертovníки,
І світ весь запустів, немов бог часу знівечив його.

Як щезли всі князі, мудрці і всі побожні жерці,
Не перестали руйнувать герої кровожадні:
Приймали лютих слонів вид, заїлих в час
парування,
І Ями¹ страх, нищителя, ширили по пустинях
геть:
То в виді львів, чи тигрів знов, або й невидимо
вони,
Де віщунів, жерців найшли, вбивали хитро-
щами їх.
Без жертв, без читання письма, без королів
і без жерців,
Без празників святих уся земля враз опинилася.
У горю, в пострасі важкім, без купівлі, без
продажі,
Без жертв приношених богам, позбавлена
шлюбів святих,
Без ратаїв, без пастухів повна руїн хаток і міст,
Повна кісток і черепів страшний являла
земля,
Весь світ жалобою покривсь і виглядав неначе
труп.
І сонце й місяць, зорі всі, планети й всі небес
жильці,
Злякалися, побачивши, що Сунд зробив
і Упасунд.

¹ Яма — бог смерти.

III

Та ті Дайтьяни, знищивши і звоювавши всі краї,
В свій город Курукшетру враз вернули,
збувшись ворогів.

В ту пору богомудрі всі, Шідді і Ріші¹ високії
Безмірно стурбувалися, руїну бачивши страшну.
Ті переможці пристрастів і гніву і змислєвности
Над світєм змилосердившись, пішли оце до
Праотця.

І ось уздріли Праотця, що там сидів серед богів,
З усіх боків окружений Шіддами й Брагмо-
мудрими.

Там Агні² й Магадева³ був і Ваюс, над вітрами
пан,

Індра і сонце й місяць з ним і всі Брагмо-видючії.
Що Сунд зробив і Упасунд, усе повіли віщуни,
Про діла їх, відвагу їх, про бої і жорстокості,
Про все, про все розказують там Праотцю
усіх істот.

А вислухавши Праотець оповідання зібраних,
Задумався на хвилечку про те, що тут
чинити слід.

Братам судивши смерть обом, він Вісвакармана
кликнув,

А вздрівши, що прийшов творець, він ось що
наказав йому:

„Прекрасну дівчину створи!“ оце Всевишній
приказав.

Вклонившись Всевишньому, до серця взявши
той наказ,

Сбміркувавши добре все, дівча небесне він
створив.

¹ Шідді і Ріші — духи нижчі від богів.

² Агні — бог вогню.

³ Магадева — великий бог, назва Сіви, бога знищення.

Коли ж вона довкола так ішла направо
попри них,
То Сіва й Індра, цар богів, за нею все дивилися.
Зайшла на південь, Сіва ж рад і оком з неї
не змигнуть,
То в нього південне лице лотусооке вродилось,
На північ повернулася, він північне лице дістав.
У Індри ж тисяча очей з боків, іззаду, спереду,
Великих, ясних, звернених на всі боки явилось,
Отим то в Магадеви є чотири лица віддавна.
А тисяча очей ясних у Індри, вбийці Баляса,
І всі там зібрані боги і всі святії Ріші ті
Туди лицем зверталися, кудю йшла Тілоттама.
Всіх очі, мов п'явки, впились у Апсараси¹
дивну стать,
Усіх жальців небес, окрім одного Брагми
Праотця.
Як до землі пішла вона, рекли боги і Ріші всі:
„Це діло вже є зроблене!“ через красу
незрівняну.
Як геть пішла Тілоттама, то відпустив Господь
світів
Усіх святих від себе геть і всіх згромадже-
них богів.

IV

Завоювавши землю всю, князі Дайтьян і збу-
вшись бід
І загрозивши небесам, сказали: „Все спо-
внили ми!“
В богів, Гандарвів, Якшасів, у змій, князів
і велетнів
Усі скарби загарбавши, вони тим вельми
тішились.

¹ Апсараси—жіночі духи, нижчі від богів.

Нікого не знаходячи, хто б з ними стать до
бою смів,
Не мавши більше що робить, вдались в утіху
мов боги.
Жінки, солодкі пахощі, вінки, добірні страви всі,
Напитки найдорожчі, ось що справляло
розкіш їм.
В садах тінистих і гаях, по горах і по
пралісах
Гуляли, де хотілося, жили немов безсмертнії.
Раз на вершку гір Віндія, де камінь рівний
і гладкий,
Пишались цвітом дерева, бенкет справляли
два брати.
Крісла препишні, божеські поставлено для
них отам,
На них засіли радісно оба серед вінка жінок.
З музикою і танцем там к Дайтьянам гурт
жінок зблизивсь,
Співаючи і славлячи, вони гуляли радісно.
Та ось квітки збираючи, Тілоттама по лісі йде,
В принадний стрій устроена, в одній червоній
туніці.
Збираючи карнікари, що над потоком там росли,
Помаленьку зближалася до місця, де князі
сидять
Напитком п'яні дорогим. В обох аж розго-
рівся зір,
Аж стуманілось в головах, коли красуню
ввиділи.
З крісел зіскочивши ураз, вони до неї підійшли.
Оба, любов'ю п'янії, до неї ну ж лицятися.
За праву руку Сунд узяв прекрасну дочку
богів,
За ліву руку Упасунд тоді ж узяв Тілоттаму.
Оба блаженством п'янії і силою безмірною

І скарбами знетямлені, напитком оп'янілії,
Від всього того в нестямі чоло наморщили вони.
Любов'ю отуманені так один одному рекли:
„Моя жінка, а братовá¹ твоя!“ — до брата
мовив Сунд;

„Моя жінка, а братовá твоя!“ — відмовив Упасунд.
„Ні, не твоя, моя вона!“ — тут мов сказилися оба.
Безумні від краси її, забувши про братерство все,
За булави свої страшні вони з-за неї вхопились.
Махнувши булавами враз, любов'ю розгорілії,
„Я перший!“ крикнув цей. „Ні, я“ І вбили
один одного.

Брат брата люто вдаривши, оба попадали
страшні,

Криваві, мов два сонця, що із неба враз попадали.
В перестраху розбіглися жінки й полки
дайт'янськії,

В яскинях поховалися, знесмілені тривоною.
Тоді світів усіх отець з богами й Ріші світлими
Зійшов на землю Пресвятий, щоби Тілоттаму
почтить.

„Якого дару хочеш? Все дістанеш“ — мовив
Праотець.

І сонце вибрала собі блискучее Тілоттама.
І ласкаво рік Праотець до неї, чорнобрової:
„Ходи ж довкола світу ти як сонце, ти пре-
красная!

І на твій блиск нехай ніхто очей не може
піднести“.

Благословивши так її, усього світу Праотець
ДавІнді трое-небеса, а сам пішов у Брагми світ².

¹ Братовá (-ої)—жінка брата.

² Fanz Bopp. Ardschuna's Reise zu Indra's Himmel, nebst nderen Episoden des Maha-Bharata. Aus dem Sanskrit im Uversmasse übersetzt. Zweite durchgesehene Ausgabe. Berlin 1868. стор. 36—45.

П О Е М И

ПЕРЕДМОВА

Звичайно—крадене.

Тарас Шевченко.

Коли правда те, що головне значення поезії в тім лежить, що вона розширює нашу індивідуальність, збагачує душу такими вражіннями й почуваннями, яких вона не зазнала би в звичайному життю, або не зазнала би в такій силі й ясності, то думаю, що передача чужомовної поезії, поезії різних віків і народів рідною мовою збагачує душу цілої нації, присвоюючи їй такі форми й вирази чуття, яких вона не мала досі, будуючи золотий міст зрозуміння і спочування між нами й далекими людьми, давніми поколіннями.

В такій думці я подаю нашій громаді оці поеми. Дві перші належать до найстарших продуктів людського слова й людської творчості, які дійшли до наших днів. „Істар“, це виривок із старовавилонської космогонічної епопеї, що була зложена на яких 2000 літ перед Христовим Різдвом і мала головною темою геройські діла і пригоди вавилонського національного героя Гішдубара (Німрода).

Богиня Істар (ранішня зірниця) грає в тій поемі визначну роль, а епізод про її зступлення до аду належить до найліпше захованих частин вавилонської поеми. Те, що подано ось тут, це по змозі вірний і дослівний переклад вавилонського тексту; тільки деякі уступи додані мною для заповнення люк. Попри всю наївність старезної старовини ми бачимо тут величню символіку любови; новочасні символи мають дуже давніх предків.

Друга поема „Сатні і Табубу“ може вважатися прародичкою сучасної новелі, дарма, що написана була яких 200 або 250 літ перед Христом. Це також є один епізод із більшої цілості—оповідання про царевича Сатні-Хамоіса, що зрештою дійшло до нас без початку. Сила сліпої любови у мужчини і жіночої кокетерії ледве чи була коли змальована такими простими й сильними рисами, як у тім єгипетським творі. І тут я даю по змозі вірний переклад, не додаючи від себе ані слова, крім останніх двох рядків, що заступають місце іншого, казочного закінчення в оригіналі, де Табубу в останній хвилі переміняється в страшну почвару.

Дальші три поеми побудовані на основі західньо-європейських середньовікових оповідань. Пайка моєї власної праці в тих творах не однакова. Коли в „Бідному Генриху“ я міг покористуватися майже зовсім чужими взірцями, то в „Поемі про білу сорочку“ мені прийшлося надати оповіданню весь колорит, а в „Похороні“ і ще дещо більше. Зрештою в увагах до кожної поеми я подаю її джерела, а хто цікавий, може з них виробити собі поняття про те, що в них є мого, а що я знайшов уже готове.

Може зустріне мене закид, пощо я літаю фантазією в такі далекі часи і краї, чому не співаю про сучасне і близьке? Винуватий! Та що пораджу на це? Як умію, так і пію. Зрештою думаю, що не в тім річ, з якої бочки бере поет напій, що подає своєму народові, а в тім, який напій він подає йому, чи чисте покріпляюче вино, чи наркотик на приспання. Я наркотиками не шинкую.

Іван Франко

І С Т А Р

Текст цієї поеми, котрої зв'язок з епосом про Гішдубара не в ще докладно вяснений, заховався на глиняній таблиці, що була зладжена для бібліотеки асирійського царя Ассурбаніпала і в наших днях з руїн його палати відкопана англійцями. Віднайдено цю табличку, розбиту на кілька шматків, 1873 р. Я користувався німецьким перекладом її тексту, який опублікував з коментарем Е. Шрадер (Dr. Eberhard Schrader, Die Höllenfahrt der Istar, ein altbabylonisches Epos, nebst Proben assyrischer Lyrik, Giessen 1874.), а також французьким перекладом Росні (I. K. Rosny, Textes originaux. Egyptiens et Semites. Paris, 1895). Початок і люку в другій частині доповнив я сам, користуючися уривками і зворотами оригінального тексту.

I

Поміж небом і землею
День і ніч блукає Істар,
День і ніч ридає гірко,
Небо б'є своїм риданням,
А сльозами землю мочить.
Далі перед батьком своїм,
Перед Сіном¹ стала Істар
І ламає білі руки
І говорить тев слово:

„Горе, горе, батьку Сіне!
Розранила в мене серце
Розранила в мене душу
Злая відьма завидюща,
Аллята, землі богиня!
На мое вона кохання
Обернула злюще око,
На героя Еабані.
І наслала скорпіона,
Що вжалив його у ногу,
І звалив чудову квітку;
Із престола золотого
Повалився геній земний.
І лишилось сиротою

¹ Сін — бог місяця (Ів. Фр.)

Сонце ясне, чисте поле
І ріка й ліси дрімучі.
Вхопила та чорна відьма,
Вхопила мое кохання,
Понесла в свій дім глибокий,
В непросвітну безодню“.

Пригорнув до себе доню
Батько Сін, втирає сльози
І говорить тее слово:
„Не ридай, моя дитино!
Адже знаєш, що всесильна
Мати є землі богиня,
Що й богам непереможні
Є святі її закони“.

Та ще дужче заридала
Істар, ясна богиня,
І ламає білі руки
І говорить тее слово:

„Ні, які ж то закони?
Це є зависть тої відьми,
Це погана, низька злоба
Не покину я ридання,
Не зупиню сліз потока,
І думками не спочину,
Поки з темного прибутку
Не добуду друга свого.
Я піду, піду, мій батьку,
В непросвітну безодню,
Стану їй самій до ока,
Кину їй в лице докором.
Поборюся з нею, батьку,
Та не силою ручною,
І не зброєю зо спіжу,
Але серцем і чуттям“.

І пішла блискуча Істар.
І всі думи, всі бажання
Обернула в ту країну,
Відки вороття не має,
В той далекий край гнилизни.

Істар, Сінова дочка,
Обернула весь свій помисл
На те сховище зотління,
На житло Іркалля¹, бога;
На той дім, де входять всі,
Але виходу не мають;
На той шлях, що йде ним кожний,
Та ніхто не повертає;
На прибуток, де прихожий
Тінь знаходить замість світла,
Де поживою є порох,
І де стравою є глина,
Де не видно дня ніколи,
Де житлом є вічний морок,
І де тіні, наче пташки,
Знай літають під склепінням;
Де за всяким, хто входить у браму,
На землі виростає могила.

Істар підійшла до брами
Невідмінної країни,
Відки вороття немає,
І придверному, що був там
Коло брами над водою,
Свою волю висловляє:

„Вартовий оцього місця,
Відчини мені сю браму!

¹ Дослівно—великий дім, грецький Гадес . Ів. Фр.

Відчини мені ворота,
Щоб увійшла я до нутра!
А як брами не відчиниш,
До нутра мене не впустиш,
То я кинуся на браму,
Поламаю всі завіси,
Порозвалюю одвірки,
І замки всі розіб'ю.
Випущу мерців відсіля,
Мов вовків голодних стадо,
Щоб живих вони пожерли.
І на світі швидко буде
Більш мерців, аніж живих“.

Вартовий, уста розкривши,
Відозвався так до Істар,
До блискучої богині
Ось які слова сказав:

„Не сердись на мене, пані,
Не роби так, як говориш!
Я спішу твое бажання
Передать моїй богині,
Цариці великих богів“,

Воротар ввійшов у залю
Всемогучої княгині
І оці слова сказав:

„О, царице цього місяця!
Істар тут, твоя сестра.
Перейшла велику воду,
Що від сонячного світу
Ділить нас.
Бачиться, вона зневажить
Захотіла заборону
Невідмінного закону“.

Аллята, землі богиня
Відкрива свої уста:

„Хто осмілюся зневажить
Невідмінні закони,
Що життям і смертю правлять?
Всі ми, мов те стяте зілля,
А вони з твердої бронзи;
Всі ми, мов трава зів'яла,
А вони, мов древо в цвіті.
О, я знаю, що пригнало
Ту сестрицю блідолицю
Через гори, через море,
Через ті великі води,
Що від сонячного світу
Ділять нас!
Заздрість, заздрість це, що ярим
Полум'ям горить у серці
І жене її до бунту
Проти вічного закону,
І жене її сюди,
Щоб на прою зі мною стати!
Та не їй зо мною пертись
І на гутірку ставать!
Ті могутні наші води,
Мов гірські потоки рвучі,
Мов великая потопа
Хай на неї бухнуть всі!
Хай живе ось тут при мужах,
Що жінок своїх лишили
Удовами!
Хай живе ось тут з жінками,
Що я вирвала з обіймів
Мужів їх!
Хай живе ось тут з синами,
Що погибли передчасно,

Всиротили матірок!
Хай гризе тут власну душу,
Наче хліб!
Кров свою хай п'є ось тут,
Наче воду із потоку!
Поспішайся, воротарю,
Відчини їй нашу браму
І зніми одержу з неї
По старинному звичаю!“

Поспішає воротар,
Відчиняє темну браму.

„Війди, богине!
Твоя сповниться воля.
Радісний прихід твій буде
Для підземної палати“.

Вона вийшла у першу браму.
Він доторкнувся їй
І зняв великую корону,
Що над чолом її ясніла.

„Чом ти, чом ти, воротарю,
Зняв великую корону,
Що чоло моє вкрашала?“

„Війди, богине!
Землі великої цариці
Закони так велють“

Вона вийшла в другу браму.
Він доторкнувся їй
І познімав ковтки із вух її.

„Чом ти, чом ти, воротарю,
Познімав ковтки блискучі,
Що в ухах моїх ясніли?“

„Війди, богине!
Землі великої цариці
Закони так велять“

Вона вийшла у третю браму.
Він доторкнувсь її
І зняв намисто дорогее,
Що в неї висіло на шиї.

„Чом ти, чом ти, воротарю,
Зняв намисто дорогее,
Що мою вгинало шию?“

„Війди, богине!
Землі великої цариці
Закони так велять“.

Вона вийшла в четверту браму.
Він доторкнувсь її
І зняв одержу довгу, що
Її вкривала тіло.

„Чом ти, чом ти, воротарю,
З мене зняв одержу довгу,
Що моє вкривала тіло?“

„Війди, богине!
Землі великої цариці
Закони так велять“

Вона вийшла у п'яту браму.
Він доторкнувсь її
І зняв із неї пояс
Камінням дорогим набитий,
Що стан її стискав.

„Чом ти, чом ти, воротарю,
Зняв із мене добрий пояс,
Дорогим камінням вкритий,
Що обхоплював мій стан?“

„Війди, богине!
Землі великої цариці
Закони так велять“.

Вона вийшла у шосту браму.
Він доторкнувсь її
І з неї познімав перстені,
Що руки й ноги їй вкрашали.

„Чом ти, чом ти, воротарю,
Познімав мені браслети,
Що вкрашали в мене руки,
І вкрашали в мене ноги?“

„Війди, богине!
Землі великої цариці
Закони так велять“.

Вона вийшла у сьому браму.
Він доторкнувсь її
І з неї зняв ослону,
Що закривала соромність її.

„Чом ти, чом ти, воротарю,
Зняв із мене цю ослону,
Що вкривала сором мій?“

„Війди, богине!
Землі великої цариці
Закони так велять“.

Тоді богиня Істар
Війшла в пробуток вічний,
В країну, де ніколи
Немає зміни.

II

Землі всесильная княгиня
Побачила сестру свою
І не могла свого гніву скрити.
„Чого прийшла сюди, блідая?
Пощо в душі своїй приносиш
Зухвальство й злість?
Чи думаєш на прою зо мною стати,
Уст своїх подихом марним
Закони вічні перегнути?“

Не втерпіла богиня Істар,
Уста свої розкрила
І все важчеє горе серця свого
В прокляттях вилила страшних.

Землі всесильная княгиня
Уста свої відкрила
І мовила до свого слуги,
До Намтара, дала йому приказ!
„Гей, Намтаре, візьми сестру мою!
З моїх очей візьми цю божевільну,
Веди її у місце лютих кар,
Веди її на муки!
Хай очі ті її блискучі
Зожре сліпота!
Хай бедра її розкішні
Зв'ялить сухота!
Хай ноги ті її стрункії
Покривить лютий біль!
Хай те лице її рум'яне

Зв'ялить турбота!
І хай оте її гаряче серце
Втишить розпука!
Нехай за всі провини
Вона стражданням заплатить!“

І відвели богиню Істар
У місце лютих кар.
І застогнала вся земля жалібно:
Не стало на землі любови,
З ослицею осел не парувався,
І не зближався до рабині пан
З любовними речами;
Не стало в пана волі до розказу,
А у слуги до послуху охоти.

III

Нассір, слуга богів великих,
Склонився перед Гішдубаром,
І мовив так герой до нього:

„Нассіре, лети відсіля
Перед трон богів великих,
Перед трон ясного Сіна,
Перед трон прабатька Еа,
І скажи їм, що ти бачив.
Істар, ранняя зірниця,
Істар, вогнище любови,
У підземний світ вступила
І назад нам не верта.
Вже давно вона вступила
У те царство тьми й зотління,
Відки вороття нема.
Стогне вся земля жалібно
І любов на ній загасла.

Не запліднює бугай корови,
Не парується з ослицею осел,
Не зближається в любови
До невольниці господар,
І не стало в пана волі до розказу,
А в слуги до послуху охоти“.

Нассір, слуга богів великих,
Сповнив бажання Гішдубара
І перед тронем бога Еа
Він повторив усі слова героя.
Премудрий Еа, батько всіх богів,
Могутню голову склонив
І швидко думку він одну зловив,
А кожна думка Еа — твір новий.
І став відразу перед ним
Ассусунамір,
Посланець вітроногий.
І говорив до нього батько Еа:

„Ассусунаміре, спіши
До брам землі без повороту!
Туди зверни своє лице.
Сім брам в землі без повороту,
В отім далекім царстві тління
Нехай відчиняться перед тобою.
Могутня землі богиня,
Цариця того краю,
Нехай тебе побачить
І втішиться тобою.
Та скоро ти згадаєш їй про Істар,
Її сестру рум'яну,
Вона спалахне гнівом,
Уста її ригатимуть прокляття.
Та ти не бійся,
І жди, аж заспокоїться в їй серце,

Аж гнів її минеться,
Тоді вели їй замовчати
В ім'я богів великих.
Ти гордо випростуй свій карк
І передай їй наш приказ,
Щоб Істар, світлую богиню,
Пустила з безодні,
Із краю зотління,
Із місця кар.
Іди ж, оберни свою думку
На бистру ту ріку,
Що ділить край мерців
Від сонячного світу.
Іди і покоштуй води тієї,
Щоб силу мав над нею“.

IV

.....
Велика цариця землі
Почула прабатьків приказ
І вдарила грудь кулаками
І пальці свої покусала.
І був їй приказ не в приказ
І ласка була їй не в ласку,
І крикнула люто вона:

„Геть, Ассусунаміре, геть!
В велику, бездонну тюрму
Велю я тебе запроторить.
Підземного світу смітник
Оце буде страва твоя.
Підземного світу помийник
Це буде для тебе напій.
Домівка беззахисних тіней
Це буде палата твоя.

А паль і всі знаряддя муки,
Це буде заняття твоє.
А голод і спрага до віку
Хай мучать тебе і твій плід!“

Та гордо, без ляку в душі
Стояв Ассусунамір,
Аж поки в грізної богині
Вспокоїлося серце,
Аж поки гнів її минувся.
Тоді велів їй замовчати
В ім'я богів великих
І ще раз повторив приказ
Прабатька Еа.

Грізна богиня підземелля
Уста свої відкрила
І мовила до адського слуги:
„Намтаре, слуго мій вірний,
Поспішай у місце муки,
У безодню кар жорстоких!
Виведи відтіля бранку,
Ту сестру мою завзяту.
Хочу бачити, чи муки
Вже зламали в неї серце,
Вже розбили те завзяття,
Що сюди звело її.“

Намтар, воротар пекельний,
Поспішає в місце муки,
У безодню кар жорстоких,
Та ще швидше поверта.

„О, богине! О, богине!
Страх трясє всім моїм тілом
І пройма мене до кости!“

В місці мук і кар жорстоких
Без краси і без подоби,
В струпах, ранах, лютім болю
Не живе, але конає
Істар, ох, твоя сестра.
Та всі карі і всі муки
Не зламали в неї серця,
Не перемогли завзяття,
Не змінили в неї дум.
Не хотіла вийти Істар
Із страшного підземелля,
Поки славний Еабані
Знов не верне до життя“.

Спалахнула гнівом лютим
Всемогучая княгиня,
Пані в царстві мук і тління.
Спалахнула — і поблідла,
І мовчала довгу хвилю,
Потім ось що прорекла:

„Га, вже бачу, ясно бачу,
До чого воно доходить:
Тут приказ прабатька Еа,
Там упертее завзяття
І безумна, дика пристрасть
Божевільної сестри.
Задля них мені зламати
Віковічні закони,
Що життя від смерти ділять?
Задля них мені байдужно
Зруйнувати всі основи
Правосуддя в моїм царстві?
Добре, хай і так вам буде!
Я невинна, піддаюся
Волі зверхників богів“.

І до Намтара сказала:
„Намтаре, слуго мій вірний,
Ну ж, іди; зруйнууй палату
Правосуддя!
Розвали стовпи брондзові,
Де написані закони
Віковічні!
Опрокинь престол судейський,
Бо зступила з нього Правда
У безодню.
А тоді з країни пільми
Виведи ту тіль марную,
Того генія земного
Еабані!
Проведи його за брами,
Проведи його за воду,
Посади там на престолі
Золотому.
А тоді зійди ти ще раз
У безодню найтемнішу,
У країну мук жорстоких
І цілющою водою
Покропи богиню Істар
І віддай їй давній вигляд,
Виведи її відсіля
Геть на світ!“

Все, що мовила богиня,
Все зробив послушний Намтар.
Зруйнував палату суду,
Розвалив стовпи законів,
Опрокинув Правди трон.
І з країни пільми вивів
Того генія земного,
І провів його за брами
І провів його за воду,

Посадив там на престолі,
Де сидів він за життя.
Потім Істар у стражданнях
Він цілющою водою
Покропив, і знов вернула
Давня їй краса й подоба.
Відчинив їй першу браму
І віддав їй ту ослону,
Що її вкривала тіло.
Відчинив їй другу браму
І віддав їй ті перстені,
Що вкрашали руки й ноги.
Відчинив їй третю браму
І віддав коштовний пояс,
Що обхоплював їй стан.
Відчинив четверту браму
І віддав їй плащ барвистий,
Що вкривав її усю.
Відчинив їй п'яту браму
І віддав цінне намисто,
Що їй висіло на шиї.
Відчинив їй шосту браму
І віддав ковтки блискучі,
Що в ухах її ясніли.
Відчинив їй сьому браму
І віддав ясну корону,
Що чоло її вкрашала.

САТНІ І ТАБУБУ

Оповідання про Сатні-Хамоїса, котрого частину подаю оце в віршованім перекладі, дійшло до нас в однім неповнім рукописі, зладженім за часів Птолемея Філадельфа (284 — 246 перед Христом). Чи було воно тоді ж і скомпоноване, чи може належить до давнішого часу, годі знати. В усякому разі автор кладе подію, описану в повісті, в дуже давні часи, коли ще єгипетські царі жили в Мемфісі. Для свого перекладу я користувався перекладом проф. Масперо (P. Maspero, *Les contes populaires de l'Égypte ancienne, traduits et commentés*. Paris 1889). Епізод про Табубу був зрештою кілька разів друкований окремо по французькому в перекладі Росні. (*Lex textes originaux*, стор. 223—224), котрим потрохи користувався і я

I

Одного дня царевич Сатні,
Проходячи по площі Пта,
Побачив молоду дівчину
Такої неописаної вроди,
Що не було ніде їй пари.
Блискуче, дороге каміння
Вкривало скрізь її;
За нею йшли дівчата і раби
Числом аж п'ятдесят і двое.

Зачудувався, задививсь царевич,
Забув весь світ, на неї дивлячись,
Вкінці слугу покликав молодого,
Що йшов за ним, і так сказав йому:

„Йди за цією панною, як стій,
Аж до її домівки:
Розвідай, як вона зветься!“

Сквапливо молодий слуга
Побіг сповнить його приказ.
Він зупинив одну слугу панянки
І запитав її ось так:

„Хто є ця пані?“

А слуга сказала:

„Це Табубу, дочка пророка з Бастіт,

Володарка палати в Онктуї¹.
Вона спішить у храм
Молиться богові святому Пта.“

З тим парубок вернув до Сатні
І передав йому невольниці слова.
І мовив Сатні:

„Вертай, перекажи тій панні ось що:
Мене послав тут Сатні-Хамоіс,
Син самодержця Усірмарі,
І ці слова велів подать тобі:
„Я дам тобі три фунти злата,
Щоб провести з тобою
Одну годину.
Коли ж противна будеш,
Я силою діб'юся свого.
Велю спровадити тебе
В таке таємне місце,
Де не знайде тебе ніхто до віку.“

Вернув слуга до панни Табубу
І знов заговорив до молоді
Невільниці і все їй передав.
Аж скрикнула вона від тих речей,
Немов від довгої зневаги.
Та Табубу сама до молодого
Посланця мовила ось так:

„Покинь із цією дурою балакать!
Зближись до мене і кажи, що знаєш.“

Зближився молодий посланець
До місця, де стояла Табубу,
І мовив так:

¹ Так звалось одно передмістя Мемфісу (Ів. Фр.).

„Я дам тобі три фунта злата,
Щоб Сатні-Хамоїс,
Син самодержця Усірмарі,
Одну годину міг пробуть з тобою.
Коли ж противна будеш,
Він силою діб'ється свого,
Велить спровадити тебе
В таке таємне місце,
Де не знайде тебе ніхто до віку.“

І відповіла Табубу:
„Иди, скажи царевичеві Сатні:
Я є свята, а не продажня жінка.
Коли бажаєш розкоші зо мною,
Приходь в Бабасті до мого дому.
Там буде все готово,
Там розкоші зазнаєш ти зо мною
І не підгляне нас ніхто.
А тут на шляху я не зупинюся,
Як продажні дівки на роздоріжжі.“

Коли слуга вернув назад до Сатні,
Переказав йому докладно всі слова,
Які вона сказала, ще й додав,
Немов віщуючи лиху годину:
„Нещасний, хто там буде з паном
Сатні.“

II

Велів собі приставити човен Сатні,
І сів на нього й живо через Ніл
Він переплив щасливо до Бубасту.
Поперек міста йшов він все на захід,
Аж поки дім один побачив
Високий, мурами обведений довкола.

Від півночі розкинувсь гарний сад,
А перед брамою було підсіння.
Побачив кілька слуг поблизько Сатні
І запитав у них: „А чий це дім?“
Йому сказали: „Дім цей Табубу.“

Пройшовши через браму в мурі,
Сатні
Спинився у саду напроти дому.
Гнеть¹ сповістили Табубу, що князь
Прийшов. Вона напроти нього
Зійшла, взяла князя за руку й
мовить:

„Клянись мені, що пошануєш дім
Пророка із Бубасту,
І пошануєш паню з Онктуї,
Що ось стоїть перед тобою.
В такому разі радою душею
Введу тебе з собою в цю домівку“.

Вчинив князь Сатні, що вона просила,
І з нею враз піднявсь на сходи дому.
І на горішній вийшовши поверх
З красунею, оглянув гарну залю:
Вона була прикрашена цятками
З туркусів, з лазуревого каміння.
Стояло там чимало пишних ліжок,
Покритих віссоном, і золоті
Чарки були завішені над ними.

В одну з тих чаш
Живенько слуги налили вина
І подали царевичеві Сатні.

¹ Гнеть — зараз же.

А Табубу промовила до нього:
„Будь ласкав, покріпися тут!“

Та він, увесь зворушений, відмовив:
„Я не того прийшов тебе просити.“

Вона вдала, немов не розуміє,
І наказала над вогнем поставить
Посудину. Живенько принесли
Добріні страви й пахощі всілякі,
Приправлені для царського бенкету,
І все поклали перед Сатні;
Він забавлявся з Табубу, та все ще
Дівочого її не бачив тіла.

Вкінці сказав царевич до дівчини:
„Скінчим!.. Ходім у внутрішні покої!
Горить моя любов.“

Вона ж відмовила спокійно:
„Цей дім—він твоїм домом буде,
Та я є непорочна,
Я не якась продажна дівчина.
Коли ж на правду так бажаєш ти
Зо мною пить солодощі кохання,
Спиши мені заприсяжний листок
І дай мені писемно даровизну
Всіх твоїх скарбів і всього добра.“

Він, оголомшений її красою, мовив:
„Нехай прийде тут писар і напише
Листи, яких бажаєш!“

Не забарився писар появитись,
І Сатні підписав для Табубу
Лист присяжний, писемну даровизну

Всіх скарбів своїх і всього добра;
Що мав, усе те записав на неї.

III

Оттак пройшла година, аж нараз
Донесено царевичеві Сатні:
„Прийшли сюди твої дрібнії діти
І кличуть тата.“

„Нехай вийдуть сюди“,—промовив
Сатні.

Почувши це, вийшла Табубу
І надягла одержу прозірчасту
Із віссона і знов вийшла в покій,
Ясніючи немов за млою місяць.
І крізь тонесеньку тканину міг
Усю її тепер побачить Сатні.
Його любов страшенно розгорілась,
Про все, про все забув він від
бажання

І скрикнув:

„Табубу! Досить! Скінчим!
Ходім сповнити разом те, що знаєш!“

„Ні!—відрекла вона.—Цей дім
Він буде твоїм домом.
Та я є непорочна,
Я не якась продажня дівчина.
Коли бажаєш ти сповнити зо мною
Своє бажання, то вели сим дітям,
Нехай підпишуться на нашім листі,
Що не жадатимуть з твого добра
Нічого від моїх дітей.“

І це вволив їй Сатні.
Він привести велів своїх дітей,
Велів їм підписать на даровизні
Все те, чого хотіла Табубу.
Тоді сказав до неї:

„Ну годі! Хай вже раз те все
скінчиться!
Ходім у спальню, щоб сповнив я те,
За чим прийшов сюди.“

IV

Вона ж відмовила:—„Цей дім —
Він буде твоїм домом.
Та я—нескверна,
Я не є дівка низького гнізда.
Щоб я сповнила те, чого бажаєш,
Вели вперед побить своїх дітей,
Щоб не відбили від моїх дітей
Твоє насліддя!“

І Сатні, очарований любов'ю,
Й на це пристав!
„Нехай сповниться й це!—промовив
він,—
Щоб наситилася ненависть серця
твого!“

Тоді вона веліла повбивати
Дітей царевича перед очима батька,
І тіла їх веліла крізь вікно
Повикидять котам і псам на страву.
І поки звірі жерли тіло їх,
Царевич напивався з Табубу.

І знову він промовив до дівчини:
„Та годі вже!
Ходім сповнить мое бажання...
Та ж все, чого хотіла ти від мене,
Все я сповнив тобі.“

Вона відмовила: „Йди в цей покій!“
Подався Сатні до покою й ліг
На ліжку з слонової кости і гебану,
А жар любови горів ще дужче в нім.

Ось надійшла і Табубу й лягла
Обік нього на краю ліжка.
І Сатні руки простяга в знетямі,
Обняв чудове те дівоче тіло,
Притис до себе і сповнив нарешті
Свое гарячєє бажання.

БІДНИЙ ГЕНРІХ

Канвою оцієї поеми послужила поема старонімецького поета XII віку, Гартмана фон дер Ауе, па. Der Heingich. Я не даю перекладу старого німецького твору і держуся ближче тої переробки, яку в 30-их роках нашого віку зладив Шаміссо (див. Chamisso's Werke, herausg. v. H. Kurz, т. I, 230—240) Розуміється, і цю переробку я не перекладав дослівно.

Чий це замок, що там запустілий
У прекрасній Швабії сумує?
Хопта¹ й папороть росте на сходах,
А сичі загнуздилися у вежах.

Славний лицар Генріх фон дер Ауе
Донедавна панував в тім замку—
Цвіт лицарства, молодий, вродливий,
Чесний, наче дзеркало без казки,
І хоробрий і мов скеля вірний.
Щирий серцем, праведний душею,
Всім нещасним щит і охорона,
До пісень дотепний і до бою.

Та простер Господь свою правицю
Над сим лицарем, послав на нього
Болість злу, гидку та невлічиму,
Струп огидний, що проказа зветься.
І як був він уперед всім любий,
Так тепер з обридженням від нього
Відвернулись всі його знайомі,
Відщурались свояки найближчі.
І прокляв пан Генріх у розпуці
День, годину, що на світ родився,
Побивався тяжко своїм горем,
Та не міг найти собі розради.

¹ Хопта -- бур'ян.

Він покинув замок свій високий,
Свої добра здав на Божу волю,
Сам пішов у бідну хлопську хату,
Там край лісу в затишній долині
Хутір був самотній, невеликий,
В нім мужик жив, Генріхів підданий,
От сюди болящий пан подався.

Добре кажуть: злого пана горе
Радуге покривджених підданих,
Але пана доброго нещастя
Є підданим часто злом подвійним,
Злий пан в горі сторонить здалека
Від підданих, мов від злого вовка;
Але той, що в своїх слуг у горі
Захисту шукає і притулку,
І любов знаходить, щире серце,
Певно цей не був для них злим паном.

Щире серце і любов велику
Генріх пан найшов у хлопській хаті.
Наче сина заходив слабого
Сам господар; мов дитя безсиле,
Так його пильнує господиня;
А їх донечка, котру пан Генріх
Часто жартом жіночкою кликав,
Тільки й діла має, тільки й думки,
Щоб його доглянуть, обслужити,
Щоб йому то жартами то співом
Приносити пільгу в лютім горі,
Біль влекшити і грижу прогнати.

Третій рік отак минув недузї,
І важкою думкою зайнятий
Бідний Генріх раз сидів на ліжку,
А при нім господар, господиня

І дочка їх в кутику, край ліжка.
І сказав господар тее слово:
„Пане, вам не тратити б надії,
Адже є досить докторів мудрих
В Мунпансіліє та у Салерні,—
Там би ви поради попитали“.

Пан на це, всміхнувшись гірко, каже:
„Був я в Мунпансіліє, в Салерні
За порадою три роки тому;
Много я питав докторів мудрих,
Не найшов потіхи ні в одного.
Лиш один подав мені пораду,
Та таку, що ліпше б і не чути.
Лиш один є лік на тую болість,
Та найти не можна цього ліку“.

Хлоп на те: „Чудна це мова, пане!
Що за лік такий на тую болість,
Що найти його ніде не можна?“

Мовить Генріх: „Здивувався чимало
Й я, таку почувши майстра мову.
Але швидко ясно мені стало.
„Приведіть мені—говорить доктор—
Непорочну, чистую дівчину,
Що за вас сама, по добрій волі
Вмерти схоче і живцем із грудей
Дасть собі живеє серце вийнять—
Оце й буде лік на вашу болість“.

І оба замовкли. Тихо стало.
Похилились голови мужичі,
Лиш зідхнула, цее слово вчувши,
Їх дочка в куточку коло ліжка.

Ніч прийшла, лягли старі обое,
При ногах їх спать лягла дівчина,
Та важка її проймає дума,
Гонить сон від неї люте горе.
Що згадає бідна свого пана,
То з очей річками ллються сльози,
Батьку й ненці ноги обливають,
Їх зо сну смачного пробуджають.

І пита отець свою дитину:
„Що це, доню? Ти чого так плачеш?“
Та мовчить дочка, не каже й слова.
І питає батько вже із-грізна:
„Що ти плачеш, не даєш нам спати?“
Та мовчить дочка, ще гірше плаче.
Жаль зробилось батькові старому,
Лагідно почав їй промовляти,
Щоб сказала, що їй серце тисне.

„Що згадаю, тату, свого пана,
Що згадаю його люті муки,
Що згадаю, як він добрий, щирий,
То з очей самі ті сльози ллються.“

А на те сказали батько й мати:
„Правду кажеш це, дитино люба!
Добрий, щирий пан наш, ані слова,
То що ж сльози ті йому допоможуть?
Бог простер над ним свою правицю,
Божа воля! Цить, не плач, дитино!“

Так вони зацитькали дівчину,
Та вона не спала всю ту нічку,
І весь день німа, сумна ходила.
І знов ніч, лягли всі трое спати,
Та не спить дівчина у постелі.

Дивне щось наклюнулось у серці
І росте, всю душу обгортає,
По-своєму гне і ум і волю.
Аж як стала міцно й не похитно
Думка та в душі її: віддати
Свому пану кров свою і серце,
Аж тоді їй легко, ясно стало.
Та нова вродилася турбота
І тривогою зціпила душу:
Чи дозволять рідні батько й мати,
Чи дозволить Генріх, пан ласкавий,
На цю жертву? Це згадала бідна,
І лились з очей річками сльози,
Батьку й ненці ноги обливали,
Їх зо сну смачного пробуджали.

І підвівшись, строго мовить батько:
„Нерозумна, вперта ти дитино!
Що надармо сльози ллеш, нас мучиш?
Бог один лиш може тут порадить!“

А вона їм відмовляє стиха:
„Отже мовив пан наш, що для нього
Є один, один іще рятунок.
Чом же я не маю бути варта,
Щоб йому отим рятунком стати?
Батьку, мамо, молю вас, благаю,
Не спиняйте ви моєї думи,
Хай я з Богом кров із серця свого
Радісно віддам за пана мого!“

Мова ця старих прошибла жахом,
І сказав, перехристившись, батько:
„Боже, що це говориш ти, дитино?
Чи ти знаєш, що це ти сказала?
Ще ти злої смерті не видала;

Безрозумно рвешся на це діло.
Ні, покинь ті мрії непотрібні,
Спи і нам не вгаюй сну по праці!“

І затихла — та не спить дівчина,
Сон її не брався всю ту нічку,
І весь день німа, сумна ходила,
Ніч прийшла, лягли всі трое спати,
Та рида дівчина у постелі:
Із очей течуть річками сльози,
Батьку й ненці ноги обливають,
Іх зо сну смачного пробуджають.

Підвелась зо сну старенька мати,
Строго мовить до дочки небоги:
„Що це ти задумала, нещасна?
Ти, котру під серцем я носила,
Котру з болем на цей світ родила,
Ти, що мала бути нам підпора,
На старії літа підмога,
Дома втіха, у людей пошана,—
Хочеш власну душу погубити,
Молодий свій вік занепастити,
Нас старих на віки всиротити!“

А на це крізь сльози каже доня:
„О, якби я слів могла добрати,
Щоб вам те сказати, що в серці маю!
Батьку, нене, ви мої рідненькі,
Чи ж то я була вам зла дитина,
Непокірлива та неслухняна,
На пустее ласа, в злім уперта?
Чи зазнали ви мене дурною,
Чи не вчили ви боятись Бога,
І людей любити? Не гадайте,
Щоб нараз тепер науку вашу

Я забула та розледащїла.
Не погублю я душі своєї,
Ані вас покину сиротами;
Бог вложив мені цю думку в серце.
Видно, це його така вже воля,
Видно, він мене до себе кличе.
Я про смерть не мрію легкодушно,
Добре, пильно я їй придивилась,
Серцем біль її прокоштувала,
І вона вже не страшна для мене.
Адже вмерти треба хоч на старість,
Але важко старїтись в гору.
А як дехто у гріхах вмирає,
То волів би був і не родитись.
А мені це Бог у ласці своїй
Посилає смерть без труду й горя,
У весні життя велить віддати
Чисте ще своє дівоче тіло,
Чисту душу іншим для здоров'я.
Чи ж ця жертва в гріх мені влічється,
А чи не в найбільшу заслугу?
Кажуть люди, що лицем я гарна
І всім тілом на причуд вродлива.
Погадайте, як я старша стану,
Скільки то покус мене чекає
І як легко гріх краси чіпаєсь!
А як навіть виїду з дому заміж,
То хоч буде милий муж для мене,
Вже не буде з ним мені утіхи,
Скоро лиш про пана я згадаю,
Що так мучиться, а через мене
Міг би був найти собі здоров'я.
А як буде муж мені нелюбий,
То подвійне жде мене нещастя,
Бо з нелюбим жити я не хочу.
А тепер любовник найсвітліший

К собі кличе, щастя прирікає,
Що не змилить, не мине ніколи.
А як пан мій любий через мене
Віднайде здоров'я, то чи ж можна
Мій рівнять короткий біль хвилиний
З тим добром, яке він всій країні
Довгі літа ще творити зможе?
І чи ж вас я лишу сиротами,
Як його придбаю вам за сина?
О, подумайте, мої рідненькі:
Як себе я не віддам для нього,
Швидко в гріб вжене його та болість,
Швидко інший пан у нас настане,
А яка тоді чека нас доля?”

Мов ножем, порізали по серці
Ті слова старих вітця і неньку.
Страх пройняв їх; бо їм так здалося,
Що якась таємна, владна сила
З уст дитини їх проговорила.
І не сміли довше спротивлятись.
„Дух святий мабуть говорить з неї,
Як із уст святого Миколая“. —
Мовили старі одно до 'дного, —
„Хай же ж буде, як сама бажає.“

Врадувалась цим словам дівчина
І весело світу дожидала,
Та ридали важко батько й мати,
Сидячи безсонні на постелі,
Хлипали старі неначе діти,
Руки дряхлії слізьми мочили,
Світу ждали, Господа просили,
Щоб цю ніч ще продовжив роками.
От така то боротьба важкая

В темну ніч ішла в мужицькій хаті
У троїх мужицьких простих душах.

А як рано ясне сонце встало,
Схопилась дівчина, одяглася
І до пана свого поспішила.
„Пане, ви спите?“ — вона сказала.

„Ні, не сплю,“ — відмовив бідний Генріх.
„А як моїй жіночці там спалось?
І чого так вчасно завітала?“

„В вашій власній справі я приходжу,
Ваше власне зве мене тут горе.“
„Дякувать тобі, моя дитино,
Що ти так взяла собі до серця
Моє горе! Бог тобі стосотно
Надгородить ту любов велику,
Хоч мойому горю не поможеш.“

„Ні,“ — сказала радісно дівчина,
І її очиці заблищали, —
„Я гадаю, що поможу таки.
Ви ж казали, що один рятунок
Є для вас, коли б дівчина чиста
Добровільно смерть для вас приймила.
Я дівчина, пане, я ще чиста
І не хочу жити дня одного,
Доки ви так мучитесь страшенно,
А здоров'я ваше в моїй крові.
Пане мій, візьміть цю кров і жийте,
Я дівчина бідна, що я варга!
Ви ж усього краю честь, оздоба.
Їдьмо до Салерна, я готова!“

Диву дався, вчувши це пан Генріх.
Диву давсь, ушам своїм не вірить.
А потому жалісно всміхнувся.
„Спасибі тобі, моя дитино!
Виджу я любов твою велику
І твою велику відвагу,
Та не можу я її прийняти.
Спасибі тобі й за цеє слово,
На яке ніхто з найближчих моїх
Не здобувсь. Досить мені і того,
Щоб пізнати, як мене ти любиш.
Але їхать до Салерна, доню,
Не мені вже! Ти покинь сю думку!
Швидко інший лікар тут прибуде,
Що весь біль на віки заспокоїть—
Всякі інші ліки не для мене.“

І заплакала дівчина гірко.
„Боже — каже — що ж то я вам винна,
Чом я вам не мила, що без серця
Ви мою відкидете жертву?“

„Жіночко, — сказав їй бідний Генріх, —
Ти говориш мов мала дитина,
Що напресь чогось і не міркує,
Чи це їй на користь, чи на шкоду;
Як чого забagne, дай їй зараз.
Нині дасть щось, завтра пожаліє;
Так і ти пожалуєш, дитино,
Бо то смерть страшне, не легке діло!“

Та спокійно мовила дівчина:
„Пане, мало ви мене пізнали.
Не кажіть цього, не досвідившись!“

Сумно мовив далі бідний Генріх:
„А при тім же ти не одинока,

В тебе батько є й старенька мати,
Що ж вони на це скажуть, доню?“

Не рекла на це ніщо дівчина,
Лиш покликала вітця і матір.
Гірко плачучи, старі припали
Коло ліжка Генріха обоє.
„Пане,— кажуть,— видно, Божа воля!
Ми три ночі їй це відмовляли.
І словами і слізьми гіркими.
Та сильніша в неї тая думка
Ніж намови наші й наші сльози.
То ж прийми від нас дитину нашу,
Чень дасть Бог тобі поздоровіти.“

І заплакав гірко бідний Генріх,
Перший раз заплакав в своїм горі,
І з сльозами враз в душі зболілій
Сильна жадоба життя, здоров'я
І всіх радощів життя проснулась.
Буть здоровим! Чуть себе свобідним
Від страшної слабости! Ця думка
Всякі інші почуття зглушила
У душі його, і він промовив:
„Добрі люди, Бог вам надгородить
Цю любов нечувану, велику,—
Я її надгородить не зможу,
Хоть би все вам дав, що світ дати може.
Як така незмінна ваша воля,
То нехай же буде так! Приймаю
Вашу жертву й вашої дитини.“

Залунав великий плач загальний
При цім слові у мужицькій хаті:
Гірко плакали отець і мати,

Що надіялись ще досі тайком,
Що пан, може, не прийме їх жертви;
З радости заплакала дівчина,
Та вона всміхнулась зараз втішно;
З туги за життям заплакав Генріх,
Та при тім і жаль йому зробився
Другого життя, що мало згинуть,
Щоб йому життя й красу вернути.
Лютий сумнів гриз зболілу душу,
Чи не грішне почина він діло,
Чи не завагується дівчина,
Чи не буде жертва та даремна?
Та успокоїла усіх дівчина,
Всім відваги додала і віри,
Всіх впевнила певністю своєю.

До Салерна лагодиться Генріх,
Квапить слуг, за гори рветься духом,
А ще більше рветься там дівчина.
Пишно вбрать велів її пан Генріх
Ув атласи, шовки дорогії,
Мов до шлюбу молоду княгиню.
Та не рада строям тим дівчина,
Бо одно у неї лиш на думці.

Надійшов день від'їзду. З сльозами,
З болем в серці бідні батько й мати
Попрощали в вічну дорогу
Ту свою єдиную дитину;
За життя її, ще мов покійну,
Голосно оплакали небогу;
Та вона спокійними словами
Потішала їх, і мов до шлюбу
Вибираючись, їх руки й ноги
Цілувала і слізьми росила.

Ось вони прибули до Салерна.
Зараз доктора найшов пан Генріх
І веде до нього він дівчину.
„Майстре,“ — каже, — ось тота¹ дівчина
Рада вмерти, щоб мені вернути
Силу і здоров'я, як ти мовив.“

Диву дався доктор сивоусий,
Глянув на дівчину і подумав:
Певно пан їй наказав, грізьбою
Всилював її на це діло.
І сказав до Генріха це слово:
„Відійдіть лише на хвильку, пане,
Мушу з нею дещо в штири² очі
Побалакать.“

Віддалився Генріх.

І встромивши гострий, проникливий
Погляд свій в лице дівчини, доктор
Так почав до неї говорити:
„Не лякайся мене, моя дитино,
А признайся мені по Божій правді:
Пан велів тобі оце зробити?
Випросив у тебе це, а може
Виміг і погрозами, не правда?“

„Ні, не правда! — відрекла дівчина, —
Я сама по своїй добрій волі
Зважилась на це і ледве пана
Упросила, щоб прийняв цю жертву.“

І ще дужче здивувався доктор,
І сказав: „Дитино нерозсудна,

¹ Тота — оця, та.

² Штири — чотири.

Ти сама не знаєш, що говориш.
Жити ще тобі та веселиться,
А не думати про смерть страшную.
Чи ти знаєш, що тебе чекає,
Страх який, які страшенні муки?
Адже ж знаю, що сам встид дівочий
Не звелить тобі під ніж відкрити
Ніжну грудь твою. А цього ж мало.
Я ж тебе цілком роздіти мушу,
Шнурами зв'язати руки й ноги,
До залізних кілець прив'язати,
Краяти ножем живеє тіло
І пилою пропиляти ребра,
Поки зможу руку в груди вткнути.
Буду в груди лапати рукою,
Поки вловлю серце трепетливе.
Ти жива ще будеш, все меш чути.
А як серце я візьму рукою,
Буду торгать жили кровonosні,—
Ти жива ще будеш, це ще вчуєш.
Аж як жили я порву і серце,
Вийму з грудей,—ні, мене самого
Дрож проходить і мороз проймає
На цю думку!.. А що найстрашніше:
Як посеред всіх тих болів лютих
І страшних, яких іще ні одна
Не терпіла ніжная дівчина,
Як в оті тяжкі конання хвилі
Ти в нестерпній муці хоч раз крикнеш,
Хоч зідхнеш, хоч думкою самою
Пожалієш цього вчинку свого,
То даремно вся твоя посвята.
Пану смерть твоя не вчинить пільги,
А твоє життя пропало марно.
Схаменись, дівчино необачна,
Відійди, ще можеш все відкликать!“

Та, всміхнувшись, мовила дівчина:
„Спасибі вам, пане мій люб'язний,
Що ви щиро правду всю сказали,
Що мене за смерть ось тут чекає.
Я за це скажу вам цілу правду.
Признаюсь, що я тепер боюся,
Щоб не попсувалось наше діло,
А боюся я в ашої тривоги.
Задрижить мабуть рука вам, пане,
Не спіймати вам мого серця,
Не порвати жил у моїх грудях!
Бо все те, що ви мені сказали,
Скорше личить бабі, ніж чоловікові.
Сміло, пане! Сміло ріжте, крайте,
Я, дівчина, все стерплю, без жаху!
Не на те ж я аж сюди прибула,
Щоб в останній хвилі відступати.
Та й чи довго потриває мука?
І не день і навіть не годину!
А за це мій пан здоровий стане,
Я ж на вічне життя заслужу.“

Остовпів із диву доктор сивий.
Смілості, рішучості такої
Не стрічав ніколи у дівчини.
„Га,— сказав — як так, хай так і буде!“

І повів її він до світлиці,
Де ждав Генріх на кінець розмови.
Живо к доктору звернувся хорий
І тужливо скрикнув: „Ну, що ж, доктор,
Чи ще буду я живий, здоровий?“

Супокійно відмовляє доктор:
„Що ж, дівчина ця, то справді чудо.
Не вжахнулась всіх страховищ смерти

І охотно йде на смерть криваву.
То ж, здається, добре вдасться діло.
Ви тепер рішайте, пане: різать,
Чи не різать? Це від вас залежить.“

І долонями закривши очі,
Глухо зойкнув Генріх: „Ріжте, пане!“

Ось за руку взяв дівчину доктор
І сказав: „Ходім сюди, небого!“
Радісно пішла вона, та звільна;
Важко йшов старий. Перед дверима
Зупинивсь, ключа шукав в кишені,
Потім довго шпортався коло замка,
Все чекав, що Генріх скаже: „Стійте!“
Але Генріх не сказав нічого.

Увійшли обоє до робітні,
І замкнув, ще й засувом засунув
Зразу доктор двері за собою.
Озирнулась по склепу дівчина:
Скрізь кліщі і гаки, скла і труби,
Дивоглядне і страшне знаряддя,
Черепи і кості чоловічі,
І великий стіл на середині,
Весь червоний, з гаками й ланцями,
А на нім лежать ножі блискучі.

„Роздягайсь!“ — до неї мовив доктор.
Радісно вона й поспішно з себе
Одяг верхній скинула, та спідній,
Щоб не гаять часу, здерла зразу,
Шарпнувши, у швах все розпорола,
І без жаху і без встиду стала
Зовсім гола перед сивоусим.
Як красу її старий побачив,
Що, здавалося, не мала пари

В світі,— так йому щось серце стисло,
Мов кліщами. Ця чудова квітка
За годину серед мук загине!
Та не дав цього пізнати по собі,
Але строго далі їй говорить:
„Виліз тут на стіл цей і прострися!“
Радісно простерлася дівчина.
Він ременями їй руки й ноги
Причепив до кільців металевих,
Прикрутив ще й клямрами в сугавах.
А потому ніж узяв у руки.
Ніж широкий був, блищав зловіще,
Та його потребувавши пальцем,
Бачив доктор, що він притупився.
От узяв він камінь мармуровий
І почав, не кваплючись, помалу
Ніж гострити, по робітні хідя.
Гострить, гострить, пальцем потребує,
Буркне: „Ще не гостре!“ й гострить далі.

Бідний Генріх сам лишився в залі,
Сам лишився ждати кінця і ліку.
Зразу силувавсь ніщо не думати,
Потім рад був думати про здоров'я,
Про нове життя й нові утіхи.
Та мішались в голові ті думи.
Те страшно, що мало за хвилину
Статись тут близенько, за стіною,
Наче змора налягло на душу.
І до свого серця мовив Генріх:
„Серце ти моє, зболіло, бідне,
Будь тепер на хвилю кам'янее!
Лиш хвилину, потім все минеться!“

Але серце мучилось, боліло,
І йому спокою не давало.

Дармо він твердив разів по десять,
Що вона ж сама того хотіла,
Що вона хотінням тим щаслива,
Що коротке жде її терпіння,—
Серце в нього мучилось, боліло,
Розкидало ті слова на вітер.

А як вчув він, що там за стіною
Доктор ходить, гострить ніж об камінь,
То зняла його тривога дика,
Піт холодний обілляв все тіло;
І мов дикий здріс почав він бігати
По покою, поки невеличку
Шпарку не знайшов коло одвірка.
Ось туди протис він бистрий погляд
У робітню, і заздрів дівчину
На столі прив'язану ремінням,
В нагій красоті пренепорочній;
І душа у нього стрепенулась,
А з її глибин найтаємніш их
Розляглось тривожнеє стогнання.

„Боже, що роблю я, окаянный!
Те, що Божий суд наслав на мене,
Хочу змити кров'ю сестриною!
Ту крихітку втіхи світової,
Радощів марних, забав нікчемних
Окупить нечуваним убийством!
Господи, додай мені ти сили
Донести свій хрест аж до могили,
А не брать на душу кров невинну,
Не шукать у злочині рятунку!“

І він скочив з силою розпуки,
І заgrimав до дверей руками,

Термосив за скоблі і завіси
І кричав: „Лікарю, слухай! слухай!“

А лікар відмовив з середини:
„Зараз, зараз, ще зажди хвилину!“
Та не ждав, ще дужче гримав Генріх:
„Відчини, лікарю, я щось маю“...

„Зараз, зараз!— відмовляє доктор,—
За хвилину вже по всьому буде.“
„Ні— кричить в розпуці бідний Генріх,—
Я не хочу, щоб було по всьому!
Стій, не риж її, лиши живцю!“

Упустив із рук і ніж і камінь,
Вчувши тее слово, доктор сивий,
Відчинив йому що духу двері.
Генріх входить, лиш одно і бачить:
На столі прив'язану дівчину.
Наближаєсь, і слізьми гіркими
Обливаючись, говорить: „Доктор!
Відв'яжи її! Ніколи в світі
Не позволю, щоб для мене, трупа,
Ангел цей пролив хоч краплю крови.
Що на мене Бог зіслав, те буду
Сумирно терпіти аж до смерти,
Та не дам їй мучитись за мене.“

І оба швиденько розв'язали,
Розкували зі столу дівчину
І веліли їй убраться живо.
Та вона заплакала тяженько,
І ридаючи, сказала: „Що ж я
Завинила, чим я показалась
Непригожою на те, щоб кров'ю
Свого пана до життя вернути

І собі нове життя здобути?
Пане, пане, що це ви зробили!
Світ вас смілим, мужнім величає,
І я вас таким вважала досі,
Та на вас я гірко ошукалась.
Боягуз ви і бабської вдачі,
Не могли знести того й здалека,
Що на собі я знести готова.“

Слухав Генріх ці слова докору,
Та вони не то що не боліли,
А були немов вода цілюща
На його зболілу, скорбну душу.
Але в тій же хвилі вчув ще іншу
Дивну розкіш, мов би в нього в жилах
Свіжа, чиста кров текти пустилась,
А гидка, болюща шкаралюща
З тіла, мов луска спадала з риби.
Справді диво сталось! З тої хвилі
Біль його минувся і проказа
Почала сходити з його тіла.
Але радість ту глибоко в серці
Ще сховав, не вірячи їй, Генріх.
Щедро майстру заплатив за клопіт,
Взяв сумну, заплакану дівчину
І поїхав у рідну країну.

Та заким доїхав до границі,
Вже минулись всі його терпіння
І він став здоров, як був давніше.
І пішла про це широко слава
По всій Швабії. Збігались кривні
І сусіди й близькії знайомі,
Щоб вітати лицаря з дороги
По великім перебутім горю.
Та ніхто не в силі розказати

Тую радість, те велике щастя,
Що зазнали мужики убогі,
Батько й мати дивної дівчини,
Бачивши, що їх дитина з паном
Поверта домів жива й здорова.

А за місяць чи за два потому
Як же ж то змінивсь високий замок
На горі в прекраснім швабськiм краю!
Грають коні по подвір'ю в коло,
Стрійні слуги коло них снуються,
Клекотить життя по всіх покоях,
І товпляться гамірливі гості.
Це пан Генріх: славний пир справляє:
Запросив на нього всіх знайомих,
Всіх сусід і всю рідню найближчу.
А як всі зібрались там у залі,
То війшов господар поміж гостей
І за руку вів свою дівчину
І отак сказав до всіх зібраних:

„Слухайте, панове товариство!
Бог зіслав на мене скорб велику,
І велику в скорбі тій потіху,
Бо я в ній найшов велике серце,
Що себе само мені хотіло
В жертву дати. А тепер скажіте,
Чим за це віддякувати можу?“

І сказали всі там однодушно;
„Якби все віддав ти, що лиш маєш,
То й цього мабуть було би мало.“

„Що ж я маю?— мовив далі Генріх.—
Лиш одно: те тіло, що з могили
Піднялось через оцю дівчину.“

Серце те, що щастя найчистіше
Взнало аж через оцю дівчину.
Душу ту, що красоту душевну
Вбачила найкращу в цій дівчині.
Їй усе те віддаю, єдиній.“

Всі сказали; „Так і слід, наш брате.“

І почався славний пир весільний,
Якого ніхто ще не затямив.

Довгий час жили вони обое,
А при них старі отець і мати,
І пішла про них широко слава,
Що не вмере до віку, не поляже.

ПОЕМА ПРО БІЛУ СОРОЧКУ.

Основу цієї поеми я взяв з хорватського вірша, що його найшов Фран Курелац і видав у своїй збірці хорватських пісень (Fran Kurelac *Jacke ili narodne pesme prostoga i neprostoga puka hrvatskoga*, Zagreb 1871. стор. 138 — 147). Курелац догадується, що опублікований ним хорватський текст, знайдений ним у двох відписах із XVII в., в переклад із якоїсь старонімецької поеми, зложеної мабуть у Відні. Ані про цей німецький оригінал, ані про того, хто й коли переклав цю поему на хорватську мову (інтересно, що переклав коломийковим розміром, хоч і неримованими куплетами!), Курелац не міг дошукатися ніяких ближчих звісток. Він тільки догадується, що поемка, в хорватському ватитулована I., „Alexander“, в німецькому мала титул „Die schöne Juliane“ (Jacke стор. LIII). Я також не дошукувався дальших джерел цієї поеми і подаю її так, як написав під вражінням хорватського тексту восени 1897 р. Завважу, що Чайченкова „Дума про княгиню кобзаря“, що має дуже подібну тему, в часі писання цієї поеми була мені невідома.

Ой, у вирій журавлі летіли,
Понад Відень ключем простяглися,
Закликали журавля одного:
„Годі, годі на гнізді сидіти,
Ходи з нами у вирій летіти!“

То не в вирій журавлі летіли,
То збиралось славнее лицарство.
То збиралось у похід далекий
На турецьку землю ген за море.
То король німецький молоденький
Закликає лицарів хрищених,
Сам провадить німців, таліянців,
Щоб турецьку гордість прксмирити,
Загребушу руку вкоротити.

Вже зібралось славнее лицарство,
Наче хмара Відень обступило.
Тут спочинуть між хрищеним людом,
Поки рушать в Буду по Дунаю.
Спочивать, коники сідлають,
Закликають лицарів із Відня:

„Годі, годі по дворах сидіти,
На турнірах копії ламати,
Величать в піснях красу жіночу,
В струни брязкать, мед-вино співати!“

Нуте, нуте до святого бою!
Притремо ми роги Мусульману,
Проженемо Турка з Віфлеєму,
І заблісне славний хрест Христовий
На соборі у Єрусалимі;
І здобудем скарби незлічені,
Що нагарбав турок по всім світі.“

Жив у Відні лицар у ту пору
Олександр, знатний і побожний,
Мав він вірну жінку Юліяну,
Жили любо, як голуби в парі.
Аж одної ночі із півночі
Прокидаєсь зі сну Олександр,
Прокидаєсь, тяженько зідхає,
Далі так говорить до дружини:

„Юліяно, вірная дружино,
Незвичайний сон мені приснився:
Мов лечу я в криницю безодню,
Пориною в студеную воду,
Пориною аж на дно глибоке,
Там нахожу зерно золотее,
І воно наверх мене виносить.
Тричі вночі я зі сну будився,
Тричі мені сон той самий снився.
Видко, горе він мені віщує,
Видко, чимсь ми Бога прогнівили.
Слухай, любя, на що я наважив:
Приберуся я в сталеву зброю,
Пристаю до славного лицарства,
Пристаю до Генриха міцного,
З ним піду я бусурмана бити.
Як загину,— Бог гріхи відпустить,
А як буде славно нам побіда,
То й на мене тая слава спаде.“

Ізлякалась вірна Юліяна,
Сльози ронить, біле личко клонить,
І до мужа теє слово мовить;
„Олександрє, господарю любий,
Не ходи ти в той похід далекий!
Серцем чую, щастя вам не буде.
Не по правді король поступає,
Султанові присягу ламає,—
Ця неправда на вас всіх помститься.
Як у тебе гріх є на сумлінню,
Можеш дома Господу молитись.“

Олександр їй на це говорить:
„Люба жінко, не протився тому!
Серцем чую, що це Божа воля;
Що Бог судить, того не минути.
Ти живи тут тихо у господі,
Доглядай порядку в нашім домі,
Від усього злого бережися,
А за мене, люба, не журися.“

Юліяна тихо сльози ронить,
Сльози ронить, голосно зідхає,
Поки сон їй не склепив повіки.
В сні їй ангел Божий показався
І промовив ось якеє слово:

„Юліяно, не протився мужу,
Та поший йому сорочку білу,
Хай усе її на собі носить:
Доки будеш ти для нього вірна,
Доти буде та сорочка біла.“

Юліяна супокійна стала,
Прийнялася тусорочку шити,
А пошивши, мужеві приносить

І словами любо промовляє:
„Олександр, господарю милий,
Їдь із Богом, де Бог тебе кличе;
Я тут буду за тебе молитися,
Буду вірно тебе дождити.
А оце тобі сорочка біла,
Щоб її носив ти у поході.
Поки буде ця сорочка біла,
Поти буду я для тебе вірна.“

Тихо, тихо Дунай хвилі котить
З міста Відня аж до міста Буди,
З міста Буди аж до Білгороду,
З Білгороду аж у Чорне море,
А за морем бусурман панує.
Як ті хвилі, поплило лицарство
До схід сонця на зустрічу горю.
Із лицарством лицар Олександр
В ясній зброї на воронім коні.
Провожала його Юліяна
По Дунаю штирі милі шляху
Провожала, плачучи прощала.
І стояла довго на дорозі
На шпилечку кручі кам'яної,
Поки військо було видно в доли,
Поки зброї блискали до сонця,
Поки чути, як їх коні ржали,
Від копит їх земля стугоніла.
А як щезли в вечеровій тіні,
Юліяна додому вернула,
Цілу нічку молилася Богу,
Супокійно стала мужа ждати.
Ой, рожево сонечко сходило,
Та запало за криваву хмару.
То не сонце так рожево сходить,
То лицарські стяги з вітром б'ються

А спереду король молоденький
Наче квітка помежи квітками,
Весь у зброї посеред лицарства.
Весь він радість, певність і надія,
В бій рушає, мало не співає,
Рад на крилах за Босфор летіти,
Впасти градом на карки турецькі,
У Нікеї завтра ночувати.

Ой, рожево сонечко сходило,
Та запало за криваву хмару.
Пишно війська дійшли до Дунаю,
Мов три ріки золотохвилясті;
Пишно стали в Константинополі,
На могучі човни посідали,
А надія дула їм в вітрила,
Тверда віра їх вела на берег,
Далі, далі в бусурманську землю.
Та не те їх за Босфором ждало.
Край Анкири в бусурманським краю
Свій останній табір таборили.
Обступила їх турецька сила
І закрила, наче сонце хмара.
Гей, погиб там король молоденький,
Полягло лицарство коло нього.
Хто не згинув на кривавім полі.
Той кайдани двигав у неволі.

Олександр теж в полон попався,
Хоч у бою він хоробро бився,
Та не мав на своїм тілі рани.
Тільки шаблю Турки пощербили,
Ясний панцер на нім порубали.
Збили шолом з голови на землю
І без зброї вхопили в неволю.
Не багато там взяли в неволю,
Всіх заледве штириста й чотири.

Всім їм руки назад пов'язали
І погнали в путах до Нікеї.
А за ними Турки з батогами,
Перед ними аґи й баші люті,
А на списках голови лицарські.
А передній ніс на вістря вбиту
Королівську голову криваву—
Султанові найлюбіші дари.

У Нікеї баші і візирі
Бенкетують чотири неділі.
А на п'ятій бранців паювали.
І дістався бранець Олександр
Османові з міста Трапезунта.
І погнав його Осман жорстокий
У далеку, незвісну країну,
У кайданах, але не самого,
З ним ще вісім бранців християнських.
І велів їх у ярма впрягати,
Велів ними переліг орати..

Так минуло ціле Боже літо:
Олександр у ярмі хилився.
Плуга тягав, важкі скиби краєв;
Та сорочка зсе на ньому біла,
Мов би тільки нині ранє вбрана.
Здивувались погоничі Турки,
Османові тее диво кажуть.
І велів він бранця відпрягати,
Перед себе привести негайно.
Олександр Осману вклонився;
Цей до нього тее слово мовить:
„Олександре, бранче-християнине,
Що за диво: робиш ти все літо,
Плуга тягнеш, тяжкі скиби краєш,
Сам зчорнів ти, мов земля святая,

А сорочка в тебе сніжно-біла,
Хоч її ти не скидав ні разу?“

Відмовляє бранець Олександр:
„Ой, Османе, є тут сражди диво.
Є у мене вірняя дружина
Юліяна в славнім місті Відні.
Як в дорогу мене виряжала,
То дала мені оцю сорочку
І сказала: „Господарю милий,
Ось тобі нова сорочка біла,
Щоб її носив ти у поході.
Поки буде ця сорочка біла,
Поти буду я для тебе вірна.“

То Осман, почувши тее диво,
Кличе свого бега Галанбега
І такі йому слова говорить:
„Галанбеже, витязю мій вірний,
Ізбирайся в далеку дорогу
Аж до міста Відня над Дунаєм.
Допитайся там до Юліяни,
Що є жінка Олександра бранця.
Не пожалуй золота ні срібла,
Не пожалуй дорогих дарунків,
А найпаче хитрої підмови,
Щоб та жінка шлюб свій ізламала,
Із тобою нічку ночувала.
Коли мудро діло цее справиш,
Дам тобі я срібла, злота много,
Ще й свого коня вороного.“

Галанбег не гаявся ні хвилі,
Щоб сповнити Османову волю.
Він до Відня живо прибуває,
Шле посланця у двір Олександрів,

Юліяну на розмову просить.
Юліяна гостя к собі просить
І до нього словами говорить:
„Ой, ти гостю з далекого краю,
Що за вісті маєш ти для мене,
Що мене ти на розмову просиш?“

Відмовляє Галанбег на тее:
„Чи це ти є пані Юліяна,
Вірна жінка Олександра того,
Що є бранцем у турецькім краю
Ув Османа баші в Трапезунті
І в ярмі там чорну землю оре?“

Защеміло в Юліяни серце,
Закрутились ув очицях сльози,
Та здержала лютий біль у собі
І спокійно бега запитала:
„А скажи по правді, гостю милий,
Чи той бранець здоров у неволі,
Чи там має хоч сорочку білу?“

Відмовляє Галанбег на тее:
„Не хоруге муж твій у неволі
І сорочки не зміняв від року,
Та як сніг вона на ньому біла.
Ти ж послухай, пані Юліяно,
Що тобі перекажу від нього:
Ізламай ти шлюбную присягу,
Перебудь зо мною цюю нічку,
То, клянуся тобі, Магометом,
Швидко вийде муж твій на свободу.
А не схочиш ти цього вчинити,
То загине муж твій у неволі,
Не побачиш ти його до віку.“

Защеміло в Юліяни серце,
Закрутились ув очицях сльози:
Та здавила лютий біль у собі
І спокійно бегові сказала:
„Гостю милий, пережди цю днину,
Хаґ цю справу добре обміркую.
Бо важке, як камінь, твое слово,
Як полинь гірке для серця мого.
Завтра рано дам тобі я знати,
Чого маєш ти від мене ждати.“

Юліяна цілу ніч не спала.
Сльози ронить, ревне Бога молить:
„Боже милий, дай мені пораду,
Що чинити, щоб не поблудити?
Це ж я в темнім борі заблудила:
Відси пропасть, а відти безодня.
Шлюб зламити—мужа слобонити?
Мужа втратить—зберегти присягу?“

Аж над раном добре нагадала,
Галанбегу карту написала;
„Гостю милий, не дай того Боже,
Щоб сповнила я твое бажання,
Осквернила мого мужа ложе
І зломила те, що шлюбувала!
Як я вірно додержу присяги,
То сам Бог на мене ласкав буде,
Мого мужа виведе з неволі.
А як нині присягу зламаю,
То себе згублю і мужа свого.“

Це списала, зараз відіслала,
А сама щось інше нагадала.
Роздобула все чернече вбрання,
Взяла свої гуслі чарівнії,

Серед ночі дім свій попрошала,
Геть із Відня рушила в дорогу,
А дві милі за містом у гаю,
Там стояла капличка мала.
Там зайшла раненько Юліяна,
Скинула жіночі пишні вбори,
Надягла чернечу довгу рясу;
Обтяла жіночі пишні коси,
Почепила бороду старечу,
Через плечі гуслі пов'язала,
Свої вбори в землю закопала
І пішла на схід понад Дунаєм.

Мандрувала три дні без пригоди,
Стала третя нічка западати,
Що за гамір в городі, зробився?
Сурми грають, ясні зброї світять,
З-під копита в коней іскри скачуть.
І юрбами люд біжить цікавий
На проїжджих турків поглядіти.
Бучно їде Галанбег із Відня,
В коло нього двадцять яничарів,
А прислуги ще й удвоє більше.
Заїжджають на ніч до господи,
Засідають до вечері живо.

Аж ось чути гуки на рундуці:
Плачуть гуслі мов мала дитина,
Не то плачуть, не то промовляють,
То гудуть неначе пчілка в маю,
Розбивають тугу наче хмару,
Піднімають веселість у серці.
Встали турки, кинули вечерю.
Їм музика слух заповонила.
Галанбег ось на рундук виходить
Поглядіти, хто так дивно грає.

Коли бачить — черчик подорожній.
То до нього чемно він підходить
І словами приязно говорить:
„Будь здоровий, черче подорожній!
А куди це Бог тебе провадить?“

Відмовляє черчик подорожній:
„Будь здоровий, пане мій ласкавий!
Я мандрую з далекого краю
До святого місця Палестини,
До Божого гробу на поклони.“

Врадувався Галанбег немало
І черцеві тев слово мовить:
„Чесний отче, їдь ураз зі мною!
Будеш ти нам у дорозі грати,
Наші душі грою звеселяти,
За це маеш три заплати в мене:
Першу плату — коня верхового,
Другу плату — страву у господі,
Третю плату — захист у дорозі.“

Юліяна радо це приймала,
З Галанбегом рушила в дорогу.

Мандрували чотири неділі,
Аж прибули в Іконію місто.
Тут говорить чернець подорожній:
„Ой, мій пане, беже Галанбеже,
Ось тут наші шляхи розійшлися:
Мені вправо до Божого Гробу,
Тобі вліво до Османа твого.“

Відмовляє Галанбег на тев:
„Чесний отче, вволи мою волю,
Ідь зо мною до Османа мого!

Звесели ти його душу грою —
Певне того не будеш жаліти.“

Не перечить черчик подорожній,
Іде з бегом до Османа паші.
Як до міста полем доїжджали,
То побачив черчик подорожній
Бідних бранців при роботі в ярмах,
А між ними й Олександра свого.
У ярмі він аж дугою гнеться,
Звисли руки від тяжкої муки,
Почорніло личенько рум'яне,
Лиш сорочка все на ньому біла,
Мов би тільки нині зрана вбрана.

Прибуває Галанбег у місто,
То Осман його до себе кличе
І здалека сміхом зустрічає:
„Галанбеже, витязю мій вірний,
Знаєть тобі не дуже пощастило,
Не здобув у Відні ти побіди,
Срібла-злата заслужить не здужав,
Ані мого коня вороного!
Ще сорочка в Олександра біла,
Ні крихітки не забрукалася.“

Відмовляє Галанбег по правді:
„Ой, Османе, мій ласкавий пане!
Хоронив Аллах мене в дорозі,
Та я в Відні не здобув нічого.
А проте я не жалію ходу
Ані труду в далекій дорозі,
Ані кошту, що на ній потратив.
Бо побачив я велике диво —
Жінку бранця твого Олександра.
І вроду я хвалить не буду,

Бо хто може вихвалити гідно
Дня вішунку, золоту зірницю
До схід сонця в пурпуровім блиску?
І хто може вихвалити гідно
Веснянії пахощі чудові,
Жайворонка металічні трелі,
Тихий чар криниці лісової,
Холод гаю, чи тишу півночі?
Та не так її чарує врода,
Як той блиск невивьности сніжної,
Що ним постать вся її ясніє —
Як той запах чистоти святої,
Що вбиває всяку думку грішну,
Всякий порив низький в нашім серці,
Не пускає й помислу брудного,
Щоб хоч раз до неї доторкнувся.
Та найбільші в її оці чари,
І видніє рівна, сильна воля,
До добра незломна постанова.
Вір мені, Османе, любий пане,
Я ж не є хлопчина головусий
І з жіноцтвом діла мав чимало!
Та коли цю жінку я побачив,
Око в око з нею зустрівся,
А в душі мав свідомість погану,
Що її повинен підмовляти
На негідне, на ганебне діло —
То такий я стид почув у серці,
Мов на матір руку піднімаю.“

Усміхнувсь Осман на тую мову.
„Ой, мій друже, беже Галанбеже,
Справді диво мусіло там статсья,
Що тебе поетом ізробило!
Та це що за чоловік з тобою?“

„Ой, Османе, мій ласкавий пане,
Це є чесний черчик подорожній,
Що мандрує до Божого Гробу.
Він музика, пане, пречудовий,
Всю дорогу веселив нам душу,
Розгоняв свою грою тугу.
То я, пане, взяв його з собою,
Щоб і ти знав солодощі тії,
Щоб пізнав ти його тонів чари.“

І велів Осман черцеві грати.
Полилися чародійні тони,
Полонили серце ув Османа.
І не міг від них він відірваться:
День би слухав і цілую нічку,
Пив би їх, мов спраглий зимну воду.

Так минули чотири неділі.
Промовляє черчик подорожній:
„Ой, Османе, мій ласкавий пане,
Час мені вже тобі поклониться,
У дорогу дальшу збираться,
У дорогу до Божого Гробу.“

Відмовляє тут Осман черцеві:
„Жаль мені з тобою розставаться,
Та не можна й силою держати.
А за те, що своїх тонів чаром
Чарував ти моє серце досі,
Розганяв мою тоску так часто,
Веселив мене в тяжких годинах,
Я даю тобі багаті дари:
Срібло, золото, дорогу одержу,
Вороного коня верхового
І сторожу ще для супроводу.“

Відмовляє черчик подорожній:
„Ой, Османе, мій ласкавий пане,
Не даруй мені ти срібла, золота,
Бо я Богу шлюбував на бідність.
Не для мене дорога одежа —
Буде з мене цієї рясина досить.
Не прийму я й коня верхового,
Бо я Богу шлюбувався пішки
До Святого Гробу мандрувати.
І не шли сторожі ти зі мною —
Бог моя сторожа найпевніша,
Другий сторож — порожня кишеня,
А ще третій — гуслі ті співучі.
Та коли твоя велика ласка
Чим слугу свого вдарувати,
То даруй мені одного бранця
З тих, що там за містом в плазії орють.
Та й ще дай нам лист на безпеку,
Підпиши ім'я своє на ньому
І привісь султанській печаті,
Щоб нас турки вільно пропустили,
Кривим оком на нас не гляділи.“

Полюбилися ті слова черцеві,
Полюбилися Османові дуже.
Зараз каже дрібно лист писати,
Злоті букви по рожевім полю,
Шнур шовковий крізь папір продіти
І печать велику прикріпити,
А потому Галанбега кличе:
„Ой, мій друже, беже Галанбеже,
Йди на поле з тим черцем у парі,
Дай йому там бранця до вибору:
Кого хоче, той його хай буде!“

І подався Галанбег у поле
Там, де в ярмах бідні бранці ходять.

І говорить Галанбег черцеві:
„Чесний отче, ось тобі ті бранці,
Кого хочеш, щоб тобі пустити?“

Відмовляє тут чернець розумно:
„Ой, мій пане, беже Галанбеже,
Не мое тут діло вибирати;
Кого хочеш, сам пусти зі мною!“

І говорить Галанбег черцеві:
„Відпущу з тобою Олександра,
Того бранця у сорочці білій.
Не для нього це зроблю, їй-богу,
А для жінки його, Юліяни.“

Познімали з Олександра шлеї,
Розкували з рук і з ніг кайдани,
І подався він з черцем в дорогу
В Палестину до Божого Гробу.
Як при Божім Гробі помолились
І Святому Місцю поклонились,
Подалися до рідного краю.
А як вже до Відня наближались,
Мали в город ще дві милі шляху,
То засіли разом спочивати
При каплиці в зеленій діброві.

„Олександр — так чернець говорить —
Друже любий, треба нам розстатся,
Бо тут наші шляхи розійшлися.
Ти наліво в Відень подалися,
Я направо в монастир свій мушу.“

Гей, заплакав Олександр ревно
І черцеві в ноги поклонився.
„Чесний отче, вічне вам спасибі,

Що мене з ярма ви слобонили!
Жити буду чи вмирати буду,
А до віку ваш невільник буду,
Все що маю, нехай ваше буде.“

Усміхнувся черчик подорожній:
„Не обіцью, Олександрє брате,
Більше того, ніж можеш здержати.
Адже в тебе є сім'я лицарська,
Є дружина вірна, молодая!“

Відмовляє Олександр гiрко:
„Чесний отче, жаль мені на неї,
Що, почувши про мою неволю,
Не подбала мене слобонити.
Не хочу я більше жити з нею!
В монастир у черці пострижуся,
Щоб тобі по Бозі бути слугою.“

Усміхнувся черчик подорожній,
Олександра він бере за слово:
„Олександрє, брате мій коханий!
Коли се твое лицарське слово
І твердая, чесна постанова —
Присягнися тут в оцій каплиці,
Підпишися тут на сім папері,
Що на ньому є печать турецька:
Підпишися, що моїм слугою
Хочеш бути, доки будеш жити.“

Олександр пристає на тее,
У каплиці щиро присягає,
На турецькій карті запис пише,
А списавши, віддає черцеві.

Тут оба сердечно попрощались,
Своїм шляхом кожний подалися:

Олександр на битий гостинець,
Що до Відня попід гори в'ється,
А чернець у гаю заховався.
За хвилину в капицю вернувся:
Зняв із себе весь убір чернечий,
Видобув свої жіночі вбори,
Вмив лице криничною водою —
І не стало тут черця старого,
Появилась Юліяна краля.
То прибравшись у жіночі вбори,
Помолившись у капиці щиро,
Вона живо простими стежками
У свій двір у Відень поспішила.

Там її свекруха зустрічає,
Олександра старенькая мати,
Зустрічає і словами лає:
„Ей красуне, жінко віроломна,
Де це ти так довго пропадала?
Нема в тебе Бога, ні сумління,
Що таємно дім свій полишила,
Ціле літо без вісти блукала,
Певно любка іншого шукала.“

Відмовляє втішно Юліяна:
„Мамко люба, не турбуйся мною!
Вже я знаю, як себе правдати.
Та послухай, що є в нас нового!
Маю звістку певну через люди,
Що сьогодні верне Олександр,
Любий муж мій, а твій син коханий,
Із неволі з турецького краю“.

Та свекруха гнівно відмовляє:
„Волів би він там і пропадати,
Ніж тут має на таке вертати!“

Не на радість він тобі явиться
І не радість він собі застане.“

Та ось чути гомін вулицями,
Здвиг народу валом напливає,
Олександрів палац обступає.
І лунають крики попід небо:
„Олександр повернув з неволі!“

Вибігають його зустрічати
Юліяна і старая мати.
Юліяна з ним вітаться хоче,
Як подоба шлюбній жінці з мужем,
Та свекруха її відпихає
І словами гнівно промовляє:
Стей, негідна жінко, віроломна!
„Не посмій до нього доторкнуться!
Нема в тебе Бога, ні сумління.
Ти безстыдно шлюб свягий зламала,
Ціле літо з дому пропадала,
Десь за іншим любассм ходила“.

Затремтіла, зблідла Юліяна,
До свекрухи жалісно говорить:
„Хай вам, мамко, Бог не пам'ятає,
Що мене ви так позневажали
Перед домом, перед всім народом!
Олександрє, любес подружжя,
Не хочу вітатися з тобою
Не промовлю словечка до тебе
І не з'їм з тобою ложки страви,
Доки суд нас не розсудить правий.
Видай завтра пишную гостину,
Запроси всіх крєвних і знайомих:
Перед ними я до ока стану
І поставлю своїх свідків вірних,
А тоді вже хай мене всі судять.“

Це сказала, сльози повтирала
І сховалась у свої покої.
Олександр мамі докоряє:
„Мамо, мамо, що ви нарobili
Любий стиду, а мені турботи!
Юліяна чесна жінка, мамо,
Я на це найліпший доказ маю.
Ще як з дому у похід ішов я,
То дала мені сорочку білу,
А при тому ці слова сказала:
„Доки буде ця сорочка біла,
Доти, любий, буду тобі вірна.“
І я мав на собі цю сорочку
Рік, матусю, і ще й три неділі,
І погляньте, вона й досі біла.“

Стара мати гнівом запалала,
В Олександра вирвала сорочку,
І говорить: „Чари, синку, чари!
Ти не вір їм, правди добивайся!
Ось пожди лиш, я сорочку тую
В церкві зложу на святім престолі,
Хай лежить там усю ніч до рана —
Отоді напевно щезнуть чари
І побачиш, що то з неї буде.“

Не перечить Олександр мамі,
Бо в самого серце повне жалю,
Повне жалю й темної зневіри.
Бач, дружина, хоч як була щира,
А за нього в ярмі не подбала,
Ще й все літо з дому пропадала!
Ніч минула, рано засвітало,
Ба, вже сонце вгору піднялося —
В Юліяни у покоях тихо.
Вже зібрались в Олександра в домі

Пишні гості, графи та барони,
Вся родина, друзі і знайомі,
Олександра щиро всі вітають,
Про далекі сторони питають —
Та немає радості в світлиці
І на серці в кожного мов камінь.

Час уже би суд розпочинати,
Та не має пані Юліяни,
Не виходить із своїх покоїв.
Та ось входить Олександра мати
Вся блідая, лиш блищаться очі,
А в руках держить брудну сорочку.
Ту сорочку вгору піднімає,
І до сина стиха промовляє:
„Бачиш, сину, що знайшла я нині!
Щезли чари на святім престолі,
Ось що стало з білої сорочки!“

Затремтіло в Олександра тіло,
А за серце мов кліщами стисло.
„Горе — зойкнув — горе мені, мамо!
Не на радість я вернув з неволі!
Та що діять! Що робити буду!
Краще правду раз переболіти,
Як неправду в пазусі ховати.
Бо неправда, як гадюка люта,
Розвинеться, в саме серце вп'ється!“

І велить покликать Юліяну.
Та даремно до її покоїв
Стука мати, стукають і слуги —
У покоях тихо, наче в гробі.

Аж ось чути — на рундуці грає:
Плачуть гуслі, як мала дитина,

Не то плачуть, не то промовляють,
Кожним тоном за серце хапають.
Стрепенувся нагло Олександр
І до гостей сквапно промовляє:
„Гості любі, свояки кохані,
Підождіте хвилечку на мене!
Бо я добре цю музику знаю,
Бо це грає той чернець побожний,
Що мене він вивів із неволі.
То хочу я його запросити,
В своїм домі чесно вчасувати.“

Олександр на рундук виходить,
І черцеві кланяється в ноги,
Його руки гаряче цілує
І слізьми гіркими обливає.
І черця він просить до світлиці,
Садовить на почесному місці,
Сам покійно за ним становиться,
Щоб черцеві, як слуга, служити.

То чернець по гостях поглядає,
Олександрю теє словс мовить:
„Олександр, господарю милий,
Чесних гостей в твоїм домі много,
Але де ж твоя дружина вірна?
Чом вона між гостями не ясніє,
Чом не служить гостям, як звичайно?“

Олександр сльози утирає
І до мами стиха промовляє:
„Кажіть, мамо, замки розбивати,
Приведіте Юліяну конче!“

Поспішає стара мати живо,
Каже слугам замки розбивати.

Ще живіше до гостей вернула
І говорить голосно до сина:
„Дармо, сину, замки розбивати!
Всі покої я перешукала,
Та немає в жоднім Юліяни.
Видно, знала, чим та пахне справа
І ще ніччю навтеки вдалася!“

Жах пішов холодний по всім зборі.
Затремтіли лицарі старії,
Всіх за серце мов кліщами стисло,
Ганьба, ганьба, ганьба Юліяні!
Сама вчора суду зажадала,
Та не сміла суду дождити.

Олександр мов прибитий гнеться.
Тут чернець побожний виступає,
Супокійно з пазухи виймає
Той рожевий лист пергаміновий,
Що на ньому підпис був Османів
І вчорашній запис Олександрів.
На столі той лист він розвертає
І говорить ось яке слово:
„Олександрє, господарю любий,
Чи це той є лист пергаміновий,
Що тебе ним випустив з неволі
Осман-баша в місті Трапезунті?“

„Чесний отче, це той лист рожевий,
І тобі за нього вічна дяка!“

„Олександрє, ще скажи при свідках,
Чи це твій є запис на тім листі,
Що шлюбуюеш ти мені служити
Невідступно, доки будеш жити?“

„Чесний отче, справді це мій запис —
Власноручний підпис мій на ньому.“

„Олександр, ще скажи при свідках,
Чи стоїш ти твердо ще в тім слові,
Чи бажаєш, може, вільним, бути?“

„Чесний отче, що мені та воля,
Як не стало раптом серця мого,
Як не стало вірної дружини!
Ой, розбила мое серце скрута,
Погасила сонечко розпука,
Ізрадила мене Юліяна,
Ізрадила й кинула самого!
Не хочу я тут ні хвилі жити,
Йду тобі я в монастир служити.“

„Олександр, добре нагадайся,
Щоб не було каяття запізно!
Твоя жінка слова не сказала,
Як же можеш заочно судити?
Чи це вже таке є певне діло,
Що втекла вона, злякавшись суду?
Може свідків лиш пішла шукати!
І чи це вже незрушима правда,
Що зламала шлюбную присягу?“

Відмовляє Олександр гнівно:
„Чесний отче, маю доказ, маю!
Бач, моя сорочка почорніла!“

Відмовляє тут чернець суворо:
„Чи це певно та сама сорочка?
І чи сам ти не згрішив душею,
А вона за гріх твій почорніла?“

Заіскрились в Олександра очі
І за серце вхопила досада,
І він скрикнув: „Годі, отче, годі!
Щезла віра й жаль із серця мого!
Вбий же, Боже, ту невірну жінку,
Хай до віку втіхи не зазнає,
Хай до смерти не знайде спокою.
Хай змією жре її розпука
За ту ганьбу, що мені зробила!“

Застогнав тут черчик подорожній,
Застогнав тут мов від злої рани,
Руки зносить, поглядом благає:
„Стій, нещасний, угамуй ту мову!
Сам себе ти нею побиваєш!
Сам не знаєш, бідний, що говориш,
Сам не знаєш, до кого говориш!
Придивися ти мені близенько,
Прислухайся до голосу мого!
Та невже мовчить у тебе серце?
Невже так воно закаменіло,
Що мене пізнати воно не може?
Олександр, друже мій єдиний!“

Тев мовить, бороду зриває,
Відкидає геть каптур чернечий,
Відкриває свої білі груди,
Олександрю кидаєсь в обійми.

Олександр слова не говорить,
Лиш з очей гарячі сльози ронить,
До грудей подружжя любе тисне,
Та їй в очі глянути не сміє,
Сльози ронить, тяженько зідхає,
Далі тев слово промовляє:

„Горе, горе! Знать тяжка неволя
Мої очі сильно засліпила,
Мої вуха сильно заглушила,
Мое серце в камінь застудила,
Щоб тебе я не пізнав відразу,
Юліяно, жінко моя мила!“

Тев мовить і голову клонить,
Юліяни ноги він цілує,
А з ним разом стара його мати.
А всі гості, графи та барони
Юліяну величати стали.
І пішла по світі її слава,
І не згине, доки світу стане,
Доки в світі є ще добрі люди,
Доки пісня серце їх чарує.

Ось вам пісня, ось і величання:
Нема цвіту кращого на світі,
Як жіноче вірнее кохання.

ПОХОРОН

Легенда про великого грішника, що навертається на праведний шлях візією свого власного похорону, стрічається часто в житіях святих та пришпилилася в Іспанії до оповідань про грішне життя Дон Жуана де Теноріо. Може закинуть мені, що я позбавив цю легенду аскетично-релігійних мотивів і переніс її на чисто-світський ґрунт,— але й це в значній мірі зроблено вже в оповіданні про Дон-Жуана. На цій старій основі я спробував виткати нові вірці. Наш час великих клясових і національних антагонізмів мав значно відмінне поняття про великого грішника, ніж час Филипа II і Торквемади. В тім однім пункті я дозволив собі трохи змодернізувати стару легенду, лишаючи зрештою її основу, незмінену з усіма її алегоріями і символами. Може стріне мене закид, що все тут занадто темне й немотивоване. Що ж, такий закид буде трохи й оправданий, та я думаю, що вглибившись трішки, і прочитавши поему другий раз, кожний побачить, що вона не так то дуже й темна. Зрештою кому не любо нехай і не читає.

I

Велика зала світлом вся залита.
Горять лампи й ряснії жірандолі,
І повинь іскор наче стежка бита,

У дзеркалах великих лється дблі.
Там на галерії музика грає,
Гремить, то плаче, мов дитина в полі.

Посеред залі стіл довжезний сяє
Від срібла, скла й точеного кришталю,
І довгий ряд букетів розділяє,

Мов скиба зі смарагдів і коралю,
Вподоєж його сніжисто-біле поле.
Вельможне панство заповнило залю:

Блиск туалет аж сліпить око кволе;
Горять алмази, чути шелест шовку,
А блиск очей красунь аж серце коле.

Мов п'яний, зір блукає: тут головку
Чудову схопить, там лице марсове,
Там сніжно-білу шийку. Без умовку

Розмова лється, клекотить чудове
Гудіння, де сотки шумних привітань,
Солодкі шепти, срібний сміх, перлове

Признання, град уриваних запитань
Мішається, витворює вражіння
Живої маси, де з турбот і скитань

Втишається душа, щеза сумління,
Все одиничне тає, пропадає,
Живе лиш тлум, гуртове сотворіння.

Ось панство звільна при столі сідає.
Довжезний ряд — по черзі, чорні фраки
Й двітисті строї. Тихо доглядає

Порядку служба; думав би, що таки
Сам з себе кожний там сів, де належить,
За честь, літа й службовії відзнаки.

Почався бенкет. Шумно! Не бентежить
Нікого з тих шости соток ізбраних
Ніяке горе, шляху їх не стежить

Ніякий ворог, в ясних блисках ранніх,
У пурпуровім сьйві перед ними
Весь світ. Нема убогих, безталанних!

Так дзвінко ті сміються херувими
У модних сукнях! Широ так жартують
Пани створіння! Мов солодкі рими

Складаються в гармонію, римують
Розмови й брязкіт срібної посуди
І колір вин, що в келехах шумують.

Свобода тут підносить кожні груди,
І радістю палають кожні очі,
І гордощами, що минули труди,

Що день настав після страшної ночі!
Здобута величезная періда,
Не зможе вже піднятися і не схоче

Грізна рука розбитого сусіда.

II

І я, сидів на бенкеті між ними,
Та не було в моєму серці тону
Веселости й свободи ні краплини.

Мов Юда той серед синедріону,
Котрому він Христа продав на муки,
Так я сидів на бенкеті оцьому.

І я, всміхаючись, стискав ті руки
Щойно з крови братів моїх обмиті,
І ссали грудь мою їдкі гадюки.

Блискучі дами, радощами ситі,
Гляділи то цікаво, то згіржливо
На мене й усміхи душили скриті.

А я, хоч серце рвалося ліниво,
Спокійно поводив по них очима
І усміхавсь — щасливо чи сонливо.

Музика грає... В моєм мізку блима
Якийсь там вогник, спомин незабутий,
І враз він різко заскрипів дверима,

І рій якийсь вірвавсь кривавий, лютий,
І крик піднявся, плач і зубний скрегіт:
„Ти зрадник! Зрадник! Зрадив люд закутий.“

Музика грає, мов чортівський регіт,
Мені ж мороз подрав поза спиною,
І тілом затрусив смертельний дрегит.

Ох, та музика! Пощо там за мною
Вона реве і душу всю термосить,
Мов вітер пустку з ветхою стіною?

Чого та скрипка плаче і голосить,
Мов сто мамів ридає за синами?
Чого той бас реве і помсти просить?

Пощо мені такими голосами
Пригадувати те, чого й без того
До гробової не забуду ями?

Я ж тямлю: Позавчора ще нас много
Грізною армією йшло до бою,
А кожний повен був вогню святого.

Я ж тямлю: за правá людей, за волю
Ми піднялись на кривдників відвічних,
Своєю кров'ю всім купити долю.

Вже много військ їх ми розбили стрічних,
З землею много їх твердинь зрівняли,
І славою діл своїх героїчних

Ми решту, як зайців, все далі гнали.
Ті, що тепер так бучно бенкетують,
Як цупко ще позавчора втікали!

Тепер вдають хоробрих і жартують,
Та певно, ще їм дрож по нервах ходить,
Аж на побитих страх свій відкатують!

О, страх найгіршую жорстокість родить!
Я тямлю, як ми їх зігнали вкупу,
Як рибу в сак. Ось-ось перегородить

Наш відділ їм утеку в нічку глупу!
Ось наш залізний перстінь їх обхопить
І впре в долину, мов пшоно у ступу,

І всю їх міць в їх власній крові втопить.
Вже все було на той удар готове,
Вже руки ждали за мечі ухопить,

Завзяття тліло тисячоголове,
І зуби сціплені зняку чекали,
І в грудях спертій дух, уста без мови...

Вони ж, мов вівці ті в кошарі, спали;
Безрадність і зневіра в власні сили
Їм обережність навіть відібрали.

Один лише не спав, один в тій хвилі
Про всіх їх думав — князь онтой, з лицем
Блідим мов труп, онтой дідусь похилий!

Він, за старця перебраний, тихцем
Прийшов до мене і почав шептати...
Прикинувсь моїм ангелом, вітцем!

Він, сатана, аж плакав, щоб налляти
Мені крізь вухо в саму душу трути,
Щоб свій язик гадючий підіпхати

Мені під серце! Змію, змію лютий!
Ти побідив! В душі моїй дупло
Знайшов і вліз. Я зрадив люд закутий!

Я зрадив месників і вибрав зло.
Братів покинув, видав на різницю!...
Ще день минув, а сонце як зійшло,

То нашу славу вклало у гробницю!
Герої наші мов снопи купками
В крові лежали; мов коса пшеницю,

Стяла їх смерть зрадливими руками.
Ніхто не втік. Коли їм стало звісне
Мое відступство, йшли на смерть без тям.

Музико, цить! Бо в мене серце трісне!

III

Музика стихла. Зі столу посуду
Зняли, вина в чарки поналивали,
Втишився гомін зібраного люду.

Всі наперед порядок тостів знали
І знали: перший князь промовить має,—
З цікавістю його промови ждали.

Він встав і так з усмішкою мовляє:

„Господу дякувать,
Панство мое,
Що нам підскакувать
Нинька дає.

„Що ще нам дихати
Нинька велів,
Не в траву пчихати,
Слухать чмелів.

„Але ж бо круто вже
З нами було!
Бачиться, люто все
Пекло гуло!

„Бачиться, вухав же
Чорт нагострив,
На наші душі вже
Міх свій розкрив.

„Стерпла нам шкура вже,
Кіс сліпив блиск,
Хлопського шнура вже
Чули ми стиск.

„В костях зненацька щось
Мерзло й пекло,
Мов там багацько ось
Ціпів пройшло.

„Досі розмислити
Я не зумів,
Як це ми виштрикли
Чорту з зубів?

„Чи, обчислившись,
Сам зміркував,
Що, поспішившись,
Страту би мав?

„В пеклі, в огні? О, ні,
Розхід один!
З них на землі мені
Ліпший хосен ¹!

„Хай ще побавляться
Як чия хіть!
Час прийде, ставляться,
Всі в мою сіль.

¹ Хосен — користь.

„Що, не логічно б він
Це міркував?
В логіці вічно він
Сильний бував.

„Фрази загальної
Він не признасть,
З стежки реальної
Збиться не дасть.

„Всякі принципи
Приймає на сміх:
Хай там дуріпи
Тримаються їх!

„Всі ідеали —
Брехня і бридня.
Словом, панове, він
Наша рідня.

„Майстер в політиці,
В штуці життя.
Всі наші світочі —
Його дитя.

„Він наш учитель є
З давніх давен,
Він наш спаситель є,
Він джентельмен.

„Честь йому перед всім,—
Це свіжий спорт.
Вгору чарки знесім:
Хай живе чорт!“

Музики грім. Панове ялось мляво
Всміхаються, мабуць їм це не в смак,
Лиш дехто рже: „Г-ге, браво, князю, браво!“

Князь іронічно глипнув, потім знак
Рукою дав, музику притишив,
А потім, знов піднявшись, мовив так:

„Даруйте, панство, я ще не скінчив.
Три струни є в моім інструменті,—
Цю я мабуць за різко наточив.

„Стрібуймо другу! Я скінчу в моменті.“

IV

„Панство даруєте,
Що я наплів!
Більше не вчуєте
Безбожних слів.

„Геть, маню! Спадь від нас!
Є ще в нас честь.
Араге, Satanas!¹
Бий тебе хрест!

„Ми не соколики,
Дявольський рід,
Ми є католики
Вірні, як дріт.

„Ми не єретики,
Не атеїсти,
Нам для естетики
В пекло не лізти.

¹ Відійди, сатано!

„Хоч часом свічку
Чорту ткнемо,
Богу ж що нічку
По дві жжемо¹.

„Справи тілеснії
Дідьчі в нас всі,
Але небеснії
Іскри в душі.

„Тіло наплутає
Тут на землі,
Хай же спокутує
Там у смолі.

„Але щоб душу Бог
Нашу прогнав
В темний, пекельний льох,
В задхлий канал,

„Щоб між розбійників,
Підлих жидюг,
Між свиногінників,
Хлопів, злодюг,

Між бидло те брудне,—
Щоб там у ад
Йшов за пусте-дурне,
Аристократ,—

„Щоб та блискучая,
Ніжна душа,
Квітка пахучая
Йшла до коша,—

¹ Жжемо — палимо (польське).

„Щоб цей найкращий твір,
Божий напій
Пхать до пекельних дір
Чорту на гній,—

„Ні, щось таке дзвонить
Це просто сміх!
Щоб це міг Бог чинить,—
Думати гріх.

„Бог, найчільніший той
Аристократ,
Він би юрбі гидкій
Мав бути брат?

„Нас би він мав судить
Задля голоти?
Ні! Можуть се твердить
Лиш ідіюти.

„Я, мої панство, цю
Віру кохаю:
Нас він готує для
Розкошів раю,

„Щоб, перейшовши цю
Земную школу,
Вміли з ним бавиться
Вічно посполу.

„Він то тепер, коли
Тисли нас хлопи,
Спас нас чудесно, мов
Ноя з потопи.

„А що нас шарпати
Сміли ті хами,
Поле великеє
Вкрив їх кістками.

„Щоб знали кпи¹ дурні:
Хлоп—то худоба,
А тільки ми одні—
Божа подоба.

„Щоб знали: хлоп—то гній
Ув огорожі,
Тільки пани є в ній
Пишнії рожі.

„Бог тільки нам отець,
А їм вітчим;
Нам тільки добрим є,
А їм грізним.

„Щоб нам розрадувать
Хвильку буття,
Сотням їх знівечить
Ціле життя.

„Щоб на годину нам
Гумор направить,
Сто їх на цілий вік
Радости збавить.

„А щоб знав люд той, як
Чтити нас мусить,
За один волос наш
Сто їх роздушить.

¹ Кеп—дурень, блазень (польське).

„Всюди і все така
Божая міра!
Це моя етика,
Це моя віра!

„Те, що нам сталося
Вчора й сьогодні,—
Доказ найкращий нам,
Чого ми годні.

„Доказ найкращий нам,
Хто за нас дбав,
Хто нас тим ящїрам
Зжертв не дав!

„Хто своїх вибранців
Вірно беріг,
Щоб їх сей дикий тлум
Стлумить не міг.

„Щоб не втопила нас
Темная дич,
Світ не зіпнула
У варварства ніч.

„Щоб під їх плахтищем
Цвіт наш не всох...
Наш Бог є шляхтичем!
Vivat наш Бог!“

Музики грім. Панове ялось мляво
Всміхаються, мабуть їм це не в смак,
Лиш дехто рже: „Г-ге, браво, князю, браво!“

Князь іронічно глипнув, потім знак
Рукою дав, музику притишив,
А потім знов піднявшись, мовить так:

„Даруйте, панство, я ще не скінчив.
Чи знов я переборщив в сакраменті?
Га, годі! Так мій дух мене навчив.

„Ще пару слів лише. Скінчу в моменті.“

V

„Панство любе, жарт на бік!
Говорім про річ практично.
На останній наш успіх
Я дивлюсь досить критично.

„Чи там Бог, чи чорт нас спас,
Ще вже як собі хто віда;
Ще одна така побіда
І могло би бути по нас.

„Хоч то звісно, що наш рід
Зріс не з соли і не з ролі,
Але нині інший світ,
А як б'ють, то „bardzo boli”¹“

„А в тім—як чий смак! До ката!
Може й досі є такі
Що понад вино й дівчата
Люблять рани й синяки.

„Я—в покорі признаюся—
Не числю себе до них,
Без тих боїв, війн страшних
І без слави обійдуся.

¹ Дуже болить.

„Я не буду величать
Тих, що на вчорашні бої
Йшли відважно, так сказать,
Як правдивії герої.“

(На лиці князевім тут
Іронічний усміх мигнув
І він зараз в інший кут
В своїй мові лука вигнув).

„Я, панове, дипломат,
Що по бою лічить страти,
Лічить зиски, щоб завдати
Ворогові крайній мат.

„Те, що ми здобули в бою,
Це побіди перша часть;
Тільки праця головою
Перемогу всю нам дасть.

„Трупн... кров... ну слава—все
Виглядає сіро, буро.
Що за плід це принесе?
Ну мо думать про futuro ¹!

„Хто нам вкаже ясний шлях,
Як держать в руках здобуте
І приборкать плем'я люте
Не б'ючись з ним по полях,

„Без пожежі, кровн, сварів,
А спокійно й певно, той
Варт найвищих лаврів, дарів,
Той найбільший з нас герой.“

¹ Про майбутнє.

Музики грім. І оплески і брава...
Та князь на них уваги не звертав,—
Він знав, що варта в тій громаді слава.

По хвилі граф помалу з місця встав,
О склянку брязнув і князю вклонився,
Від нього дозвіл річ держать дістав.

Гладкий, здоровий, він відсторонився,
Щоб рушатись свobodно, наче слон,
Щоб серед сойму звірів опинився.

Почав. Різкий, твердий його був тон.

VI

„Що тут довго міркувати?
Чи міркує той, хто мусить
З диким звірем воювати?
Б'є і душить.

„Дав нам Бог минути смерти,
Непокірних дав побити,—
А що з рештою робити?
Тільки дерти.

„Всякий спосіб тут придалий¹:
Сила слова і жандарма,
Щоби тлум² отой зухвалий
Гнути в ярма.

„Перша річ, щоб бує він голий!
З бруду, голоду, хробацтва,
Щоб не вибився ніколи,
І з жебрацтва.

¹ Придалий — придатний.

² Тлум — товпа.

„Друга річ, щоб був він темний,
Знав, що думать—смішно й підло,
Що він раб, хробак той земний,
Панське бидло.

„Третя річ, щоб був безличний,
Дав собі плювати в морду,
Знав, що всі для нього мають
Лиш погорду.

„Хлопську як зігнеш натуру?
Гладь смирніших і бідніших,
Щоб з багатших і бутніших
Дерти шкуру.

„А тим псюкам, недоукам,
Що хтять люд підняти к собі,—
Куку в руку, або буком
Бух по лобі!

„А ті школи, відки вийшла
Лютих псів на нас когорта,
Всіх докторів, професорів—
Геть до чорта!

„Ті газети, що до бунту
Піднимали люд той клятий —
Видушити зруйнувати
Всі до шпунту¹.

„Ті спілки, крами і каси,
Зсипи, читальні громадські,—
Все те—зборища лайдацькі²
Без прикраси.

¹ До шпунту—до решти, доценту.

² Лайдацький—босяцький.

„Вийняти їх з-під закона!
Лиш один для них—до ката!
Дать параграф: заборона,
Конфіскація!

„Або згинем по-жебрацьки,
Або сильними руками
Виб'єм дух з них гайдамацький
Канчуками.

„Жодних прав! Ні навіть шепту
Про якісь нові ери!
А на бунт одну рецепту:
Манліхери.

„Хлоп до праці, не до ради,
До податків, не до складок,
До грабель, а не до шпади—
Це—порядок.

„Його річ—покура й жертва,
Як лиш бульбу¹, хліб і борщ ма;
Його святощі, то церква,
Двір² і корчма.

„Це наш ґрунт. Пожруть дракони
Нас, коли зйдемо звідси.
Лиш держімо ті закони
Твердо! Діх³“.

Музики грім. Панове плещуть браво,
До графа тиснуться і гратують⁴,
З усіх боків стискають руки жваво.

¹ Бульба—картопля.

² Двір—панська економія.

³ Я вже сказав.

⁴ Гратувати—складати побажання.

„Лишились безсмертнії унії¹ ті,
Непорвані зв'язки і шлюби святі,
Заключені скрізь добровільно,
Та сума симпатій покровних² племен,
Що нам запевняла від давніх давен
Пановання в них неподільне.

„Підношу це з натиском, панство моє:
Це плуга, не шаблі пановання є,
Культурности, а не розбою;
Ми не для забору³ у край цей ішли,
А в жертву себе ми йому принесли,
Його захищали собою.

„Ми світло прогресу у варварства тьмі.
Що гнувся народ сей у панським ярмі—
Потрібно було й натурально:
Ми вищі ідеї плекали в той час,
Він праці, порядку навчився від нас,
Втягнувся, піднісся морально.

„Оце, моє панство, є наш заповіт,
Котрим живемо ми вже тисячу літ,
Його нам забути невільно!
Що хлоп збунтувався, це сумно,— та нам
Не мститься, а дбать, щоб він каявся сам,
Піддався нам знов добровільно.

„Що всіх непокірних ми витяли в пень,
Це добре, та є це півділа лишень,—

¹ Тут автор має на увазі унії, як любельська, берестейська, якими давня Польща закріплювала за собою українські землі чи то політичним актом, чи релігійним. (Унія—союз).

² Покревний—споріднений.

³ Забор—займанщина, окупація.

А друге почнімо в цій хвилі.
Зробім, щоб пізнали безглуздий свій гнів,
В нас бачили своїх природніх панів,
Щоб нас шанували й любили.

„Канчук, конфіската, відбирання прав,
Гніт, здирство, усе те, що равав пан граф,
Тепер це є анахронізми;
Хосен з них непевний, а певний скандал.
Що скаже Європа? Перед трибунал
Історії станем які ж ми?

„Це, панство кохане, не фрази пусті:
Усе для нас мусять лишиться святі
Традиції нашого роду.
Як згодяться буки, жандарми, раби
І той наш величній девіз боротьби
„За нашу і вашу свободу?“

„Тепер органічної праці пора!
Хай згине шляхетська натура стара,
Шляхетське недбальство й неробство!
Політика наша така має бути,
Щоб землю і серце народу здобуть,
To chłopotwo obywateli¹.

„На економічному полі в цих днях,
У банках, щадницях, спілках, копальнях
Чекає нас праця подвійна;
У моїм умі вже малюється враз,
Широка, багата, спасенна для нас
Політика інвестиційна.

„Кінчу. О, коби було слово мое
Мов дзвін, що заснути вночі не дає

¹ З цього мужицтва зробити громадян.

І геть градові жене хмари!
Щоб страх розігнало ще свіжий оцей
І пристрасти більма зняло нам з очей,
Прогнало минувшини мари!

Вже ж певно, що скаже громада, те й я
Робитиму, хоч би розвага моя
В тім бачила злочин і згубу,—
То ж я піднімаю свій голос оце:
Вважайте, панове, на все, а над все
На нашу батьківщину люблю!“

Музики грім. Лиш дехто кине бравом.
Панове кривляться. В громаді тій
Не в тоні якось бути лібералом.

Барон, своє сказавши, сів як стій.
Він змучився, зоприв, розчервонівся,
Мов би пробіг через різковий стрій.

Князь задзвонив і шум успокоївся,
І промовлять піднявся генерал,
Що в бою чести й сорому наївся.

Старий рубака. Боевий сигнал
Для нього був, мов для коня острога,
Але стратегії ні в зуб не знав.

У небезпеці знав лиш шаблю й Бога,
Страх смерти був зовсім йому чужим.
„Честь або смерть! Все проста дорога!“

Це був девіз його. Крутих стежин,
Побіди без найбільшого зусилля
Не знав, дипломатичних крутанин

Ненавидів. Бій був йому весілля,
Найвища проба мужеських чеснот.—
Життя й людей цинив він лиш відсіля.

Почав, вином прополоскавши рот.

VIII

„Коли по битві коло Саляміни
Щасливі Греки почали шукати,
Хто з них найбільше заслуживсь Елладі,
Кому би першу нагороду дати,

„То по глибокій, мудрій застанові
Рішили: кожний так боровся сміло,
Таким палав чуттям патріотичним,
Всю силу й душу клав у спільне діло,

„Що нагороди першої нікому
Народ признать не може й не бажає.
Бо на городи тої справедливо
Сам себе кожний гідним уважає.

„От так і в нашім тім останнім бою,
Коли вже ворог бив без останови
Не в армію, не в вежі, ані в мури,
А в нашого існування основи,

„Коли здавалось, що на нас повстали
Не люди, але всі живла природи,
Земля, повітря і вода і скелі,
Що вже останній нам кінець приходить,—

„В тім бою кожний з нас стояв так твердо,
І сили й ум сплітав в одно вогниво,—
Що нагороду дати комусь одному
Було б несправедливо й неможливо.

„Хай кожний сам собі таку признає,
Якої варт перед самим собою.
А другу нагороду тим признаймо,
Що головами полягли у бою,

На третю нагороду, панство любе,
Є тут аж два між нами кандидати:
Заслуги їх усім вам добре звісні,
Тож розсудить, кому її признати.

„Один в момент найтяжчої зневіри,
Коли топір уже блищав над нами,
І бачилось, нема для нас рятунку,
З біди нас вивів хитрими словами.

„Не військовою штукаю, не жаром
Чуття на подвиг він підняв громаду,
А ворогові труту влив у душу,
Його спокусив на відступство й зраду.

„Це правда, ворог сяк чи так побитий.
Ми сяк чи так втекли від згуби й шкоди,—
Та я міркую, що гнила побіда
Хіба гнилої варта нагороди.“

Між панством шум. Всі лица простяглися.
Князь кинувся, мов голий у кропиві.
Та генерал немов того й не бачив,
І далі лив слова медоточиві.

„А другий кандидат — той що недавно
На нас провадив армію ворожу,
Топтав і бив і гнав нас без пощади,
І впер нас у залізну огорожу;

„Той сам, що нас притис на край загуби,
В останній хвилі відмінив свій намір,
До нас пристав, нам видав сили й пляни
Противників і став для нас як шамір,

„Як камінь той чудовий, що від нього
Скляні й залізнi прискаються стіни,

Додав нам духа, наставив нам руки
І вивів нас із згуби і руїни.

„На трупах тих, що вчора звав братами,
Плебей здвигнув тріумф аристократії;
Свою вину змазав він морем крові,—
Взір дивної, страшної абнегації.

„Не вхожу в наміри його — хай судить
Їх Бог! Його ж страшне, велике діло
Придавлює мене своїм розміром,—
Йому признаймо нагороду сміло!“

Грім оплесків. Гучні, скажені брова.
Всі встали. Генерал пугар подвійний
У руки взяв, до мене наблизився
І так сказав — блідий, та супокійний:

„Ну, пане Мирон, ви є наш спаситель,
За те від нас вам слава і подяка.
Ще хвилечку заждіть, хай щире слово
Вам висловить старий, тупий рубака.

„Ви демократ, плебей і консеквентно
Робили те, що мусіли, мій друже.
Ви підняли на нас народ розжертий,—
Як ворога, я поважав вас дуже.

„Як зрадили свою ви рідну справу,
Як перейшли до тих, що хоч приймають
Услугу вашу, але вам чужії,
І рівним вас ніколи не признають —

„Тоді для мене вмерли ви, мій пане,
Сплили мов гук нестрійного акорду;
Ми визискали вас, та нині маєм
Для вас лишень обридження й погорду.

„Не вірте усміхам і компліментам!
Для нас ви ворог, зрадник і простак.
Не ждїть, щоб я свою подав вам руку!
А це здоров'я ваше п'ю ось так!“

І о поміст пугар з усієї сили
Він кинув і пугар лиш бренькнув раз,
І прис на тисячі дрібних відломків,
Вино ж, мов кров, оббризкало всіх нас.

Мертва тиша. Ніхто з присутніх там
Такого, знать, не надїявсь фіналу.
Тривожне „ах!“ почулось з-поміж дам.

Забувся й князь, музикам дасть сигналу
Не змігся; клопітно панове вниз
Схиляли очі, боячись скандалу.

Лиш я стояв спокійний. Перун блис
І вдарив — більш чого мені бояться?
Безмірний холод, мов кліщами, стис

У мене серце... Зрадця! Зрадця! Зрадця!
Лунало десь—чи в мні, чи то в округ?
Уста ж безстидно почали всміхаться.

В тій хвилі князь шепнув одному з слуг,
І цей підбіг до мене й нахилився.
„Чи хочуть пан промовить дещо вслух?“

Почувши це, князеві я вклонився.
Цей задзвонив. „Пан Мирон промовля“.
Всім важко стало, вид у всіх змінився —

І скрізь тиша мертвая залягла.

ІХ

І я почав: „Шановний генерале,
Дозволь, щоб я тобі сказав два слова.
Твоя правиця—хай і так, залізна,
Та думка в тебе, вибачай—дубова.

„Ні премії від тебе, ні догани
Я не жадав і о твій суд не стою,—
А те, що ти сказав ось тут, це доказ,
Як мало ще знайомий ти зі мною.

„Один мій вчинок своїм ліктем змірив
І мовиш: „Зрадник! Всякий це розчовпа.“
От так сліпий в слона обмацав ноги
І мовить: „Слон подібний є до стовпа.“

„Та не в докір тобі це я говорю,
Ти висловив лиш те, що дума всякий;
Ти лиш щиріший; те, що всі скривають,
Ти виявив і варт за це подяки.

То ж не тобі одному—як на тее
Пішло вже, що сказати правду мушу—
А всьому цьому збору, всьому світу
Правдиво я свою відслоню душу.“

(При тих словах душная атмосфера
Прояснилась, розт. яло студене
Пригноблення, повеселіли лиця,
Цікаво позверталися до мене).

„Я є плебей,—сказав наш генерал,—
Що вів і зрадив хлопськеє повстання,
І на плебейських костях допоміг
Здвигнуть аристократів панування.

„Чи справді так? І чим же я плебей?
Тим, що родивсь у низькій, хлопській хаті?
Немов і князь не міг родиться там?
Не родяться плебеї і в палаті?

„Чи є плебейське що в моїм лиці,
В моїх чуттях і помислах і мові?
Ні, зроду я плебейства ворог, рад
Його знівечить у самій основі.

„Від перших літ, коли в мні тямка встала,
З плебейством я воюю без упину.
І я плебей? Ні, я аристократ!
Таким родився і таким загину.

„Я з тої раси, що карку не гне,
Глядить життю і смерті в очі сміло,
Що любить бій, що просто, грімко йде
На визначене їй судьбою діло.

„Я з тих, що люд ведуть, мов стовп вогнистий,
Що вів жидів з неволі фараона;
З тих, що їм дана власть і ціль висока, —
Життя чи смерть, все є для них корона.

(На лицях моїх слухачів заблิสне
Де-де легенький усміх іронічний;
Мене мов прутом він по серці цвіга,
Та я спокій ще вдержую стоїчний).

„Це правда, я цей хлопський бунт підняв,
Щоб люд цей вирвать з вашої неволі,
Щоб збуркати його з важкого сну,
Зробити паном на своєму полі.

„Я гнав його немов лінивий скот,
В огонь і в січу, в труди й небезпеки,

Щоб знівечить плебейські всі інстинкти,
Щоб гартувались лицарі-запеки.

„І близька вже була моя перемога,
Та я пізнав, що це перемога мас,
Брутальних сил, плебейства і нетями,
А так не хотів я перемогти вас.

„О, я пізнав, що так вас перемігши,
Своєї місії я не сповню,
Що ворога я посаджу на троні,
Під власний дім підкину я вогню.

„Я бачив, як ті лицарі завзяті,
Що йшли в огонь, що бились як орли,
В душі своїй були і темні й підлі,
Такі ж раби, як уперед були.

„Я бачив, що якоїсь іскри треба,
Щоб душі їх розжевить, запалить,
Щоб вугіль їх в алмаз перетопився,—
З такими б тільки міг я перемогти.

„І я зламав той знаряд непридалий,
Спокусу дешевих перемог відверг¹,
Бо краща від плебейської перемог
Для них була геройська смерть тепер.

(Всміхались дами. Де в кого з панів
Явились знуджені, кваснії міні,—
Сказати б то: „Бреши собі здоров!“
Ей, грубшим вас кінцем заїду для відміни!)

„Народню справу мав я погубити,
А вашу владу скріпить від того дня?

¹ Відверг—відкинув.

Невже ж ви так сліпі, що власний розум
Вам не кричить на це: брехня! брехня!

„Чого не мав цей люд для повної перемоги?
Фізичних сил? О ні, він мав їх тьму.
Лиш ідеалу брак, високих змагань, віри,—
І це, панове, це я дав йому.

„Всі ті, що згибли ув останній січі,
Ну, чим були б вони в спокійний час?
Раби, воли, що прожили б весь вік свій
Хиляючись, працюючи на вас.

„Тепер вони погибли, як герої,
І мученицький прийняли вінець.
Іх смерть—життя розбудить у народі.
Це початок борні, а не кінець.

„Тепер народ в них має жертви взір
І ненастанний до посвят підпал;
Іх смерть будучі роди переродить,
Вщепить безсмертну силу—ідеал.

„А ви—ну, що дала вам ця перемога?
Зміцнила вас? О, ні! Зміцнила ваші пута!
Для вас вона цим пам'ятна одним,
Що зрадою і підлістю здобута.

„Для вас вона—пухкий, затрутий хліб.
Гнилі—ви гнитимете дальш від неї.
Я—вас скріплять? Я викопав вам гріб,
Бо я—аристократ, а ви плебеї.

„О так, стискайте зуби й кулаки!
Я гордо це говорю вам, без ляку:
Ненавиджу вас всіх і бриджуся вами,
Ви перфумовані плебеї в фракку!

„Ви паразити з водянистим мізком,
Ви неробучі, загребущі руки,
Ви, у котрих з усіх прикмет звірячих
Лишились тільки хитрощі гадюки!“

Тут гамір, крик скажений заглушив
Мою промову. З місць усі зірвались
І проти мене тлум цілий спішив.

Ці за склянки, ті за шаблі хапались,
Ревли: „Мовчать! Розсічемо! Проч з ним!“
Блідії дами за мужчин ховались.

Я не дрогнув між натовпом грізним.

Х

В тій хвилі залунало: Бам! Бам! Бам!
Дванадцята година! Чи година?
Бам! Бам! Бам! Бам!—лунає тут і там.

Здається, в місті дзвонів половина
Реве. Бам! Бам! Все дужче, все міцніш!
Немов якась могутня хуртовина,

Страшенні тони б'ють! Немов той спіж
Росте, а з ним росте і тонів сила,
А кожний душу прошиба, мов ніж.

Бам! Бам! Бам! Бам! Мабуть заголосила
Уся земля і з жаху вся тремтить
І вся вона — розрита могила.

А голос все міцніє, б'є блакить...
Ні, це блакить є тим великим дзвоном,
А велетень по ньому б'є що мить!..

Бам! Бам! Гримить погрозою, прокльоном,
Розпукою. І косу смерть взяла,
Щоб все життя скосить одним розгоном.

І в залі стала юрба ціла,
Закаменіла. Почало міниться
Яркеє світло. Зразу поплали

Пурпура, мов кривавая криниця;
Вона пожовкла,—в жовтім блиску тім
Вид трупів разом прийняли всі лиця.

Ось блиск посинів, і страшений грім
Чи з неба? з пекла? все зглушив, основи
Землі затряс, і похитнувся дім.

А світла блиск зробивсь фіолетовий,
А там зелений. Всі пани й пані
Були мов тіні, мов екран газовий:

Крізь них було все видно на стіні.
Лиш князь сидів, цинічно усміхався,
Очима знак якийсь давав мені.

І тих очей його я так злякався,
Що скочив мов опечений. Де я?
Чого я тут? В яку нору запхався?

На світ! На світ! Уся душа моя
Кричить: на світ! Хай там землі основи
Валяться! Хай пекельная змія

Роззявляє пащеку, хай окуви
Мене чекають — тільки відси прічі!
З-поміж цих трупів, що не ждуть обнови!

І з залі вибіг я у ясну ніч.

XI

Ясна ніч. Не чути грому. Не здригається земля.
Небо чисте, фіолетом місяць землю освітля.
Тихо скрізь, лиш дзвони стогнуть десь далеко,
на полях;
Вулиця безлюдна, довга, мов набитий сріблом
шлях,
Простяглась кудись без краю просто-просто,
мов стріла.
Ряд домів високих в тіні, другий ряд — одна,
ціла,
Нерозривная фаланга сотнями скляних вікон
Вниз поглипує тривожно: бач, надходить
похорон.

Зразу військо йде в дві лави, сумно висять
хоругви,
Білі мундури криваві і оружжя всі в крові.
Йде музика полковая, труби, сурми блискотять,
Та не чути ані звуку, хоч, здається, грать
хотять.
Далі коні ряд за рядом в такт копитами січуть,
Та ні ржання, ні команди, ані стуку їх не
чують.
Далі котяться гармати, чорний ще від диму
спіж,
Та пливуть так тихо-тихо, тіні не плили б
тихіш.

А за ними знов піхота, знов кіннота наче дим,
Знов музика, генерали, офіцери, піп один;
А за ним чотири коні чорні, темний, мов
туман,
Тягнуть тихо, наче тіні, величезний караван.
Він укритий хоругвами, та вінців на нім нема,

А на верху домовина, таємниця мов німа.
Величезна, чорна — тільки металеві окуття.
Блискотять — останні іскри знівченого життя.

Ані жінка, ані мати, ані діти, ані рід
Не ступа за караваном, не рида мерцеві вслід,
Але йде юрба велика, що й кінця їй не видать:
Ті волосся рвуть собі, ці мабуть хотять ридать,
Руки ломлять, б'ються в груди, виски п'ястями
товчуть;

Але тихо! Ні ридання, ані шелесту не чуть.
Наче мла пливе лугами, мов ріка з глибоких
плес;

Тільки дзвони все голосять, зорі глипають з
небес.

І почув я жаль великий за мерцем таємним тим,
Що така народу сила тихо так іде за ним.
І почув я, що чимсь близький він мені, що
к тим юрбам,

К похоронному походу прилучиться мушу й сам.
І почув я, що на серці мені важко, тисне грудь,
Наче в цьому похороні винуватий я чимбудь.
„Хто ж цей мрець?“ — хтів я спитати, та боявся,
що згіршу,

Що сповню великий злочин, перервавши цю
тишу.

Але в серці те питання все клубилося, мов
гадь:

„Хто ж цей мрець, кого такії маси вийшли
провозать?”

Хто ті люди, що, здається, сотні тисяч їх
ідуть,

Ані гомону, ні стуку, ані шелесту не чуть?“
Дармо зиркаю в їх лица; щось знайоме є у всіх,

Та якийсь серпанок білий заслоняє риси їх.
Де в кого одверті очі, та без блиску, мов
скляні;

Та затулені у інших, мов ідуть в глибокім сні.

Величезний хід той суне, суне тихо, наче мла;
Вулиця глуха, безлюдна, проста-проста, мов
стріла,

Два ряди домів без прірви, наче гвардія німа,
І здається, ані краю, ні кінця їм десь нема.
„Хто цей мрець?“ — клубиться в серці те пи-
тання, наче гадь.

„Хто цей мрець?“ — свого сусіди врешті зва-
живсь я спитать.

Не підводячи обличчя, не розплющивши очей,
Відповів сусід мій глухо: „Мирон, Мирон мрець
оцей.“

„Мирон! Мирон!“ Що за Мирон? Все сказати
би волів!

Але чом же серце в мене похололо від тих
слів?

Чом уста мої поблідли і трясуться і мовчать,
Мов оце на них прибито вже смертельную
печатль?

Я підводжу очі вгору: ось вже й вулиці кінець:
Величезна чорна брама, а на ній з вогнів вінець:
Під вінцем вогнистий напис блимає, немов
ільша:

„Хто сюди ввійде, надію хай на віки попроща.“

ХІІ

Хрести, хрести, хрести в вінках тернових
Без написів, лиш вогник, що горить
На кожному гробі — знак, що там, в дубових

Дошках чиесь гаряче серце спить.
Хрести й вогні довжезними рядами...
Аж на кінці, де на цілець ступить,

Зівають челюсті нової ями.
Тут зупинився караван. Весь люд
Розставився при гробі тім кругами.

І не було жалібних співів тут.
Зняли із каравана домовину
І вже край гробу на землі кладуть.

Один із війська виступив на глину,
На горб, щоб добре всім його видать,
І рік, схиливши голову в долину:

„Позвольте, панове, річ держать?“
Немов від вітру колоски на полю,
Схилились чола. Він почав казати:

„Товариша у боротьбі за волю,
Войовника, що був проводир нам,
І сівача, що сів кращу долю,

„Будівника, що клав величний храм
Будучини, ось тут ховаєм нині.
Як жив, що вдіяв — відомо всім вам.

„Вмер нагло днесь о північній годині.“
А втім знизу озвався різко піп:
„Вмер нагло, кажеш? По якій причині?

„Я самовбийці не покроплю гріб.“
„Не самовбийця“, — мовив речник стиха. —
Він впав, як зжатиїм гострим серпом сніп

„З рук зрадника, що й нам накоїв лиха.
І не кінджалом вбитий, не мечем,
А словом, що пихою злою диха.“

Тут голосним всі вибухли плачем,
А речник з горбу так сказав по хвилі:
„Прощай нам, брате! Ти своїм плечем

„Нас захищав, коли злі бурі били,
Твій ум показував нам шлях у темі,
Твій приклад в праці додавав нам сили.

„Та поки лишимось отут самі,
Прийми від нас останнє цілування,
Останній цвіт в розставання зими.“

Знов розляглось великеє ридання.
В труні відбили віко гробарі
І почалось останнєє прощання.

До трупа тислися малі й старі,
Устами уст мерцевих доторкались
І кланялись потім землі сирій.

„Чи всі вже з братом нашим попрощались?“
Знов мовив речник. „Всі вже!“ — загуло.
„Не всі ще!“ — інші голоси озвались.

„Одного при труні ще не було!
Онтам стоїть він за хрестом укритий.
В очах його блищить ще земне зло.“

А я тремтів, немов несамовитий.
При самій думці — цілувать мерця.
Хоч я не знав ще, хто це й ким убитий.

Та ось юрба мені гукнула вся:
„Виходь! Виходь! Зблизись до домовини!
І доводи прощання до кінця!“

На крик той я з переляком дитини,
Без сили й волі власної, ледве
Ступаючи, ввійшов до середини.

В труну зирнув — і стявся лід в крові,
Тривога очі виперла із лоба,
Волосся дубом встало з голови.

В труні був я! Так, я, моя подоба,
Моє лице, мій вираз, все, зовсім...
І скаменіла вся моя утроба.

„Цілуй! Цілуй!“ — реве народ, мов грім.
Та я і кроку вже не міг зробити
І на коліна впав при гробі тім.

„Цілуй! Цілуй!“ — реве народ сердитий.
„Піднять його! До трупа підвести!“
І коло трупа впав я, мов убитий.

„Цілуй! Цілуй!“ Не встиг я донести
Поблідлих уст до трупа, аж у нього
З очей і уст пустилась кров плисти.

„Убивця!“ — крикнув піп край боку мого.
„Убивця!“ — крикнув той, що річ держав.
„Убивця!“ — люд увесь ревнув до того.

„З ним суд у нас короткий, — проказав
Помалу речник, — з трупом враз в могилу,
Та так: на вбивці вбитий щоб лежав.“

„В могилу з ним! Беріть його на силу!—
Реве народ,—валіть його, кладіть
Труну на нього! Сипте глини, ілу!“

Я був живий. Ще темний небозвід
До мене моргав зорями-очима,
Земля ще пахла й яблуневий цвіт.

Та я був труп. Надія вже не блима
В душі, завмерла воля до життя...
Кінець іде, ніщо його не стрима!

Простір і час і всякі почуття
Загасли. Темне щось лягло на мене...
Гуркоче глина... стихло... Небуття...

Мене пожерло озеро студене.

Е П І Л О Г

Другого дня знайшли мене на гробі
Приятелі. Я сильно простудивсь,
Бо лиш нічну сорочку мав на собі.

Прошло три тижні, поки пробудивсь
З гарячки й цілковитої нетями,
І ледве що від смерти відходивсь.

„Якими ти блукаєш манірцями?
Чого на кладовище ти заліз?
І хто в сорочці ходить вулицями?“—

Приятелі питали. Що за біс?
Я з початку не тямив ні крихітки,
Хто, як, чого мене туди заніс?

Аж як одужав я, вернули свідки
Тієї ночі—спомини ясні,
Пізнав я, як прийшов той страх і звідки.

В ту ніч в важкій задумі при вікні
Сидів я, серце мучила тривога,
Важкі питання сунулись мені:

„Чи вірна наша, чи хибна дорога?
Чи праця наша підійме, двигне
Наш люд, чи мов каліка та безнога

Він в тім каліцтві житиме й усхне?
І чом відступників у нас так багато?
І чом для них відступство не страшне?

Чом рідний стяг не тягне їх до свого?
Чом працюють на власній ниві—стид,
Але не стид у наймах у чужого?

„І чом один на рідній ниві вид:
Безладдя, зависть і пиha пустая
І служба ворогу, що з нас же й кпить?“

І рій тих дум, неначе мгла густая
Наляг на душу і розради ждав,
Та не являлася розрада тая.

А з неба повний місяць заглядав
На мене й усміхався білолиций,
Мене блискучим чаром обкидав.

„Ходи за мною, може в снів скарбниці
Знайдеш для себе дещо, сину мій!
Ходи, скупайся в забуття криниці!

„І не дивуйсь, коли знайдеш у ній
Страхіття деякі та дивогляди,—
Моя є форма, зміст усе є твій.“

Хтів чи не хтів, я мусів цієї ради
Послухать—сильний був старого чар,—
І в сонне царство вплив я на огляди.

Що бачив там, се вам приношу в дар.
Не лайте, що не змігся на щось краще!
Що ж діять! Всі ми ще в тім царстві мар,

Усі ми плем'я сонне і боляще
І маловірне, і покус таких
До нас підходять тисячі щодня ще.

Прийміть цей дар! Крім дум моїх важких,
Крім болю серця й сумніву й розпуки,
Усе в нім байка, рої мрій палких.

Ті битви і побіди й люті муки
І кров і блиск, що тьмив у мене очі,
І речі ті, і духи ті, і дуки—

Усе те—чари місячної ночі.

М О Й С Е Й

Народе мій, замучений, розбитий,
Мов паралітик той на роздоріжжю,
Людським призирством, ніби струпом вкритий!

Твоїм будучим душу я тривожу,
Від сорому, який нащадків пізніх
Палитиме, заснути я не можу.

Невже тобі на таблицях залізних
Записано в сусідів бути гноєм,
Тяглом у поїздах їх бистроїздних?

Невже повік уділом буде твоїм
Укрита злість, облудлива покірність
Усякому, хто зрадою й розбоем

Тебе скував і запряг на вірність?
Невже тобі лиш не судилось діло,
Щоб виявило твоїх сил безмірність?

Невже задарма стільки серць горіло
До тебе найсвятішою любов'ю,
Тобі офіруючи душу й тіло?

Задармо край твій весь политий кров'ю
Твоїх борців? Йому вже не пишаться
У красоті, свободі і здоров'ю?

Здармо в слові твому іскряться
І сила й м'яккість, дотеп і потуга,
І все, чим може вгору дух піднятися?

Здармо в пісні твоїй лється туга
І сміх дзвінкий і жалощі кохання,
Надій і втіхи світляная смуга?

О, ні! Не самі сльози і зідхання,
Тобі судились! Вірю в силу духа
І в день воскресний твого повстання.

О, як би хвилю вдать, що слова слуха,
І слово вдать, що в хвилю ту блаженну
Вздоровлює й вогнем живущим буха!

О, якби пісню вдать палку, відхненну,
Що міліони порива з собою,
Окрилює, веде на путь спасенну!

Якби!.. Та нам, знесиленим журбою,
Роздертим сумнівами, битим стидом, —
Не нам тебе провадити до бою!

Та прийде час, і ти вогнистим видом
Засяєш у народів вільних колі,
Труснеш Кавказ, вперешся Бескидом,

Покотиш Чорним морем гомін волі,
І глянеш, як хазяїн домовитий,
По своїй хаті і по своїм полі.

Прийми ж цей спів, хоч тугою повитий,
Та повний віри; хоч гіркий, та вільний;
Твоїй будучині задаток слізьми злитий,

Твому генію мій скромний дар весільний.

Дня 20 липня 1905.

I

Сорок літ проблукавши Мойсей
По арабській пустині,
Наблизився з народом своїм
О межу к Палестині.

Тут ще піски й червоні як ржа
Голі скелі Моава,
Та за ним синіє Йордан
І діброви й мурава.

По моавських долинах марних
Ось Ізраїль кочує;
За ті голі верхи перейти
Він охоти не чує.

Під подертими шатрами спить
Кочовисько ледаче,
А воли та осли їх гризуть
Осети та бодяччя.

Що чудовий обіцяний край,
Що смарагди й сафіри
Вже ось-ось за горою блищать,—
З них ніхто не йме віри.

Сорок літ говорив їм пророк
Так велично та гарно
Про обіцяну ту вітчину,
І все пусто та марно.

Сорок літ сафіровий Йордан
І долина пречудна
Їх манили й гонили, немов
Фата-морґана злудна ¹.

І зневірився люд і сказав:
„Набрехали пророки!
У пустині нам жить і вмирать!
Чого ще ждять? І доки?“

І покинули ждять і бажать
І десь рвуться в простори,
Слать гонців і самим визирать
Поза ржавії гори.

День за днем по моавських ярах,
Поки спека діймає,
У дрантивих наметах своїх
Весь Ізраїль дримає.

Лиш жінки їх прядуть та печуть
В грані ² м'ясо козяче,
А воли та осли їх гризуть
Осети та бодяччя.

Та дрібна дівора по степу
Дивні іграшки зводить:
То воює, мурує міста,
То городи городить.

¹ Злудна — обманлива.

² Грань — розпалене вугілля, жар.

І не раз напівсонні батьки
Головами хитають.
„Де ізбрались вони тих забав?“ —
Самі в себе питають.

„Адже в нас не видали того,
Не чували в пустині!
Чи пророцькі слова перейшли
В кров і душу дитині?“

II

Лиш один з-поміж цієї юрби
У шатрі не дрімає,
І на крилах думок і журби
Поза гори літає.

Це Мойсей, позабутий пророк,
Це дідусь слабосилий,
Що без роду, без стад і жінок
Сам стоїть край могили.

Все, що мав у життю, він віддав
Для одної ідеї,
І горів і яснів і страждав
І трудився для неї.

Із неволі в Міцраїм свій люд
Вирвав він, наче буря,
І на волю спровадив рабів
Із тіснин передмур'я.

Як душа їх душі підіймавсь
Він тоді многі рази
До найвищих, піднебних висот
І відхнення й екстази.

І на хвилях бурхливих їх душ
У дні проби і міри
Попадав він із ними не раз
У безодню зневіри.

Та тепер його голос зомлів
І погасло відхніння,
І не слухає вже його слів
Молоде покоління.

Ті слова про обіцяний край
Для їх слуху це казка;
М'ясо стад їх і масло і сир,
Це найвищя ласка.

Що з Міцраїм батьки і діди
Піднялись до походу,
На їх погляд це дурість і гріх
І руїна народу.

Серед них Авірон і Датан
Верховодять сьогодні;
На пророцькі слова їх одвіт:
„Наші кози голодні!“

І на поклик його у поход:
„Наші коні не куті.“
На обіцянки слави й побід:
„Там войовники люті.“

На принади нової землі:
„Нам і тут непогано.“
А на згадку про Божий наказ:
„Замовчи ти, помано!“

Та коли загрозив їм пророк
Новим гнівом Єгови,
То йому наказав Авірон
Богохульні промови.

А на зборі Ізрайля синів,
Честь віддавши Ваалу,
Голосистий Датан перепер
Ось яку ухвалу:

„Хто пророка із себе вдає
І говорить без зв'язку,
І обіщує темній юрбі
Божий гнів або ласку,—

„Хто до бунту посміє народ
Накликати, до зміни,
І манити за гори, настрить¹
Кінцевої руїни,—

„Той на пострах безумцям усім
Між оцим поколінням
Хай опльований буде всіма
І побитий камінням.“

III

Вечоріло. Поменшала вже
Цілоденная спека;
Над горою край неба палав,
Мов пожежа далека.

Наче дощ золотий із небес
Полила прохолода;
Починається рух у шатрах
Кочового народу.

¹ Настрить — назустріч.

Звільна, плавно ступаючи, йдуть
Кам'яними стежками
Чорноокі гебрейки з бичем,
З глиняними збанками —

Із збанками на головах, ген
Під скелю до криниці,
А в руках їх мішки шкіряні,
Щоб доїти ягниці.

Старші діти по голім степу
Наче зайчики грають,
В перегони біжать і кричать,
Або з луків стріляють.

Де-де чути квиління з шатра,
Або регіт дівочий;
Там хтось пісню заводить сумну,
Наче степ у тьмі ночей.

Та ось старші, батьки та діди
Із наметів виходять,
І по горах, по голім степу
Скрізь очима поводять.

Чи невидно ворожих їздців
Де за жовтим туманом?
Чи не котить де південний біс
Пісковим гураганом?

Ні, спокій! І розмови пішли
Ті звичайні, сусідські:
„Щораз менше в ягниць молока,
І ягнята ось-тіцькі¹!

¹ Ось-тіцькі — ось які малесенькі.

„Навіть що, для ослиць не стає
Будякової паші!
Доведеться кудись кочувать
На пасовиська краші.

„Авірон радить край Мадіям,
А Датан іще далі.
А Мойсей? Той замовкне мабуть
По вчорашній ухвалі.“

А в тім в таборі гомін і рух,
Біганина і крики;
Із шатрів вибігає народ
І малий і великий.

Що таке? Чи де ворог іде?
Чи впав звір у тенета?
Ні, Мойсей! Глянь, Мойсей вихожа
Із свого намета.

Хоч літа його гнуть у каблук
Із турботами в парі,
То в очах його все щось горить,
Мов дві блискавки в хмарі.

Хоч волосся все біле як сніг
У старечій оздобі,
То стоять ще ті горді жмутки,
Як два роги на лобі.

Він іде на широкий майдан,
Де намет заповіту
Простяга свої штири¹ роги
В штири сторони світу.

¹ Штири — чотири.

В тім наметі є скриня важка,
Вся укована з міді,
В ній Єгови накази лежать,
Знаки волі й побіди.

Та давно вже не входить ніхто
До намету святого,
Його жах стереже день і ніч,
Мов собака порога.

Але камінь великий лежить
Край намету до сходу:
З того каменя звичай велить
Промовлять до народу.

На той камінь зіходить Мойсей —
І жажнулися люди.
Та невже ж волі всіх на докір
Він пророчити буде?

І прийдеться розбити, розтоптати,
Як гнилу колоду,
Кого наші батьки і діди
Звали батьком народу?

Ось між чільними вже Авірон
Червоніє з досади,
А середнім щось шепче Датан,
Лихий демон громади.

IV

„Вчора ви, небожата мої,
Раду радили глупу;
Ці хотів я сказати вам тепер
Замість першого вступу.

„Ухвалили печать наложити
На язик мій, на душу,—
То ж тепер вам усім вперекір
Говорити я мушу.

„Зрозумійте й затямте собі,
Ви, сліпців покоління,
Що як зглушите душу живу,
Заговорить каміння.

„Вчора ви присяглися свій слух
Затикать на промови
Не мої, не тих глиняних уст,
А самого Єгови.

„Бережіться, а то він до вас
Заговорить по-свому,
Заговорить страшніше сто раз
Як в пустині рик грому.

„А від слів його гори дрижать
І земля подається,
Ваше серце, як листя в огні,
Зашкрумить¹ і зів'ється.

„Вчора ви прокляли всякий бунт —
І кляли його все,
Бо напроти тих глупих проклять
Ваше серце бунтує.

„Бо в те серце Єгова вложив,
Наче квас в прісне тісто,
Творчі сили,— ті гнатимуть вас
У призначене місто.

¹ Зашкрумити — зашкварчати.

„Вчора ви уважали спокій
Найблаженнішим станом;
Та чи радився ум ваш при тім
З вашим Богом і Паном?

„Чи то він для спокою призвав
З міста Ур та з Гаррана
Авраама і плем'я його
На луги Ханаана?

„Для спокою їх потім водив
По йорданським поділлю?
Семилітнім їх голодом гнав
Аж над береги Нілю?

„Якби хтів вас в спокою держать,
Наче трупа у крипті¹,
То ви й досі, як сірі воли,
Гнули б шиї в Єгипті.

„Тим то буду до вас говорить
Не від себе, а владно,
Щоб ви знали, що з Богом на прою
Виступать непорадно.

„Бо Єгови натягнений лук
І тетива нап'ята,
І наложена стрілка на ній —
І то ви є стріла та.

„Як стріла вже намірена в ціль,
Нагострена до бою,
Чи подоба стрілі говорити;
„Я бажаю спокою?“

-

¹ Крипта — склеп, де кладуть домовину з мерцем.

„А що вчора ви тут присягли
На подобу жіноцтва
Більш не слухать обітниць моїх,
Ні погроз, ні пророцтва, —

„То навмисно про все те до вас
Побалакати хочу:
І обітницю дам, що прийде,
Погрожу й попророчу.

„І ви мусите слухать, хоч злість
Вб'є вам жало студене,
Рад¹ я знать, чия перша рука
Підійметься на мене!“

V

„Зареклися ви слухати слів
Про Єговину ласку,
Тож, мов дітям безумним, я вам
Розповім одну казку.

„Як зійшлися колись дерева
На широкому роздоллі:
„Обберімо собі короля
По своїй вільній волі.

„Щоб і захист нам з нього і честь,
І надія й підмога,
Щоб і пан наш він був і слуга,
І мета і дорога.“

„І сказали одні: „Вибирать —
На одно всі ми звані.

¹ Рад — радий.

Хай царює над нами во вік
Отой кедр на Лівані.“

„І згодилися всі дерева,
Стали кедра благати:
„Ти зійди з своїх гордих висот,
Йди до нас царювати.“

„І відмовив їм кедр і сказав:
„Ви чого забажали?
Щоб покинув я сам ради вас
Свої гори і скали?

„Щоб покинув я сам ради вас
Блиски сонця й свободу,
Бувши вільним — пустився служить
Збиранині народу?

„Ви корону мені принесли?
Що мені це за шана!
Я й без неї окраса землі
І корона Лівана.“

„І вернулися всі дерева,
Стали пальму благати:
„Ти між нами ростеш, нам рідня,
Йди до нас царювати.“

„І сказала їм пальма: „Брати,
Що це вам закортіло?
Царювати й порядки робить,
Це мое хіба діло?

„Щоб між вами порядки робить,
Чи ж я кинути в силі
Свої цвіті пахучі та свій
Плід — солодкі дактилі?

„Мало б сонце даремно мій сік
Вигрівати щоднини?
Мого плоду даремно шукать
Око звіря й людини?“

„Хай царює хто хоче у вас,
Я на троні не сяду,
Я волю всім давать свою тіль
І поживу й розраду.“

„І погнулися всі дерева
Під думками важкими,
Що не хоче ні пальма ні кедр
Царювати над ними.“

„Нумо рожу благать! Та вона
Всьому світові гожа,
Без корони — цариця ростин,
Преподобниця Божа.“

„Нумо дуба благати! Та дуб,
Мов хазяїн багатий,
Своїм гіллям, корінням і пнем,
Жолудьми все зайнятий.“

„Нум березу благать! Та вона,
Панна в білому шовку,
Розпуска свої коси буйні,
Тужно хилить головку.“

„І сказав хтось неначе на жарт
Оте слово діточе:
„Ще хіба би терна нам просить,
Може терен захоче.“

„І підхопили всі дерева
Це устами одними,

І взялися просити терна,
Щоб царем був над ними.

„Мовив терен: „Це добре вам хтось
Підповів таку раду.
Я на вашім престолі як стій
Без вагання засяду.

„Я ні станом високий як кедр,
Ні як пальма вродливий,
І не буду як дуб—самолюб,
Як береза тужливий.

„Здобуватиму поле для вас,
Хоч самому не треба,
І стелитися буду внизу,
Ви ж буяйте до неба.

„Боронитиму вступу до вас
Спижевими шпичками,
І скрашатиму всі пустирі
Молочними квітками.

„І служитиму зайцю гніздом,
Пристановищем птаху,
Щоб росли ви все краще, а я
Буду гинуть на шляху.“

VI

У глибокім мовчанню цю річ
Вухом ловлять гебреї...

„Це вам казка, — промовив Мойсей, —
Ось вам виклад до неї.

„Дерева, це народи землі,
А король у їх колі —

Божий вибранець, син і слуга
Господевої волі.

„Як народи Єгова создав
Мов літорослі в полію,
Заглядав всім у душу й читав
З неї кожного долю.

„Заглядав їм у душу, яка
Їх удача й причина,
І шукав, кого з них би собі
Обірати за сина.

„І не взяв отих гордих, грімких,
Що б'ють в небо думками,
І підносять могутню п'яту
Над людськими карками.

„І не взяв багачів-дукачів,
Що всю землю плюндрують,
Людським золотом і потом собі
Домовини мурують.

„І не взяв красунів-джигунів,
Що на лірах брязкочуть,
І свій хист у мармурі, в піснях
Віковічнити хочуть.

„Згордував усю славу, весь блиск
І земне панування,
І всі пахощі штук і усе
Книжкове мудрування.

„І як терен посеред дерев
Непоказний на вроду
І не має він слави собі
Ані з цвіту, ні з плоду,—

„Так і вибраний Богом народ
Між народами вбогий;
Де пишнота і честь, там йому
Зависокі пороги.

„Між премудрим він не мудрець,
У війні не войовник,
У батьківщині своїй він гість
І всесвітній кочовник.

„Та поклав йому в душу свій скарб
Серцевидець Єгова,
Щоб він був мов світило у тьмі,
Мов скарбник його слова.

„На безмежну мандрівку життя
Дав йому запомогу,
Заповіти й обіти свої,
Наче хліб на дорогу.

„Але заздрий Єгова, наш Бог,
І грізний і сердитий:
Те, що він полюбив, хай ніхто
Не посміє любити!

„То ж на вибранця свого надів
Плащ своєї любови
Недоступний, колючий, немов
Колючки ті тернові.

„І зробив його гострим, гризким,
Мов кропива-жеруха,
Аби міг лише сам він вдихать
Аромат його духа.

„І посольство йому дав страшне
Під сімома печатями,

Щоб в далеку будучину ніс,
Ненавиджений братьми.

„Горе тому нездарі-послу,
Що в ході задрімає,
Або, Божу зневаживши річ,
І печать розламає!

„Вийме інший посольство страшне
Лінюхові з долоні,
Побіжить і осягне мету
І засяє в короні.

„Та щасливий посол, що свій лист
Донесе скоро й вірно.
Дасть вінець йому царський Господь
І прославить безмірно.

„О Ізраїлю, ти той посол,
І будучий цар світу!
Чом не тямиш посольства свого
І його заповіту?

„Твое царство не з цієї землі,
Не мірська¹ твоя слава!
Але горе, як звабить тебе —
Світова забава...

„Замість статися сіллю землі,
Станеш попелом підлим;
Замість всім з'єднать ласку, ти сам
Станеш ласки негідним.

„Замість світ слобонити від мук
І роздору і жаху,
Будеш ти мов розчавлений черв,
Що здихає на шляху.“

¹ Мірський—а) середгромадський б) світовий.

VII

І з'їдливо сказав Авірон:
„Мосьпане Мойсею,
Страх закрив і напудив ти нас
Приповісткою сею!

„Між народами бути терном!
За цю ласку велику
Справді варто в Єгови твоїм
Признавати владику.

„І послом його бути, це честь!
І в незнане будуче
Запечатані письма носить—
Це манить нас найдужче.

„Ще якраз доля того осла,
Що зав'язані міхи
З хлібом носить, сам голод терпить,
Для чужої потіхи.

„Ще гебреї з ума не зійшли,
Долі ліпшої варті,
І осягнуть, як честь віддадуть
І Ваалу й Астарті.

„Хай Єгова собі там гримить
На скелястім Синаю,—
Нам Ваал дасть багатства і власть
У великому краю.

„Хай Єгови колючі терни
Будуть любі та гожі,
Нас Астарті рука поведе
Поміж мірти і рожі.

„Наш уділ Сенаар та Гарран,
А наш шлях до востоку.
А на захід у твій Ханаан
Не поступимо й кроку.

„Все те ясне, не варто про це
І балакати далі.
Та от що нам з тобою зробишь
По вчорашній ухвалі?

„Бить камінням руїну стару?
Шкода заходу й труду.
Дечим може ще він послужить
Ізраельському люду.

„Майстер він говорить казки,
Милян у пускають баньку,
То ж приставмо його до дітей
За громадську няньку.“

Так сказав він, і регіт піднявсь,
А з тим реготом в парі
По народі йшов клекіт глухий,
Мов у градовій хмарі.

Та спокійно відмовив Мойсей:
„Так і будь, Авіроне!
Що повиснути має колись,
Те і в морі не втоне.

„Ханаану тобі не видать,
І не йти до востоку;
З цього місця ні вперед ні взад
Ти не зробиш ні кроку.“

І мертвецька тиша залягла
На устах всього люду,
І жажнувсь Авірон і поблід,
Сподіваючись чуда.

Але чуда нема! Авірон
В сміх! А з сміхом тим в парі
По народі йшов клекіт глухий,
Як у градовій хмарі.

VIII

І піднявся завзятий Датан:
„Дармо грозиш, пророчиш!
Ось як я тобі правду скажу,
Може й слухать не схочеш.

„Признавайсь: не на тебе чи вчивсь
У єгипетській школі,
Щоб, доріши, кайдани кувать
Нашій честі і волі?

„Признавайсь: не на тебе ти ходив
У єгипетську раду,
Щоб з мудрцями й жерцями кувать
На Ізраїля зраду?

„Признавайся: було там у них
Віщування старинне,
Що від дуба й дванадцяти гіль
Власть Єгипта загине?

„Знали всі, Фараон і жерці,
Що той дуб і ті гіллі,—
Це Ізраїля дванадцять колін
Розбуялих на Нілі.

„І жахались, що мимо всіх праць
І знущань і катовань
Той Ізраїль росте та росте,
Як та Нілева повинь.

„Знали всі: як в гебрійській сім'ї
Родить первенця мати,
То в єгипетській мусить в той день
Первородне вмирати.

„Та не знав ніхто ради на це,
Не придумав підмоги,
Тільки ти, перекинчик, упав
Фараону під ноги

„І сказав: „Ти позволь їх мені
Повести у пустиню,
Я знесилю і висушу їх
І покірними вчиню.“

„І додержав ти слова, повів
Нас мов глупу отару,
Фараону на втіху в піски,
Нам на горе і кару.

„Скільки люда в пустині лягло!
Ті піски і ті скали
Сотням тисяч Ізраїля синів
Домовиною стали!

„А тепер, коли з наших ватаг
Тільки жменька лишилась
І Ізраїля сила грізна
По пісках розгубилась,

„Коли дух наш хоробрий упав
Мов нелітня дитина,

І завзяття пом'якло в душі,
Наче мокрая глина,—

„Ти ведеш нас у цей Ханаан,
Мов до вовчої ями.
Адже зверхником тут Фараон
Над усіми князями!

„Це ж безумство тиснутися нам
Самохітно до пастки!
Чи нам тут воювать Єгиптян
Чи просити їх ласки?“

„О, Датане,— промовив Мойсей,—
Не журися, мій сину!
Ханаана тобі не видать.
Не гнуть гордую спину.

„Ще одне повідаю тобі,
Небораче Датане:
При смерті тобі й п'яді землі
Під ногами не стане.“

„Гей, гебреї!—Датан закричав—
Ви ж клялися Ваалу!
Чи ж забули так скоро свою
Учорашню ухвалу?

„За каміння! Він кпить собі з нас,
Так як кпив разів много.
Хай загине він краще один,
Як ми всі через нього!“

„Хай загине!“ — кругом загуло.
„І ось тут йому й амінь!“
Тільки диво, ні одна рвка
Не сягнула по камінь.

І Датан зміркувався як стій:
„Забирайся в тій хвилі!
Щоб ми кров'ю твоєю під ніч
Своїх рук не сквернили!“

І юрба, мов шалена, ревла:
„Забирайся ще нині!“
І лунав її рев, мов крутіж,
Гураган по долині.

ІХ

Але ось підняв голос Мойсей
У розпалі гнівному,
Покотились слова по степу
Наче розкоти грому.

„Горе вам, нетямучі раби
На гордині-котурні!
Бо ведуть вас неначе сліпих
Ошуканці і дурні.

„Горе вам, бунтівничі уми!
Від Єгипту почавши,
Проти власного свого добра
Ви бунтуєтесь завше.

„Горе вам, непокірні, палкі,
Загорілі¹ й уперті,
Тим упором, мов клином, самі
Унутрі ви роздерті.

„Як кропива, ви руку жжете,
Що мов цвіт вас плекає;
Як бугай, бодете пастуха,
Що вам паші шукає.

¹ Загорілий—палкий, фанатичний.

„Горе вам, що зробив вас Господь
Всього людства багаттям,
Бо найвищий цей дар буде ще
Вам найтяжчим прокляттям!

„Бо коли вас осяє Господь
Ласки свої промінням,
Ви послів і пророків Його
Поб'єте все камінням.

„Кожну ж крапельку крові тих слуг
І чад своїх найкращих
Буде мстити Єгова на вас,
І на правнуках ваших.

„Буде бити і мучити вас,
Аж заплачете з болю,
І присягнете в гору чинить
Його праведну волю.

„Та як кара жорстока мине,
Знову карк ваш затвердне,
Черга злочинів, кар і жалю
Знов свій закрут оберне.

„Горе вам, бо століття цілі
Житимете в тій школі,
Поки навчитесь плавно читать
Книгу Божої волі!

„Бачу образ ваш: в лісі пастух
З бука чиру¹ надерши,
У воді мочить, сушить, потім
Б'є й толочить найперше,

¹ Чир—луб'я.

„Поки губка та зм'якне, як пух,
І візьметься в ній сила
З-під удару підхопити вмить
Яру іскру з кресила.

„Ти, Ізраїлю, чир той! Тебе
Так товктиме Єгова,
Поки зм'якнеш на губку й спіймеш
Іскру Божого слова.

„Ти підеш до своєї мети,
Як бидля¹ в плуг нераде.
Горе тим, що Єгови кулак
На карки їх упаде!

„Ти далеко в минуле глядиш
І в будучі дороги,
Та на близькі терни та пеньки
Все збиватимеш ноги.

„Наче кінь той здичілий летиш
У безодню з розгону,
І колись за ярмо ще свою
Проміняєш корону.

„Стережись, щоб обітниць своїх
Не відкликав Єгова,
Щоб за впертість на тобі одним
Не зламав свого слова!

„І щоб він не покинув тебе
Всім народам для страху

¹ Бидля—зменшене від бидло, молода худобина.

Як розтоптану красу¹ змію,
Що здихає на шляху!⁴

Похилившись, слухали всі
Мовчазливі, понурі,
Лиш у грудях сополю щось глухе,
Наче подихи бурі.

Х

Добігало вже сонце до гір
Величезне, червоне,
І було мов герой і пливав²,
Що знесилений тоне.

По безхмарному небі пила
Меланхолія тьмяна,
І тремтіло шакалів виття,
Мов болючая рана.

Затремтіло щось людське, м'яке
В старім серці пророка,
І понизила лет свій на мить
Його думка висока.

Чи ж все буде йому кар вістуном
І погрозою в людях?
І мов хоре, голодне дитя
Щось захлипало в грудях.

„О, Ізраїлю! Якби ти знав,
Чого в серці тім повно!
Якби знав, як люблю я тебе,
Як люблю невимовно!

¹ Красий—строкатий, різнобарвий.

² Пливав—плавець.

„Ти мій рід, ти дитина моя,
Ти вся честь моя й слава,
В тобі дух мій, будуче моє,
І краса і держава.

„Я ж весь вік свій, весь труд тобі дав
У незломнім завзятті,—
Підеш ти у мандрівку століть
З мого духа печаттю.

„Але ні, не самого себе
Я у тобі кохаю;
Все найкраще, найвище, що знав,
Я у тебе вкладаю.

„О, Ізраїлю, не тям ти цього
Богохульного слова:
Я люблю тебе дужче, повніш,
Ніж сам Бог наш Єгова.

„Міліони у нього дітей,
Всіх він гріє і росить,—
А у мене ти сам лиш, один,
І тебе мені досить.

„І коли з міліонів тебе
Вибрав він собі в слуги,
Я без вибору став твій слуга,
Лиш з любови і туги.

„І коли він для себе бере
Твою силу робочу,
Я, Ізраїлю, від тебе собі
Нічогісько не хочу.

„І коли він жадає кадил
І похвали й пошани,

Я від тебе невдячність прийму
І наруги і рани.

„Бо люблю я тебе не лише
За твою добру вдачу,
А й за хиби та злоби твої
Хоч над ними і плачу.

„За ту впертість сліпую твою,
За ті гордощі духа,
Що зійшовши на глупий свій шлях,
Навіть Бога не слуха.

„За брехливість твого язика,
За широке сумління,
Що держиться земного добра
Мов ціпкеє коріння.

„За безсоромність твоїх дочок,
За палке їх кохання,
І за мову й звичаї твої
За твій сміх і дихання.

„О, Ізраїлю, чадо мове!
Жалься Богу Шаддаю!
Як люблю я безмірно тебе,
А проте покидаю.

„Бо вже близька година моя,
Та остання, незнана,
А я мушу, я мушу дійти
До межі Ханаана.

„Так бажалось там з вами входить
Серед трубного гromу!
Та смирив мене Бог, і вийти
Доведеться самому.

„Та хоч би край Йордана мені
Зараз трупом упасти,
Щоб в обіцянім краю лише
Старі кості покласти.

„Там я буду лежать і до гір
Сих моавських глядіти,
Аж за мною прийдете ви всі,
Як за мамою діти.

„І пошлю свою тугу до вас,
Хай за поли вас миче,
Як той пес, що на лови у степ
Пана свого кличе.

„І я знаю, ви рушите всі,
Наче повінь весною,
Та у славнім поході своїм
Не питайте за мною!

„Хай наперед іде ваш похід,
Наче бистрії ріки!
О, Ізраїлю, чадо моє,
Будь здоровий навіки!“

ХІ

А як з табору вийшов у степ,
То ще гори горіли,
І манив пурпуровий їх шлях
До далекої цілі.

А ярами вже пільма лягла
І котилася в доли;
В серці вигнанця плакало щось;
„Вже не верну ніколи!“

Ось гебрейська біжить дітвора,
Що по полю гуляла,
Окружила Мойсея, за плащ
І за руки чіпляла.

„Ах, дідусь! Ти куди йдеш під ніч?
Будь, дідусеньку, з нами!
Глянь, який збудували ми мур,
Які башти і брами!“

„Гарно, діти, будуйте свій мур!
Та не час мені ждати;
Пограничний мур смерти й життя
Я іду оглядати.“

„Ой, дідусю! Поглянь, у яру
Скорпіона ми вбили!
А в тернині аж троє малих
Зайченяток зловили.“

„Добре, дітки! Вбивайте усіх
Скорпіонів ви сміло!
Хоч неправедне, але проте
Пожиточне це діло.

„А неправедне, бо й скорпіон
Жить у світі бажає.
А чи ж винен він тому, що їдь¹
У хвості своїм має?

„Але зайчиків ви віднесіть
Там назад, де спіймали.
Аджеж мама їх плаче! Про це
Ви хіба не гадали?

„Милосердими треба вам бути
Задля всього живого!

¹ Їдь—отрута.

Бо життя, це клейнод, хіба ж є
Що дорожче над нього?“

„Зачекай ще, дідусю, не йди!
Сядь у нашій громаді.
Оповідж нам пригоди свої!
Ми так слухати раді.

„Оповідж, як ти був молодим,
Скільки бачив ти дива,
Як стада свого тестя ти пас
На верхів'ях Хорива.

„Як ти корч той терновий уздрів,
Що горить, не згорає,
І як голос почув ти з корча,
Що аж жах пробирає.“

„Не пора мені, діти, про це
Говорити широко.
Бачте, ніч вже тумани несе,
Гасне деннеє око.

„Та прийде колись час і для вас
В життьовому пориві,
Появиться вам куш вогняний,
Як мені на Хориві.

„Стане свято в вас, мов у храмі
В той момент незабутній,
І озветься до вас із огню
Отой голос могутній:

„Здійми обув буденних турбот,
Прийди сюди сміло,
Бо я хочу послати тебе
На велике діло.“

„Не гасіте ж святого вогню,
Щоб як поклик настане,
Ви могли щиросердо сказати
„Я готовий, о Пане!“

Довго ще міркували дітки
Над пророцькою річчю,
Коли сам він нечутно пішов
Ночі й пільмі на стрічу.

Довго висів і смуток і жаль
Над мовчущими дітьми,
Поки темний його силует
Щез зовсім серед пільми.

ХІІ

„Обгорнула мене самота,
Як те море безкрає,
І мій дух, мов вітрило,
Подих в себе вбирає.

„О, давно я знайомий, давно
З опікункою тою!
Увесь вік, чи в степах, чи з людьми
Я ходив самотою.

„Мов планета блудна я лечу
В таємничу безодню,
І один чую дотик іще—
Дивну руку Господню.

„Тихо скрізь і замовкли вуста,
Запечатано слово,
Тільки Ти на дні серця мого
Промовляєш, Єгово!

„Лиш Тебе моє серце шука
У тужливім пориві...
Обізвися до мене ще раз,
Як колись на Хориві!

„Ось я шлях довершив, що тоді
Ти вказав мені, Батьку,
І знов сам перед Тебе стаю,
Як був сам на початку.

„Сорок літ я трудився, навчав,
Весь заглиблений в Тобі,
Щоб з рабів тих зробити народ
По Твоїй уподобі.

„Сорок літ мов коваль я клепав
Їх серця і сумління,
І до того дійшов, що пішов
Від їх кпин і каміння.

„Саме в пору, як нам би в землі
Обітованій стати!..
О Всезнавче, чи знав Ти вперед
Про такі результати?

„І ворушиться в серці грижа:
Може я тому винен?
Може я заповіти Твої
Не справляв, як повинен?

„О, Єгово, я слізно моливсь:
Я слабий, я немова ¹!
Кому іншому дай цей страшний
Маєстат свого слова!

¹ Немова—німий, безголосий.

„І ось сумнів у душу мені
Тисне жало студене...
О Всесильний, озвися, чи Ти
Задоволений з мене?“

Так ідучи молився Мойсей
У сердечному горі,—
Та мовчала пустиня німа,
Тихо моргали зорі.

ХІІІ

Аж почувся притишений сміх
Край саміського боку,
Наче хтось біля нього ішов,
Хоч не чуть було кроку.

І почувлися тихі слова,
Мов сичання гадюки;
„Цвіт безтямности плодить усе
Колючки лиш і муки.

„А як вийде самому той плід
Донести не спромога,—
То найкраще увесь свій тягар
Положити на Бога.“

Мойсей

„Хтось говорить! Чи в моїм нутрі
Власне горе шалене?
Чи отут може демон який
Насміхається з мене?“

Голос

„Аж тепер усумнився в своє
Реформаторське діло?“

Сорок літ ти був певний і вів
Хоч насліпо, та сміло!“

Мойсей

„Хтось говорить! Чом чоло мое
Покривається потом?
Страшно? Ні! Та по серці це йде,
Мов розпаленим дротом.“

Голос

„У гордині безмежній свій люд
Ти зіпхнув з його шляху,
Щоб зробити, яким сам його хтів, —
Чи не пізно для страху?“

Мойсей

„Хто ти, дивний? Не бачу тебе,
Та від себе не струшу!
Тільки чую, як зір твій мені
Все вгризається в душу.“

Голос

„Чи так важно, хто я? Хто зумів
Наказать колись морю,
Тому важно не хто, але що,
І чи правду говорю!“

Мойсей

„Ні, не правда, що з гордощів я
Розпочав своє діло:
Тільки бачучи люд у ярмі
Мое серце боліло.“

Г о л о с

„Бо ти чув себе братом рабів,
І це стидом палило,
І захтів їх зробити таким,
Щоб тобі було мило.“

М о й с е й

„Так, з низин тих мрачних і лячних
Я хтів їх підвести
Там, де сам став, до світлих висот
І свободи і чести.“

Г о л о с

„Та творця, що послав їх там вниз,
Ти не радивсь в ту пору;
Аж тепер, як упав, то його
Кличеш в своєму горю.“

М о й с е й

„Ні, на це ж мене пхнуло його
Всемогуче веління,
В темну душу хоривський вогонь
Надихнув просвітління.“

Г о л о с

„Гей, а може хоривський вогонь
Не горів на Хориві,
Лиш у серці завзятім твоїм,
У шаленім пориві?

„Може голос, що вивів тебе
На похід той нещасний,

Був не з жодних горючих купин,
А твій внутрішній, власний?

„Адже пристрасть засліплює зір,
А бажання, це ж чари,
Плодить оку і світ і богів,
Як пустиннії мари.

„Те бажання, що наче шакал
У душі твоїй вило —
Лиш воно тебе їх ватажком
І пророком зробило.“

Мойсей

„Ах, від слів тих я чую себе
Сто раз більш в самотині!
Хто ти, вороже?“

Голос

„Я Азазель,
Темний демон пустині.“

XIV

Було темно. Лиш зорі яркі
Миготіли з простору.
Простував при їх блиску Мойсей
Усе вгору та вгору.

Без стежок. Серед пільми вели
Його дивнії звуки:
То квиління гієни в яру,
То знов шелест гадюки.

Він ішов, не ставав, мов герой
До останнього бою,
Та у серці важка боротьба
Ішла з самим собою.

„Те бажання, — кричало там щось, —
Виплід сорому й болю,
Це був куш вогняний, що велів
Вирвать люд мій на волю?..

„Те бажання, се був той вогонь
І була тота¹ сила,
Що для мене Єгови наказ
І Єгову створила?

„Те бажання — братам допомгти
І їх сльози обтерти,
Це той гріх, що за нього я варт
І прогнання і смерти?

„Ні, не те! Бережись і не крив²
Сам душею своєю!
Це бажання святе! Та чи гріх
Не підповз там змією?

„Чи не був же ти їх ватажком,
Паном душ їх і тіла?
І чи власть та бажання святі
В твоїм серці не з'їла?

..Чи новим Фараоном для них
І ще тяжчим не був ти,
Бо в їх душу контролем своїм,
В їх сумління сягнув ти?..

¹ Тота — ота, та.

² Крив — криви.

„Небезпечно ставати всупір
Діл природніх бігові!
Легко власний свій забаг подать
За веління Єгови.

„Що, як ти сорок літ оцих був
Шалом Божеським хорий,
Замість Божого їм накидав
Власний плян тіснозорий?

„Аджеж може в Єгипті вони,
Множачись серед муки,
Могли вирости в силу й забрать
Увесь край в свої руки?

„Відірвавши від ґрунту їх там
І завівши в пустиню,
Чи подумав ти: може оцим
Злочин лютий я чиню?

„Що значить безґрунтовій юрбі
Обіцяти свободу?
Чи не те ж, що з землі вирвать дуб
І пустити на воду?

„Чи не правду говорить Датан:
Старі гнізда лишили,
А новії здобути нема
Ні охоти, ні сили?

О, Єгово, озвися, скажи:
Я чинив твою волю,
Чи був іграшка власних скорбот
І засліплення й болю?

„О, Єгово, озвися! Чи й ти
Здобуваєш дар мови

Лиш у пристрасті нашій, у снах,
У розбурханій крові?”

Та Єгова мовчав, лише чуть
Лиховіснії звуки:
То квиління гієни в яру,
То знов шелест гадюки.

XV

Підіймалося сонце над степ,
Мов багровеє коло,
І промінням, мов стрілами, тьму
Прошибало й кололо.

У промінню тім Небо-гора,
Мов цариця в пурпурі
Над всі гори найвище здійма
Свої ребра понурі.

На найвищому шпилі гори,
Вище зломів і кантів
Хтось недвижно стоїть, мов один
З предковічних Гігантів.

Там високо над чвари землі,
Над всі шуми і згуки
Він стоїть і до неба простяг
Розпростертії руки.

У сходовому сьйві небес,
В пурпуровім промінню
Колосальний його силует
Видно геть у пустиню.

І летять із гебрейських шатрів
Затурбовані зори
Мов гонці до Гіганта того
На осяяні гори.

„Це Мойсей!“ — одні одним уста
Промовляють несміло,
Та не вимовлять того, що там
У серцях защеміло.

Це Мойсей на молитві стоїть,
Розмовляючи з Богом,
І молитва та небо бode¹,
Мов поломінним рогом.

Хоч заціплені міцно уста,
І не чуть його мови,
Але серце його розмовля
І кричить до Єгови.

Підіймається сонце,
Вся небесная стеля,
І стоїть на молитві Мойсей
Нерухомий, як скеля.

Вже полуденний демон степом
Шле знесилля і змору,
Та Мойсея мов руки чийсь
Підіймають все вгору.

І схиляється сонце униз
Вже над Фазга вершини,
І ляга величезная тінь
Від вершин на рівнини.

¹ Бode — бадав.

І паде величезная тiнь
Вiд Мойсея востанне
Аж униз на гебрэйськi шатри,
Мов батькiвське прощання.

А по таборi пострах iшов:
„Боже, щоб у цю хвилю
Не заляв нас пророк, бо клятьба
Мала б дивную силу!

„Вiд такої молитви тремтять
Земляниї основи,
Тають скелi, як вiск, i дрижить
Трон предвiчний Єгови.

„I як вiн заляне нас тепер,
I як сонечко сяде,
То весь люд i весь край сей вночi
Без полики пропаде.“

XVI

А Мойсей борикався, горiв,
Добивався до цiлi,
А як нiч залягла на горi,
Впав на землю зомлiлий.

Захиталася скеля пiд ним
Iз усiми шпилями,
I безтямний лежав вiн, немов
У колисцi у мамi.

Якась пiсня тужлива над ним
Сумовито бринiла,
I рука колисала його
Пухова, снiжно-бiла.

І почулися тихі слова:
„Бідний, бідний мій сину!
Ось що з тебе зробило життя
За маленьку часину!

„Чи давно ж я плекала тебе
І водила за руку?
Чи на те ж я дала тебе в світ,
Щоб терпів таку муку?

„Скільки зморшків на твоїм чолі!
І зв'ялене все тіло!
І волосся, що гладила я,
Наче сніг побіліло!

„А колись ти від мене притьмом
Рвавсь на бої та герці!
Бач, до чого дійшов! А скажи,
Кілько ран в твоїм серці!

„Бідна, бідна дитино моя!
Потерпів еси много!
Ще й сьогодні... на сонці весь день!
І пощо було того?

„На молитві! В народу свого
І минуле й будуче
Ти молитвою вникнути рад,—
Ох, дитя невидюще!

„Ось я камінь із кручі зіпхну,
І піде він валиться
Від скали до скали, з яру в яр,
І скакати і битися.

„Тут покине шматок, там другий,
І летить і гуркоче,—
І чи зна хто, де кожний шматок
Заспокоїться хоче?

„Я тверджу: і Єгова не зна!
І молись хоч і клінно,
А де мусить упасти шматок,
Там впаде неодмінно.

„В нім самім його керма і власть,
В нім самім ота сила,
Що назначує місце йому,
Що його сотворила.

„І хоч як твій Єгова міцний,
Він ту силу не змінить,
І одного цього камінця
У лету він не спинить.

„Ось пилوک¹: ледве зір твій його
Добачає тремтіння,
А Єгова не може його
Повернуть в неісніння.

„І не може звеліти йому
Йти по шляху не тому,
Як яким його гонить повік
Ота сила, що в ньому.

„Це ж пилوک! Що ж казать про народ,
Многодушну істоту,
Де в рух мас вносить кожна душа
Частку свого льоту?

¹ Пилوک—пильця, порохнина.

„Про Оріона пісню ти чув,
Про Гіганта сліпого,
Що щоб зір відзискать, мандрував
Аж до сонця самого?

„А на плечах поводиря ніс,
Сміхованця хлопчину,
Що показував шлях йому—все
Інший в кожну годину.

„Ти до сонця веди мене, хло!¹“
Той вів рано до сходу,
А на південь в полудне, під ніч
До західнього броду.

„А Оріон іде все та йде
Повний віри в те сонце,
Повний спраги за світлом, що ось
Йому блисне вже конче.

„Через гори і море сей хід
Велетенський простує,
А не зна, що на плечах його
Хлопчик з нього жартує.

„Цей Оріон, то людськість уся,
Повна віри і сили,
Що в страшному зусиллі спішить
До незримої цілі.

„Неосяжнеє любить вона,
Вірить в невідоме;
Фантастичнеє щоб осягнуть,
Топче рідне й знайома.

¹ Хло—хлопче.

„Строїть пляни не в міру до сил,
Ціль не в міру до актів,
І жартує з тих плянів її
Хлопчик — логіка фактів.

„І як той дивовижний сліпець,
Що чужим очам вірить,
Все доходить не там, куди йшов,
В те трапля, в що не мірить.

„А ти молишся! Бідне дитя!
Де твій розум, де сила?
Ти ж хапаєшся піну благать,
Щоб ріку зупинила!“

XVII

Щось було з початку в тих словах,
Наче чистій води;
Віяв свіжістю, добрістю з них
Якийсь дух охолоди.

Та помалу душе ще щось тягло,
Наче самум пустині,
І робилося лячно, немов
В ніч без світла дитині.

І жахнувся Мойсей і з землі
Підволікся насилу,
І сказав: „Пощо мучиш мене,
Поки ляжу в могилу?“

„Ти не мати моя! З твоїх слів
Не любов помічаю.
Ти не мати! О, ти Азазель,
Темний демон одчаю!

„Відступись! Заклинаю тебе
Тим ім'ям штирочертним!
Я не вірю тобі! Ти брехун,
Хоч ти будь і безсмертним.“

І почулися тихі слова:
„Нерозумна дитино!
Ти клянеш мене Ним, а я ж сам
Його сили частина.

„Що мені твоя вбога клятьба!
Ти б умер із одчаю,
Якби сотую частку лишень
Знав того, що я знаю.

„Ти клянеш, як твою сліпоту
Ткнув промінчик пожежі,
В якій я живу й він — понад всі
Часу й простору межі.

„Ось розсуну ще крихту тобі
Тіснозорости таму:
Глянь на край той, що він обіцяв
Праотцю Аврааму!“

І заблис увесь захід вогнем,
І уся Палестина
Стала видна Мойсею з гори,
Мов широка картина.

А незримий товариш його
Знай потиху говоре:
„Бачиш дзеркало чорне внизу?
Це є Мертвеє море.

„А по той бік високі шпилі
До небесної стелі
Простягаються круто рядом,—
Це там Кармелю скелі.

„Глянь на північ, де гори Сіон —
Євусеї кочують,
А як крикнути добре з гори,—
Амореї почують.

„Оця срібная стрічка — Йордан
В Мертве море впадає;
Близько устя його Єрихон
Бродового¹ жадає.

„Одинока долина над ним,
Та тісняться до неї:
Аммоніти по цей бік ріки,
По той бік Хананеї.

„А на заході гори, верхи,
Полонини широкі,
А на північ мале озерце
І знов гори високі.

„Ось тобі й Палестина уся,
Край овець і ячменю!
Від Кадеса до Кармеля всю
Мов затулиш у жменю.

„Ні шляхів тут широких нема, .
Ні до моря проходу!
Де ж тут жить, розвиваться, рости
І множитись народу?“

¹ Бродове — плата за переїзд через брід.

Та відмовив понуро Мойсей:
„Хто дав з каменя воду,
Той цей край перемінить на рай
Для свого народу.“

XVIII

Знов почувся притишений сміх.
„Віра гори ворушить!
Та поглянь цей новий ряд картин:
Те, що статися мусить!

„Бач, як сунеться плем'я твоє,
Як Йордан переходить,
Єрихон добуває і скрізь
У річках крові бродить.

„Ось століттями йде боротьба
За той шмат Палестини:
Амореї, гебреї, хетта,
Амалик, філістини.

„Ось гебрейське царство! Що сліз
Коштуватиме й крові!
А заважить у судьбах землі,
Як та муха волові.

„І не вспіє воно розцвісти,
Й розлетиться на часті,
Щоб у пащу могутніх сусід
Часть за частю упасти.

„Ось поглянь, які хмари летять
Від Дамаска й Галаду!
Це йде Ассур, гебреям несе
І руїну й загладу.

„Ось поглянь, червоніють поля,
Труп на трупі усюди.
Це піднявся страшний Вавилон
На загладу¹ Юди.

„Храм Єгови в огні... А цей тлум...
Мов комахи по полю
Йдуть по тисячу сковані враз
Недобитки в неволю.

„Чуєш плач? На руїнах рида
Одинокий розумний²,
Що коритися радив врагам,
Щоб не впасти до трумни³.

„Як же пуста смердить! Але ось
Мов по пільмі світає...
З тих, що тлумом⁴ пішли, подивись,
Як же мало вертає!

„Щось дрібненьке ворухиться там
Коло мурів Салима:
Новий люд, новий бог, новий храм,
Нова сила незрима.

„І росте воно, б'ється в біді,
І чіпляється ґрунту,
Мов будяк той низький і щіпкий,
Все готовий до бунту.

„Понад голови люду того
Идуть всесвітнії бурі,

1 Заглада — знищення.

2 Пророк Єремія. *Ів. Фр.*

3 Трумна — труна.

4 Тлумом — тісною юрбою, стовпищем.

Панства, царства встають і падають,
Мов фантоми понурі.

„Він же в своїм куточку хова
Непохитне завзяття,
І ненависть лиш має для всіх
І незмінне прокляття.

„Та ненависть, найтяжча з усіх,
„Задля іншого бога“
Бач, як кублиться біля того
Храмового порога!

„Вона плодить ненависть. Ось глянь,
За тиранським велінням
Ідуть сили, щоб плем'я твоє
Ще раз вирвать з корінням.

„Чуєш стук? Це залізна стопа
Тих страшних легіонів,
Що толочить юдейські поля,
Робить пустку з загонів.

„Чуєш плюск? Це ворожі мечі
Кров юдейськую точуть.
Чуєш крик? Це юдейських дівчат
Дикі коні волочуть.

„Онде мати голодная їсть
Тіло свого плоду!
Онде тисячі мруть на хрестах —
Цвіт твого народу.

„Ще раз храм Єгови горить,
І цей раз ув останне:
Бо що тая рука розвалить,
Те вже більше не встане.

„І ще раз недобитки пливуть
У неволю як ріки,—
Та немає вже їм вітчизни,
І не вернуть навіки.

„І загасне Ізрайля звізда
Щоб вже більше не сяти;
Лиш ненависть, що в храмі зросла,
Піде світом гуляти.

„Сумніваєшся? Віри не ймеш?
О, ймеш віру, я знаю!
Це той рай, що жде плем'я твое
Ув обіцяннім краю!

„Ти для нього трудився! Скажи,
Було за що трудиться?
Щоб наблизився він, може ще
Схочеш палко молитись?“

І поник головою Мойсей.
„Горе моїй недолі!
Чи ж до віку не вирвуться вже
Люду мому з неволі?“

І упав він лицем до землі:
„Одурив нас Єгова!“
І почувся тут демонський сміх,
Як луна його слова...

XIX

Гуркнув грім. Задрижали нараз
Гір найглибші основи:
І один за одним понеслись
Передтечі Єгови.

Піднялася до стропу¹ небес
Чорна хмара стіною,
Мов ніч-мати насупила вид
Ненавистю грізною.

І заморгала бистро у тьмі
Вогняними очима,
Забурчала, як мати, що знай
На лиху доню грима.

І з тривогою слухав Мойсей
Пітьми й блискавок мови,—
Ні, не чути ще серцю його
У них гласу Єгови.

І ревнув понад горами грім.
З жаху їжитья волос,
Завмира серце в грудях та ні,
Не Єгови це голос.

Поміж скелі завили вітри,
Їх сердитії нути²
Кліщать душу, мов стогін, та в них
Ще Єгови не чути.

Ось із градом і дощ злопотів
І заціпила стужа,
І в безсиллю своєму душа
Подається недужа.

Та ось стихло, лиш води дзюрчать,
Мов хтось хлипає з жалю;
З теплим леготом запах потяг
З теребінт і мигдалю.

¹ Стріп—звід, верх небес.

² Нута—нога.

І в тім леготі теплім була
Таємничая мова,
І відчув її серцем Мойсей:
Це говорить Єгова.

„Одурив вас Єгова? А ти ж
Був зо мною на згоді?
І контракт підписав і запив
Могорич при народі?

„Бачив пляни мої і читав
В моїй книзі судьбовій?
Бачив кінці і знаєш, що я
Не устоявся в слові?

„Маловіре, ще ти не почавсь
В материнській утробі,
А я кожний твій віддих злічив,
Кожний волос на тобі.

„Ще не йшов Авраам з землі Ур
На гарранські рівнини,
А я знав всіх потомків його
До останньої днини.

„Вбогий край ваш, вузький і тісний
І багатством не блиска?
А забув, що тісна і вузька
І найбільших колиска?

„Прийде час, з неї виведу вас
На підбої¹ та труди,
Так як мати дитину в свій час
Відлучає від груди.

¹ Підбій — підпокорення.

„Тут на полі скупім і худім,
Наче терен на ріні¹,
Виростаєте ціпкі і тверді
Для великої зміни.

„О, я знаю ту вашу ціпку,
Ненаситную вдачу!
Ви б на жинній² землі розповзлись
На подобу бодячу.

„Ви б і тілом і духом своїм
Присмоктались до скиби,
І зловив би вас Маммон у сак,
Як товстючії риби.

„Та ж в Єгипті ви гнулись в ярмі,
Наїдавшись ласо...
Відригаться вам буде повік
Те єгипетське м'ясо.

„І зірвавшись з цієї землі
Та розбивши всі карби³,
Ви розвієтесь світ здобувать,
Його соки і скарби.

„Та зарік я положу твердий
На всі ваші здобутки,
Мов гадюку на скарбі, дам вам
З них турботи і смутки.

„Хто здобуде всі скарби землі
І над все їх полюбить,

¹ Рінь — камінчастий пісок.

² Жинний — плододайний, плідородний, родючий.

³ Карб — перегорода, знак.

Той і сам стане їхнім рабом,
Скарби духа загубить.

„Своїх скарбів невільник і пан,
За ціну сліз і крові,
Щоб збільшити їх, мусить він сам
Руйнувать їх основи.

„І як п'явка, що кров чужу ссе,—
Йому лік, сама гине,
Так і вас золотий океан
На мілизні покине.

„В золотім океані вас все
Буде спрага томити,
І не зможе вас хліб золотий
Ані раз накормити.

„І будете ви свідки мені
З краю світу до краю,
Що лиш духа кормильців з усіх
Я собі вибираю.

„Хто вас хлібом накормить, той враз
З хлібом піде до гною;
Та хто духа накормить у вас,
Той зіллється зо мною.

„Ось де ваш обітований край,
Безграничний, блистячий,
І до нього ти людям моїм
Був проводир незрячий.

„Ось де вам вітчизна осяйна,
З всіх найкраща частина!
Лиш дрібненький задаток її
Вам оця Палестина.

„Це лиш спомин вам буде, лиш сон,
Невгасаюча туга,
Щоб, шукавши її, став мій люд
Паном земного круга.

„А що ти усумнівсь на момент
Що до волі моєї,
То побачивши сю вітчину,
Сам не вступиш до неї.

Тут і кості зотліють твої
На взірець і для страху
Всім, що рвуться весь вік до мети,
І вмирають на шляху!“

XX

Ходить туга по голій горі,
Мов туман по пустині;
Сіє думи й бажання свої
По широкій країні.

Сипле квіти й листки, що давно
Вже зів'яли й пожовкли;
Підіймає в душі голоси,
Що давно вже замовкли.

Що ще вчора байдужне було,
Нині любе й шановне;
Що ще вчора топтав, оплював,
Нині святости повне.

У гебрейському таборі ніч
Проминула в тривозі:
Скоро світ, всі глядять: він ще там
На скалистій віднозі?

Ні, нема! І було те „нема“,
Мов жах смерти холодний.
Чули всі: щезло те, без чого
Жить ніхто з них не годний.

Те незримо, несхопне, що все
Поміж ними горіло,
Що давало їм змисл життєвий,
Просвітляло і гріло.

І безмежна скорбота лягла
На затвердле сумління,
І весь табір мов чаром попав
В отупіння й зомління.

Одні одним у лиця бліді
Поглядали без впину,
Мов убийці, що вбили у сні
Найдорожчу людину.

Чути тупіт. Чи вихор в степу?
Чи збуваєсь пророцтво?
Це Єгошуа, князь конюхів,
І за ним парубоцтво.

Гонять стада, кудись то спішать..
Чи де напад ворожий?
Всіх їх гонить безіменний страх,
Невідомий перст Божий,

Голод духа і жах самоти
І безодні старої..
А Єгошуа зично кричить:
„До походу! До зброї!“

І зірвався той крик, мов орел,
Над німою юрбою,
Покотився луною до гір:
„До походу! До бою!“

Ще момент — і прокинуться всі
З остовпіння тупого,
І не знатиме жоден, що вмиль
Приступило до нього.

Ще момент — і Єгошуа крик
Гірл сто тисяч повторить;
Із номадів лінивих ця миль
Люд героїв сотворить.

Задуднять — і пустині пісок
На болото замісять,
Авірона камінням поб'ють,
А Датана повісять.

Через гори полинуть, як птах,
Йордан в бризки розкроплять,
Єрихонськії мури мов лід
Звуком трубним розтоплять.

І підуть вони в безвість віків
Повні туги і жаху
Простувать¹ в ході духові шлях —
І вмирати на шляху...

*Львів,
січень до липня 1905.*

¹ Простувати — робити простим, торувати.

Д О Д А Т К И

1. ПЕРЕДМОВА

Поетичне оповідання „Панські жарти“ було написано в січні і лютім 1887 р., незабаром о моїм шлюбі, і вийшло друком уперве 1887 р., в окремій книжечці п. з. „З вершин і низин. Збірник поезій. Накладом автора“. Зараз по появі цієї книжечки літературна критика дуже прихильно привітала цю поему (пор. „Зоря“ 1887 р. ст. 241—2¹), що загалом досить рідко траплялося з моїми творами. Книжечка розійшлася досить скоро, і в р. 1893 я видав її другим накладом у значно збільшенім об'ємі (З вершин і низин. Збірник поезій Івана Франка.

¹ Рецензент Г. Ц. (Григорій Цеглинський), ставлячися взагалі дуже негативно до збірки ліричних поезій, що входили в склад книжечки „З вершин і низин“, вбачаючи в них лише „римовану прозу і революційну тенденцію“, в „Панських жартах“ добачив „monumentum aere perennius“ (пам'ятник, що переживе віки). „Вони — писав д. Г. Ц. — „суть окрасою не тільки поезій Івана Франка, але української поезії взагалі. Ми не вагуємся сказати, що від Шевченка немає кращої поезії в літературі українській. Під смирним написом „Оповідання“ криється тут епічна поема першорядної краси і першорядної цінни. Поет ніби оповідає подію одного села, але це подія з життя цілого народу; його село, це лиш специфікований тип цілого народу українського; його терпіння й гуманність, це риси не одного села, а цілого народу.“

Друге доповнене видання. Накладом Ольги Франко. Львів 1893, ст. 468 + VI), де поема „Панські жарти“ містилася на ст. 293—391. Гівночасно з появою цієї збірки вийшла поема „Панські жарти“ окремою книжечкою як відбитка з цієї збірки, без змін у тексті. Це окреме видання, якого друкувався досить великий, як на ті часи, наклад, розпродано, здається, вже давно, коли натомість більша збірка не розпродана ще й досі.

Основою мого поетичного оповідання був факт досить незвичайний в історії панщини в Галичині, записаний галицько-українським поетом Миколою Устияновичем в увазі до його повісти „Мість Верховинця“, написаної 1849 р., де було сказано, що в давніших роках (у перших роках ХІХ в.) властитель гірського села Ялинковате в стрийській окрузі разом із громадою велів вигнати також священника на панщину, та священник, виїхавши з волами на поле, лишив воли в ярмі біля воза чи плуга, а сам пішов пішки до Перемишля пожалуватися на дідича у своєї духовної зверхности, бо у світської в Стрию не надіявся знайти для себе правної охорони. Устиянович не вмів сказати далі, як скінчилася та справа і чи знайшов український священник правну охорону у своєї духовної власти, яка тоді під пануванням всесильної бюрократії мала в таких справах дуже малий вплив.

Значно пізніше, в часі радикальної агітації, здається в р. 1897, я одержав у Тернополі від адвоката і бувшого судді д. Гриневецького рукописні спомини одного польського шляхтича. про польського пана в Галичині, що дозволив собі ще в р. 1845 на дуже доткливий

жарт із українським інтелігентним селянином та з німецьким урядником. Ці спомини будуть опубліковані при нагоді з відповідним апаратом і послужать одним із многих доказів, що моє поетичне оповідання не так дуже фантастичне та тенденційне, як це декому здавалося.

Я присвятив це оповідання пам'яті мого батька Якова Франка, від якого я, що правда, не чув нічого про панщину, але чув оповідання про український фестин, справлений у Львові 1849 р. в перші роковини знесення панщини. Головною сензацією того фестину, яку затямив собі мій батько, крім великого здвигу українських селян було те, що на сільським возі, запряженим чотирма чорними волами з золоченими рогами, везено через місто хліб, печений із кірця пшениці, який передано губернаторові як знак вдячності українського хліборобного люду цісареві за даровання панщини.

Видаючи тепер своє поетичне оповідання новим, четвертим виданням, я, не змінюючи його основи, подаю в тексті поправки й доповнення, де це вважав потрібним. Оповідання розширено із 3912 на 4004 рядків. При цій переробці я старався крім виправлення мови докладніше розвинути тему і виправити композицію через докладніше вироблення та заокруглення строфічної будови. Аналітичний зміст, який подаю далі, дасть перегляд поодиноких епізодів у їх органічній послідовності.

Львів ,
дня 28 травня, 1911.

ІВАН ФРАНКО

2. ЗМІСТ

Р о з д і л I

1. Людські й панські жарти, рядки 1—22
2. Давні пани, рядки 23—56
3. Карти й лови, р. 57—81

Р о з д і л II

4. Новатори, р. 72—103
5. Консерватисти, р. 104—126
6. Непевність, р. 127—140

Р о з д і л III

7. Пан Мигуцький, р. 141—163
8. Cui vobis? р. 164—200

Р о з д і л IV

9. Характеристика п. Мигуцького, р. 201—248
10. Орендар, р. 249—257
11. „Хтось бунтує“, р. 258—307

Р о з д і л V

12. Виновики бунту, р. 308—336
13. Польські емісарії, р. 337—357
14. Руський люд, р. 358—394
15. „Піп бунтує!“ р. 394—416

Р о з д і л VI

16. Старий український піп, р. 417—451
17. Піп-учитель, р. 452—550
18. Авдівенція попа й пана, р. 551—594

Р о з д і л VII

19. „Щось пану не вільно“, р. 595—615
20. „Заведімо школу в селі“, р. 616—647
21. Комісар німець, р. 648—681
22. Панський жарт з комісаром, р. 682—776
23. Комісар бунтує, р. 777—823
24. Пан реагує, р. 824—855
25. Глуха війна між громадою й паном, рядки 856—931

Р о з д і л VIII

26. Тверезість у селі, р. 932—975
27. Пан і піп, р. 976—1003
28. Гостра розмова, р. 1004—1081
29. Попівське сумління, р. 1082—1102
30. Пан їде до Львова, р. 1103—1144

Р о з д і л IX

31. Село без пана, р. 1145—1172
32. Комісар в попом у змові, р. 1173—1192
33. Комісар—агітатор, р. 1193—1207
34. Вражіння комісарських слів, р. 1208—1253
35. Піп-миротворець, р. 1254—1307
36. Надія на цесаря, р. 1308—1344
37. „Смирно ждати!“, р. 1345—1365
38. „Горілки ані в рот!“, р. 1366—1401

Р о з д і л X

39. Кінець 1847 р., р. 1402—1414
40. Поворот панів, р. 1415—1460
41. Пан і управитель, р. 1461—1510
42. Пан і орендар, р. 1511—1601

Р о з д і л XI

43. Новий рік 1848-ий, р. 1602—1657
44. „Церква заперта“, р. 1658—1694
45. Панська власть над українським святом, рядки 1695—1769
46. Ще раз піп миротворець, р. 1770—1814
47. „І піп на панщину!“, р. 1815—1887

Р о з д і л XII

48. Новорічна буря, р. 1888—1946
49. Панське привітання, р. 1946—2000
50. Розмова пана з попом, р. 2001—2107

Р о з д і л XIII

51. Робота в лісі, р. 2108—2140
52. Піп-мученик, р. 2141—2186
53. Вибух людського гніву, р. 2187—2248
54. Пан-миротворець, р. 2249—2329
55. Панські слуги не знають жарту, р. 2330—2350
56. Попова оцінка панського жарту, р. 2351—2388

Р о з д і л XIV

57. Тиша після бурі, р. 2389—2407
58. Смерть попа, р. 2408—2446

59. Скарги до властей, р. 2447—2473
60. Старостинське слідство, р. 2474—2540
61. Комісар дорадник, р. 2541—2588
62. Громадські пленіпотенти, р. 2589—2630
63. Пленіпотенти мученики, р. 2631—2691
64. Панська научка, р. 2692—2759
65. „Бог правди й волі ще не вмер“, р. 2760—2779

Р о з д і л XV

66. Великодня субота 1848 р., р. 2780—2813
67. Патент цісарський зносить панщину, рядки 2814—2833
68. Хлопи не розуміють, р. 2834—2905
69. „Ходім до пана!“, р. 2906—2924

Р о з д і л XVI

70. „З цісарського розказу“, р. 2925—2993
71. Комісарева научка пану, р. 2994—3027
72. Панський жарт із комісаром, р. 3028—3056 .

Р о з д і л XVII

73. Панська псарня, р. 3057—3097
74. Комісар у псарні, р. 3098—3129
75. Погром псарні р. 3130—3153
76. Комісар хоче до пана, р. 3154—3184
77. „Старопольська гостинність“, р. 3185—3244
78. Комісар миротворець, р. 3245—3290

Р о з д і л XVIII

79. Великдень 1848 р., р. 3291—3350
80. Пан арештований, р. 3351—3402
81. Комісар і пан перед громадою, р. 3403—3479

Р о з д і л XIX

82. Двір без пана, р. 3480—3518
83. Провідна неділя, р. 3519—3550
84. Пані невинна“, р. 3551—3581
85. Хлопи роблять лад у дворі, р. 3582—3609
86. Пані хора, р. 3610—3685
87. Пані гостить громаду, р. 3686—3750
88. Хлопи йдуть визволяти пана, р. 3751—3807

Р о з д і л XX

89. Пан у тюрмі, р. 3808—3859
90. Пан на проході, р. 3860—3896
91. Помста комісара, р. 3897—3945
92. Визволення й закінчення, р. 3946—4404

II. ДО ПОЕМИ „ЦАР І АСКЕТ“

1. ПЕРЕДМОВА

Ця книжечка складається з трьох частин. Перша частина дає короткий нарис історії староіндійської, спеціально санскритської літератури і зупиняється трохи довше над останньою її верствою, так званими Пуранами. Цей нарис опертий головню на найновішій німецькій праці: „Dr. M. Winternitz, Geschichte der indischen Litteratur, виданий у серії „Die Litteraturen des Ostens in Einzeldarstellungen“, видавані фірмою Амелянга в Липську, в якій творить дев'ятий том. Дещо користаю також із інтересної книжки ученої Американки Єлисавети Рід (Hindu Litterature, or the ancient books of India. By Elizabeth A. Reed, member of the Philosophical Society of Great Britain. Chicago S. C. Griggs and Company. 18 1), у якій Пуранам присвячено XXII главу, ст. 353—375. Відомі мені старші курси, а власне A. Weber, Indische Literaturgeschichte і дерптського доцента Dr. Leopold v. Schroeder, Indiens Literatur und Cultur in historischer Entwicklung, Leipzig 1887, можна було поминути тому, що при всій їх науковій вартості власне про Пуранів вони подають скупі й не скрізь докладні відомості.

Друга частина, це поема „Цар і аскет“, написана мною 1892 р. на основі німецького віршованого перекладу одної частини „Маркандея-Пурани“, доконаної Фрідріхом Ріккертом і друкованої в „Zeitschrift der deutschen Morgenländischen Gesellschaft t. XIII, ст. 103.

Я не держався строго німецького тексту і дозволив собі змінити закінчення поеми, даючи трагедії короля Гарісчандри замість індійського фатального новочасний, щасливий, але й індійському духові зовсім не противний вихід. Поема була друкована в моїй збірці поезій „З вершин і низин“, друге видання р. 1893. Це видання тепер майже розпродане.

Поема в тім виданню була присвячена молодому тоді російському князю Сергію Щербатському, що як студент індології перебував тоді у Відні, слухаючи викладів славного передчасного померлого професора Bühler'a¹. З ним познайомив мене др. М. Мурко, і ми кілька разів проводили по кілька годин у дружніх розмовах. Я доручив кн. С. Щербатському свіжо виданий том моїх поезій, а він за це дарував мені чотири томи Тихонравовського видання Гоголя в гарній оправі. З нагоди проїзду Драгоманова через Відень весною 1894 р. я мав приємність познайомити Щербатського також із Драгомановим. Щербат-

¹ Два чи три роки пізніше він під час літніх ферій, проводжених у Швейцарії, в часі самотньої прогулки на малім човнику при наглім вибуху бурі втонув у Боденськім озері. З ним погибли принаймі на якийсь час великі пляни, укладані ним в порозумінню з англійським правительством що до спеціальних розслідів і розкопок рідного міста Будди Капілявасту, якого руїни тепер лежать під прастарим лісом.

ський якось боявся думки про поворот до Росії, хоч і як любив студії над індійською культурою, і надіявся за поворотом до Росії попасти в експедицію до Кашгару, яка мала відкопувати знайдені там кимось руїни прастарих міст, у яких надіялись познаходити також багато північно-індійських рукописів. Не знаю, чи була виражена російським правительством ця експедиція і чи попав у неї Щербатський. „Боюсь, что дома разоплюсь“ — повторяв він кілька разів, роздумуючи про своє недалеке будуче. Пізніше чув я, що він був учасником подорожі російського престолонаслідника, а потім царя Миколи II, до Індії та Японії. Нехай оці слова разом із короткою присвятою на чолі поеми будуть милою згадкою цьому, від природи й фортуни багато обдарованому, а при тім простому в поведженню, щирому й чесному чоловікові.

Щоб дати можливість читачам порівняти мою поему з індійським первовзором, я на третьому місці в оцій книжочці подаю дослівний прозовий переклад легенди про Гарісчандру, держачися не Ріккертового віршованого, а дослівно-го англійського перекладу тексту, що міститься в виданню: *The Markandeya Purana, translated with notes, by F. Eden Pargiter. (Bibliotheca Indica, a collection of oriental works published by the Asiatic Society of Bengal). Calcutta 1904, ст. 32—59.*

2. КОРОТКИЙ НАРИС ІСТОРІЇ СТАРО-ІНДІЙСЬКОГО (САНСКРИТСЬКОГО) ПИСЬМЕНСТВА

Староіндійське письмо, зложене головно в прастарій „святій“ мові, званій санскритом, належить до найдавніших і найбагатших скарбівень людського духу і людської цивілізації. Письмо, в якому пануючою мовою був санскрит, жило й розвивалося довше й різноманітніше, а при тим одноцільніше, ніж якебудь інше, відоме нам письмо. Панування санскритської мови в Індії і розвиток її старого письма можна оціняти протягом 4000 літ, кінчаючи більше-менше роком 700 по Хр., відколи почалася перевага народніх діалектів. Та про те й досі санскрит не перестав бути мовою індійської релігії й науки в далеко більшій мірі, як була й лишилася досі латинська мова в католицькій Європі.

Староіндійське письмо розпадається на кілька великих періодів, із яких кожний визначається характеристичними для себе творами. Найстарший період, т. зв. ведійський, лежить весь у доісторичних часах, починаючи від тої доби, чотири або може лиш півчверта тисячі літ перед нашою ерою, коли ще східньо-арійське плем'я, Індійці й Зенди, предки Персів, не зовсім були розділені. Літературними пам'ятками цієї довжезної доби лишилися чотири ве

личезні збірки різнорідних творів, віршованих і прозаїчних, звані Ведами. Найстарша з них, Рігведа, неоцінена з культурного, літературного й мовного погляду, малює найдавнішу, доступну нам добу життя східньо-арійського племені, в якій серед різнорідних впливів із воєнничих номадів вироблялися вищі культурні організації, а з хаосу натуралістичного многобожжя викльовувалися ідеї ерархії божеств і одного верховного бога. Рігведа в своїй основній частині зробилася наріжним каменем дальшого розвою індійської нації. Цей розвій пішов переважно релігійним шляхом, і витворив касту брамінів, духовенства, що зробилося пануючою верствою народу. Виразом того розвою була Яджурведа, якої характерною прикметою було змонополізовання богочитання через брамінську касту, установлення маси різнородних жертв і будовання величезних храмів. Дві дальші збірки, Самаведа і Атарваведа, характеризують два дальші ступні в розвою індійської нації, а власне повстання касті воєвників і королів, а нарешті верстви свобідного міщанства. Весь цей розвій докочався в часах хронологічно неозначених. Найстарша індійська література витворила величезну масу легенд про богів і їх втілення, святих і героїв, але не дала жодного хронологічного ключа для означення часу їх існування.

До передісторичного часу належить також другий, поведійський період староїндійської літератури, література так званих Браманив, Араньяків і Упанішадів, по нашому сказати б, теології й філософії. Це були більш або менше просторі коментарії до Вед, прикрашувані легендами та прикладами, взятими з життя, або

глибокі філософічні спекуляції на найрізніші теми релігійного, політичного, соціального та приватного життя. Такі спеціальні розвідки звалися звичайно Сутрами.

Дійсне історичне життя Індії починається, можна сказати, тільки з появою Будди коло р. 500 перед Хр. Будда з роду на ім'я Готамо, царевич племені Сакія, роджений у місті Капілявасту, в молодечих літах покинув царську палату, зробився пустинником, а потім, пройшовши дуже широкий круг тодішньої науки, зробився основателем нової віри, яка, не опрокидаючи ніякої релігійної системи, витвореної тисячелітньою традицією індійського народу, про те наукою про чотири чесноти, самовідреченням і вірою в перероджування душ (метемпсихозу) фактично знівечила різницю каст і підірвала монополію брамінів на володіння людськими душами. Будда за свого життя успів повернути на свою віру багато королів пригангесової Індії, яким ця наука була сильним оружжям проти духової переваги брамінської касті. Сто літ по смерті Будди індійський цар Ашока Піядасі здужав з'єднати в своїх руках майже всю пригангесову Індію, скликав до своєї столиці Бенареса перший буддійський собор, на який явилися відпоручники буддистів не тільки з пригангесової Індії, але також із острова Цейлону, Тибету й Китаю. Вже тоді буддійське письменство розрослося було так, що собор признав потрібним уложити канон таких книг, які треба було признавати святими й основами усного навчання. Швидко по тім цейлонські буддисти порізнилися з північними й уложили собі свій окремий канон, писаний мовою Палі. Із величезної

буддійської літератури найважливіше те, що походить від самого Будди, або стоїть найближче його особи, а власне з релігійного боку його віроучення (катехізм і його численні промови, списувані його учениками, або компоновані пізніше в його дусі), а з літературного боку т. зв. джатаки, т. є. 630 оповідань про різні переродження Будди й різні його пригоди в тих переродженнях.

В пригангесовій Індії буддизм одначе панував недовго. Завзята ненависть брамінів винищила його там, а внутрішній розвій, що дозволяв мішати науку Будди з найрізнішими народними віруваннями, виплодив незлічені секти. Але й сам брамінізм, воюючи з буддизмом, переймав багато з нього, і в ньому на місце давніх богів чимраз більше змагався культ нових богів — Вішну і Шіви.

Час життя Будди був також часом великого розвою індійської епіки, хоча її початки сягають безпосередньо до найпізнішої ведійської доби. Обік богів і святих героями робляться королі і їх династії, а прастарі мітичні традиції так чи інакше персоніфікуються й відбиваються в ніби історичних подіях межиплеменних і династичних війн. На тім тлі повстають дві великі епопеї індійської літератури, Магабгарата і Рамаяна, що крім чисто епічного змісту містять у собі найрізноманітнішу масу навчаючого, догматичного та моралізаційного матеріалу. Та й сама епічна канва поем раз у раз переривається більшими або меншими епізодами, що самі собою творять іноді окремі поеми. Досить буде назвати доволі простору поему „Наль і Дамаянті“, вставлену разом з іншими подібними в одну пісню „Магабга-

рати“ (Ванапарван), що сама одна заповняє досить великий том. Нема ніякого сумніву, що обі ті епопеї зразу були далеко коротші і тільки з часом розрослися під руками пізніших редакторів. Важніше те, що ці пізні редакції іноді змінювали також основний зміст епопеї; досить правдоподібний здогад деяких учених, що катастрофа героїв Магабгарати, яку бачимо в тій редакції, що дійшла до нас у многих копіях, зложилася не вчасніше, як коло р. 300 по Хр., була пізньою переробкою вішнуїтів на некористь противників культу Вішни, якого первісна редакція не знала.

Рівночасно з цими великими епопеями, а також іще кілька століть по їх остаточнім зредагованню, повставали інші поеми, звані Пуранами. Слово „Пурана“, це скорочення старого вислову „ригапат акхуапат“, що значило „старе оповідання“. Про такі оповідання згадує вже найпізніша Веда — Атарваведа. Частіше згадують про них Сутрі з буддійського часу. В „Магабгараті“ один герой говорить до другого: „Твій батько колись вивчив цілу Пурану. В Пурані оповідано події богів і родоводи мудреців, і це давніми часами чували ми від твого батька“. Староіндійський словар Амаракіши подає ось яку дефініцію Пурани: „Кожна Пурана повинна мати п'ять признак; у ній повинна бути обговорена 1) сарга, себто сотворення; 2) пратісарга, себто новотворене, періодичне зароджування й нищення всього на світі; 3) вамша, себто черга родів, генеалогія богів і духів; 4) манватарані, себто часи Ману, великі періоди часу, в яких починався і знищувався людський рід, починається від нового праотця; 5) вамшанучаріта, себто діяння люд-

ських родів, особливо давніх і новіших королів та династій і їх походження почасти від сонця, почасти від місяця. Доховані до нашого часу Пурани містять у собі звичайно не всі ті признаки, а переважно говорять про зовсім інші річі. За те визначна їх прикмета — пропаганда ідей цієї або тої секти.

Єсть переказ, що найстаріша редакція Пуран обіймала шістнадцять сот тисяч двостихів У Падмі-Пурані читаємо: „Ці книги склалися первісно із тисячі мільйонів двостихів, але лише сто тисяч із них оказалось достаточним для поучення людей, а решту боги заховали для себе“. (E. Reed. op. cit. ст. 353-354). До нас дійшло одначе 18 Пуран пізнішої редакції, яких зміст оглянемо трохи ближче.

1. Б р а м а - П у р а н а, звана також Аді-Пурана т. е. перша Пурана оповідає про створення світу, вродження першого чоловіка Ману і його потомків, повстання богів і демонів, подає опис землі, неба й пекла. Головна частина змісту присвячена звеличанню культу Вішни. Між іншим міститься тут легенда про пустинника Канду, що проводить кілька сот літ в обіймах гарної Апсараси (демониці), а прокинувшись, має вражіння, що це тривало лише кілька годин. Ця легенда зробила мабуть із Індії довгу мандрівку по Європі і живе також в устах нашого люду. Вішнуйська закраска цієї Пурани доводить критиків до думки, що вона зредагована не швидше, як десь у XIII віці. Проте одначе її складові частини мусять бути значно старші.

2. П а д м а - П у р а н а, просторий твір, що обіймає більше як 100.000 віршів, дійшла до нас у двох редакціях, із яких одна звана

бенгальською, обіймає 5 книг. Перша книга— „розділ про сотворення“ починається описом лотосу, в якому явився бог Брама при сотворенню. Не вважаючи на те, що творцем тут являється Брама, в сім розділі подано багато дечого для звеличання Вішну. Другий розділ „про землю“ містить опис багатьох святих місць з культом Вішну. Третій розділ „про небеса“ описує небеса різних богів: Сурья (сонця), Інри, Агні, Ями і т. ін. При згадці про короля Бгарату поміщено оповідання про Сакунталу, відмінне від того, що міститься в „Магабгараті“, а ближче до того, яке драматизував Калідаса. Четвертий розділ „про підземний світ“ подає опис жилищ підземних богів і драконів, а в числі епізодів оповідання про пригоди Рами, згідне зі змістом „Рамаяни“. При кінці цього розділу поміщено просторе поучення про 18 Пуран з тим додатком, що Вяза, автор „Магабгарати“, оголосив насамперед Падма-Пурану, потім 16 інших Пуран, а нарешті Багавата-Пурану, найсвятішу книгу для почитателів бога Вішну. Культові цього бога присвячено також п'ятий розділ цієї Пурани.

3. Вішну-Пурана, головна свята книга вішнуїтів, починається також оповіданням про створення світу, за яким іде оповідання про колочення океана й створення богині щастя Шрі, що повстає з молока, заколоченого богами океану, й робиться жінкою Вішну. Пурана складається з шести частин, у яких всуміш ідуть оповідання про богів і королів, між іншими в другій про короля Бгарату, батька героїв „Магабгарата“, у третій про праотця людського роду Ману і розпочатий ним період часу, про чотири Веди, утворені різними школами і впо-

рядковані поетом Вязою. Четверта книга містить багаті реєстри королів сонячної і місячної династії, п'ята присвячена вся життю боже-ського пастуха Крошно, який виступає також у „Магабгарат“ і якого геройським подвигам присвячена поема „Гарівамша“. Шоста частина містить пророкування про т. зв. Каліугу, т. є. останні страшні часи, що мають попередити кінець світа, а властиво кінець теперішньої людської генерації.

4. Ваю-Пурана або в очевидно пізнішій редакції Шіва-Пурана, присвячена була первісно звеличенню бога Ваю (вітер), якого пізніше заступив бог Шіва. Про Пурану, подиктовану богом вітру Ваю, згадується не раз у старших епічних поемах „Магабгараті“ і „Гарівамші“. Ще в р. 625 по Хр. поет Бана велів відчитати собі із Ваю-Пурани опис панування династії Гупта, що панувала ще в IV в. по Хр. Без сумніву полишилося в новій редакції Шіва-Пурани немало із старої редакції. І тут маємо оповідання про створення світу, родоводи богів і кінець світу, але все те прикроєно для звеличання Шіви, а не Вішну. Цьому богові присвячено тільки два розділи, 96 і 97, очевидно пізніша вішнуніська вставка.

5. Бгагавата-Пурана, без сумніву най-славніша в Індії з усіх Пуран, яка ще й досі має великий вплив на життя й думання многочисленних поклонників бога Вішну, якому вони моляться під назвою Бгагават (бгага — предок нашого слова бог). Ця книга була також насамперед перекладена на французьку мову Еженом Бюрнуфом, що в роках 1840—47 опублікував три томи цього перекладу. Два останні томи, четвертий і п'ятий, видали Оветт-

Бено і Руссель у Парижі 1884 і 98 р.¹. Проте це одна з найпізніших Пуран, зредогована аж десь у XIII в. по Хр., але без сумніву має в собі також дуже старі матеріяли. Вона розпадається на 12 книг і обіймає коло 36.000 віршів. Найпопулярніша в ній десята книга, що містить життепис Кришні, багато докладніший, як у Вішну-Пурані і Гарівамші.

6. *Нарада-Пурана* твір старого мудреця Наради для звеличання бога Вішну під назвою Бгакті. Оповідань про початок і кінець світу тут нема, за те багато легенд і гімнів, а особливо багата ритуальна частина з описом обрядів і церемоній, серед яких треба поклонятися богам Вішну.

7. *Маркандея-Пурана*, одна з найважливіших, найкращих, а правдоподібно також найстарших Пуран. Найцінніші в ній ті частини, де вічно молодий мудрець Маркандея виступає як оповідач. Інтересно, що власне в тих частях нема згадки ані про Вішну, ані про Шіву, за те виступають прастарі ведійські боги Агні (вогонь) і Сурья (сонце), а також пізніші брамінські боги Індр і Браман. До оповідань, вложених в уста Маркандеї, належать два найцікавіші: про Гарісчандру (ясний місяць) і короля Віпашчіта, якого побут у пеклі можна вважати прототипом старохристиянського апокрифу „Хождение Богородици по мукам.”²

¹ Le Bhagavata Purana ou histoire poetique de Krichna. traduit et publie par M. Eugene Burnouf, T. I-III, Paris 1840-47 T. IV et V publie par M. Hauvette-Besnault e P. Ronssel. Parist 1884 e 1898.

² Ця легенда була також із німецького Ріккертowego перекладу, поміщеного в Zeitschrift der deutschen Morgenländischen Gesellschaft, т. XII, перекладена мною на нашу мову і видана в недокінченій серії, „Індійські легенди” в додатку до „Життя і Слова” 1896 р.

8. Агні-Пурана, звана також Агня-Пурана, описує втілення бога Вішну, між іншими також в Раму і Крішну, про яких оповідається коротше те саме, що в „Рамаїні“, „Магабгараті“ і „Гарівамші“.

9. Бгавісія-Пурана, книга пророцтв, досі навіть по-індійськи не друкована, без сумніву далеко пізніша від тої старої книги пророцтв, яку цитують стародавні „Сутри“.

10. Брагмавайварта-Пурана, складається з чотирьох книг. У першій оповідається про створіння світу богом Брагманом, який однак тут же ідентифікується з Крішною. В другій книзі оповідається про первісну матерію (Пракриті), яка на розказ Крішні видала з себе п'ять богинь: Дурбу, Лякшмі, Сарасваті, Савітрі і Радгу. Третя книга оповідає про популярного бога Іанешу з головою слона, невідомого найстаршій індійській мітології. Остання книга звеличує бога Крішну, сим разом протиставляючи його всім іншим богам і показуючи в ряді легенд, як він перемагає не тільки Брагмана й Шіву, але також Вішну.

11. Лінга-Пурана, так названа від слова „лінга“ (phállus), під якими символічно являється бог Шіва.

12. Варага-Пурана, властиво не Пурана, а збірка молитов і церемоній на честь Вішну. Значна частина цієї книги (розд. 193—212) містить легенду про Начікета і його мандрівку по небу й пеклі.

13. Сканд-Пурана, так названа від бога війни Сканди, сина Шіви. Сама Пурана правдоподібно затратилася, а полишилося тільки багато писань, що видають себе за коментарії та доповнення Сканди-Пурани.

14. Вамана-Пурана оповідає про втілення бога Вішну в карлика (vamaṇa) Частина книги присвячена також шіваїтському культові лінґи.

15. Курма-Пурана або Каурма-Пурана оповідає про втілення бога Вішну в черепаха. Сам Вішну мав подиктувати цю книгу морським демонам, що величали його при коло-ченню океану.

16. Матсія-Пурана, належить також до старшої верстви Пуран. Вона починається оповіданням про великий потоп світу, з якого Вішну в виді великої риби (matsya) вирятував одинокого чоловіка Ману.

17. Гаруда-Пурана, також вішнуїтський твір, у якому мітичний птах гаруда (папуга) з поручення бога Вішну викладає науку про велич того бога.

18. Брагманьда-Пурана, звеличення бога Брагмана в виді первісного яйця, заховалася подібно як Сканда-Пурана, тільки в частях, а в цілості на далекім від Індії острові Балі в шіваїтській переробці.

До Пуран понав'язувано з часом з різних сторін і в інтересі різних сект велику масу причинків, додатків та коментарів найрізнішого змісту. Також буддисти і джайністи ще від VII-го віку по Хр. почали складати свої власні Пурани. Нема що й казати, що ціла та величезна література обік правдивих перлин літературного смаку й поетичного відхнення містить величезну масу абсурдних вірувань, забобонів і формальностей. Та проте історик індійської культури мусить добре орієнтуватися в них, коли хоче зрозуміти життя теперішнього індійського народу. „Пурани,—гово-

рить один учений індієць¹ — творять важний складник релігійної літератури індійців. Разом з Дгармашастрами (учебниками закону) і Тантрами (щось подібне до наших Требників та молитвословів), вони панують над усім їх життям, регулюють їх релігійні установи аж до нинішнього дня. Ведами займаються вчені дослідники старовини, Упанішадами філософи, але кожний правовірний індієць мусить посередньо чи безпосередньо, то зн. з читання або з наслуху, познайомитися з Пуранами, щоб міг після них вести все своє життя і сповняти всі обов'язки для свого тілесного й душевного добра.“

¹ Nilmani Mukhopadhyaya у передмові до свого видання Курма-Пурани, ст. XV.

3. КОРОЛЬ ГАРІСЧАНДРА І ВІСВАМІТРА ¹.

Жив колись у геройським віці преславний король, іменем Гарісчандра, великодушний володар землі, блискучий славою. За його панування не було ані голоду, ані посухи, ані передчасної смерти на жодного чоловіка, ані жоден громадянин не любувався в злих ділах; нікому з людей не приходили бунтівничі думки про багатство, насилля, жорстокість або п'янство; не було ані одної жінки, що мала б мужа перед дозрілістю.

І ось одного разу, коли він, сильнорукий, їздив по лісі на польовання, почув нараз жіночий голос, що кричав раз-по-разу: „Рятуй, рятуй!“ Король покинувши звірину, крикнув: „Не бійся! Де той злочинець, що під моїм пануванням важиться насилувати когось?“

¹ Порівнявши німецький текст легенди, віршований Фр. Ріккертом, з прозовим англійським перекладом Парджітера, я переконався, що англійський текст значно довший наслідком численних вставок, роблених чи то для догматично-релігійних та обрядових, чи для династичних цілей, і що дословний переклад цілого того тексту не тільки заняв би багато місця, але вимагав би також численних пояснень, по найбільшій часті зовсім зайвих для читача, для якого може бути важна поперед усього психологічна основа та літературна форма легенди. З огляду на те, що моя перерібка оперта була на німецькій версії, я вважав відповідним подати по змозі вірний переклад тої версії, та й тут одначе пропускаючи деякі рядки занадто спеціальні, яких я не уявляював також у своїй поетичній перерібі, дбаючи тільки про те, щоб як найясніше виявити психологічну основу легенди, а з побутових подробиць подати тільки те, що найконецніше для додержання локального колориту та характеристики часу. (Ів. Фр.)

Тим часом Рудра, князь демонів, ворог усякої діяльності, міркував собі ось як: „Вісвामітра, повний самовідречення, сповняє незрівняну покуту, згідно зі своїм зарокон, щоб опанувати всі мудрощі Шиви і штуки, яких ніхто не знав досі. Генії тих штук, опановані чоловіком, що володіє над своїм духом терпливістю й мовчаням, кричать справді жалібно, пройняті страхом. Що мені з ним робити? Цей муж із роду Кавсіка ясніє своєю силою; я безсильний супроти нього; перелякані демони кричать жалібно, і мені тяжко зробити йому перерву. Та оце надходить той король, гукаючи раз-по-разу: „Не бійся!“ Вступлю в нього і швидко сповню своє бажання.“

Опанований царем демонів, Рудрою, що так обміркував собі свій плян, король гукав сердито: „Де той злочинець, що завиває вогонь у полу свого плаща там, де присутній я, пан сього краю, осяяний усім блиском моєї власти? Пробитий у всі члени моїми стрілами, що зараз із мого лука посипаються на всі сторони світа, він як стій засне довгим сном.“

Почувши королівські слова, Вісвамітра розсердився; і скоро тільки сердитість опанувала великого мудреця, вся його мудрість пропала в тій хвилі. Та король, побачивши Вісвамітру, відомого йому аскета, перелякався дуже й затримтів нараз, як осиновий листок. Мудрець крикнув до нього: „Безумче, стій!“

При тих словах король покірно впав перед ним на землю і промовив: „О, шановний пане, це був мій обов'язок, а не жоден злочин. Не сердься, премудрий мужу, не гнівайся за те, до чого привела мене моя повинність. Король, що знає свої обов'язки, повинен давати дари,

хоронити перед насиллям і відповідно до приписів Дгарма-Шастри навіть луком обороняти право.“

Вісвамїтра мовив: „Кому, королю, мусиш давати дари? Кого мусиш обороняти? За кого мусиш боротися? Скажи мені це зараз, коли не хочеш бути винним нарушення свого обов'язку.“

Горісчандра відповів: „Дари давати мушу все попередку брахманцям, а потім усім бідно живущим; захищати всякого в небезпеці, боротися з напасниками.“

Вісвамїтра мовив: „Коли твоя високість, королю, вірно розуміє королівські обов'язки, то ось я, брахманець, потребую заплати; так дай мені те, чого жадаю.“

Почувши це, король з радістю душею, як коли б наново народився на світ, промовив до потомка роду Кавсіка: „Висловляй ясно, шановний пане, і без оговірок, що маю дати тобі. Уважай за дане вже все, хоч би й як воно було тяжко. Чи це буде золото, чи срібло, чи син, чи жінка, чи оце тіло, життя, чи город, чи держава, чи моє щастя, все, чого схочеш, дам тобі.“

Вісвамїтра мовив: „Приймаю, королю, все, що ти обіцяв мені; та поперед усього дай мені дар — приносити королівські жертви.“

Король мовив: „Брахманче, і цей почесний дар дам тобі. Вибирай, начальниче двійняків¹ усе, що хочеться тобі одержати від мене.“

¹ В англійським тексті: O, chief of the dvijas; dvija очевидно не англійське, тільки індійське слово. Ріккер толкує його Zweigeboener, в значенню мабуть близькі до нашого „дводушник“, чоловік з двома душами.

Вісвамітра мовив: „Дай мені свою землю з морем і з горами і з селами і з містами, і ціле твоє королівство. Дай мені, войовниче, все множество твоїх возів, коней і слонів, всі твої скарби й коштовності і все, що тільки маєш, окрім твоєї жінки й сина й себе самого. Це, мій прекрасний пане і знавче всіх обов'язків, це твій обов'язок, який не здійснюється з тебе, куди б ти не повернувся. Що тут багато говорити? Все те мусиш дати мені.“

З легким серцем, не зморщивши навіть лиця, чуючи ті слова аскета, відповів король, складаючи руки: „Нехай буде так.“

Вісвамітра мовив далі: „Коли вся твоя власність стала моєю, держава, край і власть і все добро, то скажи мені, королю, хто тепер тут паном, де я покину тільки покутник?“

Гарісчандра відповів: „В тій хвили, брахманче, коли я дав тобі цю багату землю, в тій самій хвили став ти її паном і володарем сього царства“.

Вісвамітра мовив: „Коли ти, королю, віддав мені всю ту багату землю, коли я в ній пан, то ти забирайся з неї геть. Разом зі своєю властю ти покидай усю свою пишну одіжу і вберися в мужицьку сермягу, ти і твоя жінка й твій син.“

Король відповів: „Нехай і так буде!“ І вчинивши се, хотів забратися до відходу, щоб із своєю жінкою Сайвією і зі своїм сином віддалитися з краю. Але аскет заступив йому дорогу й запитав його: „Куди ж ти йдеш, не давши мені ще королівської жертви?“

Король відповів: „Святий мужу, я дав тобі се добре впорядковане королівство, а мені лишилося тільки моє тіло, моя жінка й мій син.“

Та Вісвамітра настоював: „Дарма, королівську жертву мусиш мені дати. Недодержання обіцянки, даної брахманцеві, це настрашніший гріх. Поки брахманці, о королю, не задоволяться при королівській жертві, доти на тобі тяжить обов'язок дати жертву.“

„Святий мужу — відповів Гарісчандра, — тепер я не маю нічого, але з часом може здобудуся. Зроби мені ласку, чоловіче Божий, і поміркую про моє положення.“

Вісвамітра мовив: „Доки ж, володарю, хочеш, щоб я чекав на тебе? Скажи швидко, інакше спалить тебе вогонь мого прокляття.“

„За місяць, — мовив Гарісчандра, — надіюся зложити тобі грошевий дар, але тепер не можу дати тобі нічого, то ж відпусти мене в мою дорогу.“

„Іди, мій, миленький королю, — мовив Вісвамітра — іди й пам'ятай про свій обов'язок. Нехай тобі ведеться якнайліпше, і дай Боже, щоб тебе ніхто не ограбив по дорозі.“

Прийнявши таке опрощення, король пішов, і хоч не звикла ходити пішки, пішла з ним також його любя жінка.

Бачучи, що їх добрий король з жінкою і з сином уходять із міста, міщани та королівська дружина почали кричати: „Чому покидаєш нас, о захисте утиснених, і на яке горе? Ти ж володар найліпше свідомий своїх обов'язків, що все ставав в обороні міщан. Зажди ще хвилию, о пане, щоб ми напоїли свій зір твоїм видом. Коли ж ми побачимо тебе знов? Той, що досі не виходив без супроводу князів і панів, виходить тепер сам із жінкою й малою дитиною. Той, перед котрим у кожному його виїзді чвалали слуги, той сам королівський потомок

Гарісчандра, іде тепер пішки. Це ніжне лице з гарними бровами, рум'яне і з високим носом, твоє лице, королю, яким же пилом припаде по дорозі! Найліпший володарю, стій і пригадай собі свою повинність! Найвища повинність, особливо кшатріїв¹, це чоловіколюб'є. На що нам, обороно наша, жінка й діти, маетки й доходи з жнива? Все те готові ми покинути і йти за тобою, як твоя тінь. Бо де ти, там і ми, а без тебе нема нам ніякої радості; де ти, там наше місто, і наше небо там, де наш король.“

Чуючи такі слова міщан, король прибитий турботою зупинився на дорозі, жаліючи над ними.

Але Вісвамїтра, бачучи його зворушеного окликами міщан, широко витріщивши очі з лютої, виступив проти нього й закричав: „Тьфу на тебе, негіднику, неправедний і брехливий! Ти дав мені державу, а тепер хочеш знов відібрати її!“

На такий прикий окрик Гарісчандра затремтів, але не сказав нічого, тільки коротко: „Іду вже“. І він подався швидко йти, тягнучи жінку за руку. Та поки вона, ніжна і втомлена, здужала поспіти за ним, Вісвамїтра нараз ударив її своєю дерев'яною палицею. Бачучи це, Гарісчандра поблід, але знов, глибоко зажурений, не сказав нічого більше, тільки: „Іду вже, йду.“

Король Гарісчандра з жінкою і з сином подався до святого міста Варанасі². По місяцю одначе вони всі троє вернули збідовані й прибиті журбою. Перед містом зустрів їх Вісва-

¹ Кшатрія — каста королів і войовників (Ів. Фр.).

² Варанасі — теперішній Бенарес (Ів. Фр.).

мітра. Побачивши його, Гарісчандра з пошаною поклонився йому, і зложивши руки на грудях, промовив: „Ось я тут, святий мужу, а це моя жінка і мій син. Скажи мені, чого жадаєш від нас?“

Вісвамітра: „Місяць минув, королю, Дай мені те, що мені належиться. Ти ж тямиш, що обіцяв мені королівську жертву.“

Гарісчандра відповів: „Брахманче, окрасо пустинників, місяць не минув іще до решти, бо ще день не скінчився, то ж подожди ще трохи.“

Вісвамітра: „Добре, королю, прийду пізніше. Та коли сьогодні не даси мені грошей, кину на тебе своє прокляття.“

Сказавши це, він відійшов, а король почав міркувати: „Як можу я дати йому обіцяний дар? Нема в мене багатих приятелів, то відки ж мені взяти стільки грошей? Лихо мое з такою обіцянкою, якої не можу додержати. Чи маю сам на себе наложити руку, чи віддати себе крайній нужді? Коли згину, не додержавши своєї обіцянки, стану препідлим червяком — найпідлішим із творів Божих. Так бідному найліпше продати себе в неволю.“

Бачучи його пригнобленого тяжким смутком і з похиленою головою від важких думок, промовила до нього жінка крізь сльози: „Мій любий королю, покинь ці думки й обміркуй, що маєш учинити. Як поле покрите трупами, так обминати треба чоловіка, що відступає від правди. Правду кажуть: нема вищого обов'язку для мужа, як додержати даного слова. У мене єсть один син“, — та за сльозами вона не могла договорити до кінця.

„Не плач, люба моя,“— мовив король.— „Бачиш, ось твій син біля тебе. Скажи, що хотіла ти порадити мені?“

„Є в мене син від тебе,— мовила королева.— „Продай мене за велику суму, і дай її аскетові.“

Почувши цю мову, король зомлів, а отямившись, промовив з тяжким серцем: „Велике горе, люба моя, сказала ти мені. Невже ти забула наші колишні любі розмови? І як могла ти сказати таке страшне слово? Страшно мені подумати про нього, а як же я міг би вчинити це?“ Сказавши це, він з окриком: „Горе мені, горе мені“ знов упав зомлілий на землю.

Бачучи його в тім страшнім положенню, промовила королева, пройнята співчуттям і жалощами: „Той, що тисячі стад жертвував жерцям, той мій коханий муж лежить оце на землі. Ой лишечко! Що наробила ти, лиха доле, з тим, що був захистом для тисячі людей і мало що не рівня богам!“

Отак ридаючи, вона й сама при нім зомліла, знесилена нестерпним горем свого мужа. Дитина, бачучи обох родичів зомлілих, голодна і втомлена, говорила тільки: „Татку, татку, дай мені хліба! Мамо, мамо, дай мені їсти! Голод докучає мені дуже і язик засихає в роті.“

Тим часом надійшов великий покутник Вісвамітра. Бачучи Гарісчандру зомлілого на землі, обризкав його свіжою водою і промовив до нього: „Вставай, вставай королю, і дай мені обіцяний дар! У кого довг на сумлінню, того журба зростає день-у-день.“

Освіжений погожою водою, король прокинувся, та, побачивши Вісвамітру, зомлів знов.

Та аскет розсердився страшенно, і торгаючи короля, говорив сердиті слова: „Зложи мені

зараз той дар, коли ти не забув про свою повинність. Тільки правдою сяє сонце, на правд основана земля, правдою держиться твердь небесна; правду говорити — се найвища повинність. Коли зважити правду з жертвою тисячі коней, то й ту тисячокінну жертву правда переважить. Але що я буду тобі, непорочному королеві, вимовляти ті святі слова? Скажу тобі тільки оце тверде слово: „Королю, коли ще сьогодні не даси мені обіцяного дару, заки ще сонце сховається за західну гору, то прокляну тебе напевно.“

Так мовив Вісвамїтра і віддалився, а король лишився пригноблений страхом, згорблений від тяжкого горя, обібраний з усього і притиснений невмолимим вірителем.

І знов промовила його жінка: „Вчини те, що я тобі мовила, і тебе не спалить вогонь прокляття.“

Отак під впливом повторного налягання жінки король промовив: „Люба, тепер я справді сповню на тобі немилосердно акт продажі; тепер учиню те, що навіть нелюдові було б неможливо вчинити, коли тільки мені не відмовить голос вимовити те жорстоке слово.“ Сказавши це до жінки, увесь зламаний пішов до міста, і душачися від сліз, промовив ті слова: „Гей, гей міщани, слухайте, що вам скажу! Не питайте мене, хто я такий. Я нелюд; шалений, затверділий упир, страшений грішник, приходжу продати свою жінку й не можу вмерти перед тим. Коли хто з вас бажає мати мою милу за невільницю, нехай скаже швидко, поки я можу встояти на ногах.“

Тут виступив старий брахманець і мовив до короля: „Продай мені свою невільницю,

я куплю її і заплачу добре. Добра в мене немало, а до того молода, ніжна жіночка, що не може сама впоратися з домашньою роботою. То ж дай мені твою милу, а за молодість, зручність, красоту й моральність твоєї жінки я даю тобі оцю ціну, яку ти візьмеш, не числячи.“

Почувши сю промову брахманця, король Гарісчандра, знесилений болем серця, не відповів ані слова. Брахманець ув'язав йому в личану полу його одержі гроші, і вхопивши королеву за волосся, почав тягти її з собою.

Але дитина, бачучи, як тягнуть її маму, побігла за нею, плачучи і кричучи: „Мамо, мамо!“

Купець одначе, брахманець, при наближенню дитини копнув її ногою, але хлопець не переставав бігти за ними, все кричачи: „Мамо, мамо!“

Тоді королева промовила до купця: „Зроби мені ту ласку, мій пане, і купи також оцього хлопця. Хоч куплена, я без нього не здамся тобі ні до якої роботи. Оберни до мене нещасної ласкаве лице і не розлучай мене з моєю дитиною, так як не годиться розлучати тівну корову з телятем.“

Це трапило до переконання брахманця, і він ув'язав королеві ще трохи грошей у полу, і взявши матір і дитину, зв'язав їх обох разом. Бачучи, як він попровадив жінку й сина, король Гарісчандра заривав з великого болю і, важко зіздхаючи, промовляв: „Та котрої вперед ніколи не обвіяв вітер, не бачило сонце, ані місяць, ані жоден простий чоловік, моя жінка, пішла тепер у неволю. Потомок сонячного роду з ніжними руками й пальчиками, мій син, проданий мною в неволю. Тьфу на мене поганого! О, любя жінко, милий сину, через мій негідний поступок

попали ви в таку страшну западню, а я—тьфу на мене!— ще й досі не вмер.“

Поки отак нарікав король, брахманець ще з уже за деревами й домами, швидко ведучи з собою обоє невільників. Незабаром прийшов Вісвамітра й зажадав грошей від короля. Гарісчандра дав йому все те, що було ув'язане в його одежі. Та коли аскет побачив, що з продажі жінки й сина король дістав дуже малу суму, крикнув сердито до прибитого горем і нуждою: „Поганий кшатріє, коли ти не маєш на королівську жертву дати мені більше від оцеї жмінки грошей, то зараз почувеш увесь тягар мого прокляття.“

Гарісчандра відповів: „Святий мужу, все інше дав я тобі. Жди ще якийсь час. На тепер я не маю нічого більше, продавши свою жінку й сина.“

Вісвамітра мовив: „Лишається ще четверта частина дня до вечора. Доти чекатиму, а довше ні.“ І промовивши се тверде, немилостиве слово та забравши гроші, він пішов швидко в великім пересердю.

По відході Вісвамітри король стояв прибитий страхом і горем, а потім промовив до тих, що окружали його: „Хто з вас, люди, хоче за гроші купити мене собі в неволю, нехай озветься зараз, поки ще не зайшло сонце.“

Тут протиснувся сквапливо крізь юрбу бог Дгарма в постаті чандала, вонючий, паскудний, з розкуйовдженим волоссям і бородою, зубатий і обридливий, несучи в руці клітку з наловленими птахами, а на голові маючи вінець, знятий із трупа. Його окружала свора псів, а в другій руці мав страшну паскудну палицю. Він промовив до короля: „Якраз ти мені до потреби.

Скажи, якої ціни жадаєш за себе? Чи багато, чи мало, я заплачу все.“

Бачучи таку страшну та обридливу появу та чуючи її слова, повні наруги, король запитав: „Ти хто такий?“

„Я собі чандал—відповів той—і називають мене героєм усі жильці цього любенького міста. Я маю славу доброго ката і здирача трупів.“

„Ні вже—промовив Гарісчандра—бути не вільником чандала, це була б для мене остання ганьба. Краще нехай спалить мене вогонь прокляття, як маю попасти під владу чандала.“

Ледве він промовив ті слова, аж ось до нього наблизився Вісвамітра й витріщив на нього злобою розпалені очі. „Ще ж то—промовив він,—цей чандал дає тобі немалу суму. Чому ж не хочеш прийняти її і віддати мені обіцяний довг?“

„Святий мужу,—мовив Гарісчандра,—як потомок сонячної династії знаю про себе те, що стати не вільником чандала було б для мене найбільшою ганьбою, якої мені не виплатить ніяка ціна.“

Вісвамітра одначе відповів: „Коли не захочеш дати мені те, що чандал дає як ціну за тебе самого, то в тій хвилі я прокляну тебе.“

„Змилуйся, святий мужу,—крикнув у розпуці Гарісчандра, і припавши перед Вісвамітрою, обняв його коліна—я твій слуга, прибитий горем, зневолений тривогою і вірний тобі до смерти. Зроби мені ласку, королю мій! Перед неволею в чандала здригається мое серце. За решту повинна тобі ціни хочу бути тобі самому найвірнішим слугою і найпідданішим не вільником, доки мого життя.“

На це озвався Вісвамітра: „А так! Коли ти мені такий слуга, то я оце продаю тебе чандалові в неволю за великі гроші.“

Почувши ті слова, чандал утішився дуже, дав Вісвамітрі гроші, і, звязавши короля та підганяючи його ударами палиці, повів його майже непритомного, обестямленого розлукою зі своїми любими, у своє відлюдне місто.

Король Гарісчандра, живучи у чандаловім місті, вранці і опівдні і вечером співав оцю пісню: „Молода сумна садозить перед себе молодого сумного і в своїм горю думає про мене: „Обоє нас увільнить король, коли розживеться на достаток і ще більше добра дасть аскету.“ Не знає вона, неповинна, що я став ще більшим довжником. По страті держави, приятелів, по продажі жінки й сина я на довершення свого нещастя попав під владу чандала.“

Отак живучи там, він думав раз-у-раз про любого сина і про незабутню жінку і про своє повне зубоження. Але по якімось часі він привик до нового життя і став невтомним слугою чандала та обдирачем трупів. Висилаючи його на се діло, чандал говорив йому: „Отут пробуватимеш день і ніч, ждучи на привіз трупів. Шоста частина того, що зідреш із трупів, належить королю, три — мені, а дві тобі“. Одержавши такий наказ, він оселився на кладовищі в південній стороні недалеко міста Варанасі. На тім кладовищі раз-у-раз чулися страшні голоси, виття шакалів, крики духів, упирів та різних потвор, скрізь лежали купи людських костей і скрізь димилися стоси дерева, лунало багато плачів живих людей за померлими приятелями та свояками. Раз-у-раз чути було окрики: „О, сину, о, друже, о, брате, о, мій найліпший мужу,

о, сестро, о, мамо, о, жінко, о, дідусю, о, стрийку, о, братаничу, о, таточку, о, внучечко, де ви поділися? Відки вас виглядати?“ От такі оклики раз-у-раз чуючи й раз-у-раз сумуючи, проводив король день за днем, промовляючи інколи сам до себе: „Слуги, дорадники, придвірні жерці і вся держава—куди ж усе те щезло, о, доле? О, Сайвіє, о, мій молодий сину, куди поділися ви, покинувши мене нещасного за провину Вісвамітри?“ Отак шепчучи і все пам'ятаючи наказ чандала, брудний, з корявим тілом, розстріпаний, смердючий, з хоруговкою в одній, а з палкою в другій руці, сам живий труп, бігав він сюди й туди. „Із цього трупа здобув я це, а з онтого здобуду те; це для мене, це для короля, а це для чандала.“ Отак бігаючи, він був немов зроду таким.

Одного дня прийшла, ридаючи, жінка того короля, несучи на руках мертвого сина, що вмер від укушення гадини. „Синку мій, любий хлопчику мій“,— примовляла вона раз-по-разу, сама бліда, вихудла, напівбожевільна, з розпатланим і запиленим волоссям. Потім мов сама не своя промовила: „О, королю, мій мужу, не визволиш уже тут на землі свого сина, котрого дитячими грами ти втішався, і котрий умер від укушення лютої гадюки.“

Почувши її ридання, король прибіг швидко на місце, думаючи: „Отут буде знов гарна сорочка з мерця.“ В жінці, що плакала голосно, він не пізнав своєї жінки, бо вичерпана довгою неволею, вона була дуже ослаблена, мов не та, що колись. І вона також, що бачила його вперед гарним, кучерявим, не пізнала свого мужа в тім чоловіці, подібнім до всохлого дерева. Поглянувши на хлопця, обвитого в чорне сукно,

і бачучи на ньому королівський знак, він раптом задумався. „О, лишенько, сей хлопець уроджений із королівського роду! Яке ж нещастя довело його до страшної смерти? Отак, як бачу його простертого на лоні матері, видається мені, що це мій власний син Рогітарія з лотосовими очима. В таких самих літах буде він тепер, мій коханий, коли пан життя і смерти Яма не забрав його до себе.“

Побачивши його, королева почала придивлятися йому ближче, і в її голові мигнуло: „Га, цей чоловік — пізнаю його по голосі, — це ж мій ясний місяць, мій мудрець Гарісчандра. Так, це він без сумніву. Та яким способом дістався мій пан на оце кладовище?“ І, піднявшись з місця, вона промовила до нього: „Чи це сон, чи ява? Чи це ти, мій королю, чи тільки мені ввижається? Промов до мене, бо моя голова затуманена зовсім. Коли це ти, знавець обов'язків, то що ж варте знання обов'язків? Що варте почитання богів і захищування людей? Що варта вірність і правда, прямота й чоловіколюб'я, коли ти зі своєю бездоганною душею отак позбавлений усякої власти?“

Почувши ці слова жінки, король зідхнув важко й уриваним голосом оповів їй усе, як він попав у владсть чандала. Вона також з ненастанним плачем та тяжкими зідханнями оповіла йому про своє невольничє життя і про страшну смерть сина. Тоді Гарісчандра промовив до неї:

„Люба жінко, не хочу жити довше в такій недолі. Я тепер сам не свій. Зрозумій моє нещасне положення. Коли я без дозволу чандала спалю сам себе, то при другім уродженню прийду на світ як слуга чандала, або попаду в пекло як червяк, або як стерво, справа червя-

ків. Та в моєму горю я не зважаю на все те. Хто попав у таке положення як я, для того смерть — одинокий вихід. Стати звірем, се не таке лихо, як страта сина. Оттим то з трупом мого сина я кинуся в огонь горючого костра. А ти, люба моя, прости мені, коли я хоч жартом, хоч таємно чим докучив тобі, прийми моє опрощення і йди в дім жерця та стань знов королевою.“

„Ні, мій королю, — відповіла Сайвія, — і я, скоро тільки розгориться костер, знесилена тягарем нашого нещастя, піду з тобою в огонь.“

Виставили дерев'яний костер і, поклавши на ньому свого сина, король разом із жінкою, поскладавши побожно руки, почали молитися до найвищого бога. Тут до них наблизилися всі боги, а поперед усіх бог Дгарма.

„Королю, — озвався він, — не спіши так дуже. Оце я, Дгарма, приходжу до тебе, врадуваний твоєю чесною, правдивістю, самовладою й терпеливістю.“

Найвищий бог Індра промовив: „Гарісчандро, високо щасливий, я, найсвятіший бог, стою перед тобою. Ти з жінкою й дитиною за життя здобув світ неминущий.“

І він спустив на костер дощ із божеського плину амрити, що нівечить безчасову смерть. Потім, приступивши до костра, підняв сина королівського вгору, і цей випростувавши своє ніжне молоде тіло, піднявся на ноги, здоров і свіжий тілом і духом. Тут король Гарісчандра як стій обняв свого сина і стояв отак і сам повні уздоровлений, в почуттю найвищого щастя й найвищої радості.

В тій хвилі промовив Індра знов до нього: „Зі своєю жінкою і твоїм сином осягнув ти вхід

до найвищої щасливості. Сідай на оцей воздушний візок, королю, він знесе тебе туди, де приймеш заплату за свої діла.“

Гарісчандра відповів: „О, царю богів, без дозволу мого пана чандала і без його відпустки я не піду до неба.“

Тут промовив Дгарма: „Знаючи наперед, яке горе чекає тебе, я своєю чарівною силою сам перемінив себе на чандала й відіграв з тобою цю гру.“

Індра додав: „Гарісчандро, вступай на найвище місце, якого бажає кожний син чоловічий, на місце призначене для найчесніших людей.“

Гарісчандра поклонився йому і сказав: „Царю богів, поклін тобі! Але почуй від мене те слово, яке я в найбільшій покорі хочу сказати твоїй світлості. В журбі за мною лишилися там у краю Косаля всі міщани. Як можу я вступити до неба й покинути їх? Опущення слуг, це ж смертельний гріх, поставлений на рівні з биттям родичів, убивством брахманця, убивством корови й убивством жінки. Хто покидає вірно відданих йому без їх провини, той не може мати щастя ані тут, ані там. Тому, о найсвятіший, іди ти до неба, а я, царю богів, увійду до нього тільки колись із ними разом, або піду з ними разом у підземний світ.“

„Чеснота й безчестя поділені між ними в різних ступнях. Як же ж серед такої мішанини можеш ти знайти потіху в раю?“

Гарісчандра відповів: „Тільки при помочі отців родин користується король державою, приносить великі жертви і проводить кожне добре діло. Те саме робив і я при їх помочі. Тих моїх добродіїв я не покину для небесної радості. Оттим то, царю богів, коли є в мене

яка заслуга, здобута дарами, жертвами або молитвами, нехай вона розділиться на них усіх. Нехай нагорода за мою діяльність, яка б мала тішити мене довгий час, зійде через твою ласку на них усіх хоч на один день.“

„Нехай станеться так!“— промовив Індра, володар трьох світів. І подавшись до Аїодії, мовив до міщан: „Ідіть усі до неба!“

І з королем разом усі його приятелі з дітьми, слугами та жінками веселі й радісні, весь народ, полетіли до неба.

А земний король, доступивши незрівняно високого стану, на воздушнім возі піднявся до небесного міста, оточеного валами та мурами.

Бачучи його піднесення, Узанас, високий мудрець, учитель богів, свідомий усіх святих писань, відспівав оці слова: „Ніякий князь ніколи не зрівнявся і не зрівняється з Гарісчандрою. Хто болющий і страждущий вислухає його історію, матиме найбільшу потіху.“

4. ПОЯСНЕННЯ ДО „ЦАР І АСКЕТ“

У краю Косаля в великім лісі
Жив в давню давнину пустинник славний.

Розцвіт чернечого життя в Індіях припадає на рік 600 п. Х. Кожний правовірний буддист мусів бути ченцем. В книзі Ману говориться про се: „Коли брахманський батько родини завважає, що його лице починає вкриватися зморщинами, а волосся сивіти, тоді нехай іде в ліс“. Він забирав зі собою святий вогонь і живився корою, корінням, лісними овочами й зіллями. Деякі жертви були приписані, як напр., гостинність. Він мав пізнавати Веду, не прийняти дарунків, і бути милосердним для всіх. Чернець повинен говорити правду і благословити тих, що проклинають його. Взагалі своїми ідеалами зближалось пустинниче життя брахманців до ідеалів середньовічного аскетизму.

І дух свій углибляв в таємність Брамаи.

Брахман (Brahman, початкове значіння—молитва, поборність)—творець і перший бог індійської трійці. Після книги Ману, зразу панувала темрява і був лише один бог, який існував сам від себе (Svayambhu). Він сотворив світло і води. Відтак запліднив їх і з того повстало золоте яйце, з якого він народився jako брахман, творець світа. Він переділив яйце на дві часті й утворив з них небо й землю. Потім сотворив десять праджапаті (prajāpati—пан творіння), які довершили його діла.

Хай вишній Індра
Мене хоронить від лихої думки!

Індра, бог підчинений трійці Брахма-Вішну-Сіва, але сам панує над сторожками світа (lokapāla, також astadik-pāla, се є сторож вісьмох сторін світа) і над іншими богами. Він панує на сході у своїм небі (svarga), до якого

по смерті йдуть герої і князі й яке часами навіть за життя відвідують. Своєю роллю й різними любовними авантюрами нагадує грецького Зевса.

Немає

Страшнішого під сонцем, ні на небі,
Як гнів святих, брахманцеве прокляття!

В книзі Ману говориться про се: „Ніколи, навіть у найбільшій потребі, не повинен король доводити брахманця до гніву; бо тоді він може знищити його разом з військом і возами. Хто ж міг би уйти перед загладою, прогнівивши тих, що сотворили вогонь, аби все знищити, і зробили воду морську непридатною до пиття.—Кожний брахманець, вчений чи невчений, є великим божеством.“

Не допустить того

Високий Індра і пресвітлий Агні.

Агні, бог вогню, один з вісьмох сторожів світа.

А через місяць у преславний город
Варанасі прийти повинен ти.

Варанасі, місто над Гангесом, нинішній Бенарес.

Город весь заворушився,
А йодії міщани як у здрій,

Айодія („Непоборима“) нинішне Augh (в англійській ортографії Oude).

Кшатріє віроломний!

Кшатрія— каста рицарів.

Помалу наближався перед брами
Преславної столиці бога Сіви,

Сіва, третій бог індійської трійці.

ПЕРЕДМОВА

Подаючи громаді наших читачів мою поему „Мойсей“ другим виданням, уважаю потрібним зазначити поперед усього, що це видання значно дешевше від першого, вже розпроданого, і являється в тексті незмінним, з виїмком кількох дрібних поправок.

Тому, що моїй поемі пощастило настільки, що вона стала предметом лектури учеників та інтерпретації вчителів у деяких українських гімназіях, а також предметом ближчої уваги деяких наших літературних критиків, варто зазначити факт, що ставлячи не раз питання про джерела цієї поеми, ніхто з тих українських інтелігентів не звернув уваги на властиві і самим змістом вказані її джерела, але майже кожний, як це покажу далі, шукав їх деінде, звичайно там, відки я не взяв нічого.

Моя поема основана майже вся на біблійних темах, отже що ж природніше для кожного критика, як пошукати тих джерел у біблії й порівняти їх із тим, що я зробив із них? Це якраз досі не прийшло на думку ні одному з критиків моєї поеми. Знак, що біблія лежить далеко поза кругом їх духовних інтересів.

Основною темою поеми я зробив смерть Мойсея, як пророка, непризнаного своїм наро-

дом. Ця тема в такій формі не біблійна, а моя власна, хоч і основана на біблійнім оповіданню. Із біблійних книг Старого завіту про смерть Мойсея оповідає лиш одна книга так званого П'ятикнижжя, що по-грецьки зветься Девтерономіон, а по церковно-слав'янськи Второзаконіє. В тій книзі первісне оповідання про смерть Мойсея розірвано на 2 частини: перша міститься в розділі XXXII, зачало 48—52, а друга в розділі XXXIV, зачало 1—8. Ось це оповідання в перекладі з критичного французького перекладу Едварда Райса¹ на нашу мову. В гранчастих скобках подаю свої доповнення до тексту.

„Того самого дня Вічний промовив до Мойсея цими словами: „Вийди на гори Гарабім, на гору Небо, що [здіймається] над краєм проти Моава-Єрихона і позирає на край Ханаан, який я даю на власність дітям Ізраїля. Ти вмреш на тій горі, на яку вийдеш, і будеш злучений зі своїми [предками], так як твій брат Агарон умер на горі Гор і злучився зі своїми [предками] за те, що ви були непослушні супроти мене перед синами Ізраїля над водами Мерібат-Кадеша в пустині Сін, за те, що ви не вшанували мене посеред синів Ізраїля. Тому ти побачиш перед собою цей край, але не ввійдеш до нього, до краю, який я даю синам Ізраїля“.

„Мойсей вийшов із рівнин Моава на гору Небо, на вершок Пізга, що дає вигляд на Єри-

¹ Edouard Reuss, L'histoire sainte et la loi (Pentateuque et Josue). Tome second. Paris 1879 (La Bible, traduction nouvelle avec introductions et commentaires. Ancien Testament, troisième partie), ct 353—4; 361—2.

хон, і Вічний показав йому весь край: Гілегад аж до Дана і всю [околицю] Нефталі, територію Ефраїма та Менаше і весь край Юди аж до західного моря. і південь і рівну околицю Єрихона [пальмового міста] аж до Согара. І Вічний мовив до нього. „Оце край, задля якого я поклявся Авраамові, Ісаакові та Яковові, мовлячи: „Даю його вашому племені.“ Я показую тобі його, але ти не ввійдеш до нього.“

„І Мойсей, слуга Вічного, вмер тут у краю Моава, як це сказав Вічний, і його поховали в долині в краю Моава недалеко Бет-Пегора, і ніхто не знає про його гріб аж до сього дня. Мойсей прожив 120 літ до своєї смерті; його очі не слабли і сила не опустила його тіла. І сини Ізраїля оплакували Мойсея на рівнині Моава протягом 30 днів, і таким способом відбули по нім повну жалобу.“

Із цього оповідання бачимо, що Мойсей умер у неласці ізраїльського Бога, який перед смертю докорив йому тим, що він не вшанував його відповідно перед синами Ізраїля. В моїй поемі це діло поставлене зовсім інакше: смерть Мойсея на вершині гори в обличчю Бога мотивована тим, що його відіпхнув його власний народ, зневірений його 40-літнім проводом і сумним станом обіцяного краю, який треба було тяжкими зусиллями здобувати на численних дрібних ханаанських племенах, і який надто, як це виказали новіші історичні відкриття, в ту пору, коло 1480 р. пер. Хр., був під протекцією єгипетських царів.

Речення біблійного оповідання про похорон Мойсея в оригінальній тексті не зовсім ясне, й пізніші жидівські коментатори доповнюють

його так, що Бог умертвив його своїми устами, цілуючи його, і що ангели поховали його тіло в невідомім місці, або по іншим переказам перенесли на небо, де воно держиться ціле й незіпсоване так само, як тіло пророка Ілії. Я в своїй поемі полишив хвилю смерти Мойсея за поетичною заслоною.

Те, що сказано в поемі про Авірона й Датана, як головних противників Мойсея серед Ізраїльського народу, ґрунтується на оповіданню книги Чисел розділ XVI, у яким одначе пізніша редакція стягнула до купи два оповідання про події різних часів і різного характеру, а власне про бунт Левіта Кораха та його компанії проти Мойсея й Агарона, і про повстання Датана й Абірама з племені Рувіма проти Мойсея. Подаю тут текст цього розділу в перекладі на нашу мову за Райсом (*Histoire israélite* II, ст. 219—221), кладучи курсивом ті частини оповідання, що відносяться до бунту Кораха, а звичайними буквами ті, що оповідають про Датана й Абірама.

„Корах, син Ісахара, сина Кеґатового, сина Левііного, узяв із собою Датана й Абірама, синів Еліяба, а також Она, сина Пелетового, сих [останніх] Реубентів, і вони повстали проти Мойсея з 250 синами Ізраїля, головами громади, людьми визначними, яких кликано до рад. Вони зібралися проти Мойсея й Агарона і сказали їм: „Досить того! Вся громада свята, і Вічний серед неї. Чого ж ви підносите себе вище громади Вічного?“ Почувши це, Мойсей кинувся лицем на землю і промовив до Кораха та його юрби ось які слова: „Завтра Вічний покаже, хто належить до нього і хто посвячений приносити йому жертви, а кого

він вибере, тому велить зблизитися до себе Зробіть ось що: візьміть кадильниці, ти, Кораху, і все твоє товариство, і завтра, повкладайте в них вогонь і кадило перед Вічним. Кого вибере Вічний, той буде посвячений йому. Досить сього, Левіти.“ А до Кораха сказав Мойсей: „Слухайте, Левіти! Чи не досить вам, що Бог Ізраїля визначив вас із решти громади і велів вам зблизатися до нього, приносити жертви в домі Вічного та стояти на чолі громади для сеї служби? А ти, і твої брати Левіти з тобою, яким Бог дозволив зблизатися до нього, жадаєте ще бути жерцями? Значить, ти й усе твоє товариство хочете в спілці стати проти Вічного? Бо ж Агарон, проти якого ви змовилися, хто він такий?

„І Мойсей вислав покликати Датана й Абірама, синів Еліяба, але вони сказали: „Не підемо! Чи не досить, що ти вивів нас із краю, який опливав молоком і медом, аби морити нас у пустині? Чи хочеш іще зробитися паном над нами? Ти не лише не завів нас до краю плівучого молоком і медом, не дав нам батьківщини з полями та виноградниками, а ще й хочеш вибрати очі всьому народові? Не підемо (до тебе)!“ І Мойсей розсердився дуже і сказав до Вічного: „Не приймай їх жертв! Я ж не взяв від них ані одного осла і не зробив нікому з них ніякої шкоди.“

„Мойсей сказав до Кораха: „Ти й твоя компанія ставтеся завтра перед Вічним, і стане також Агарон, і кожний із вас візьме кадильницю і вложить у неї кадило, і покладете свої кадильниці перед Вічним, ти й Агарон, кожний свою, 250 кадильниць. І кожний

візьме кадильницю і вложить до неї вогонь і кадило, і постаєте при вході до ківота завіта, так само, як Мойсей і Агарон.“ І коли Корах зібрав проти них усю громаду при вході ківота, слава Вічного явилася перед усею громадою. І Вічний промовив до Мойсея й Агарона сими словами: „Відділіться від тої компанії, і я знівечу її у млі ока“. І вони кинулися лицями на землю і сказали: „О, Боже, творче душі в кожному тілі! Коли один чоловік зрішив, чи ж будеш сердитися на всіх інших. Тоді Вічний промовив до Мойсея оцими словами: „Промов до громади і скажи їй: „Відступіться всі від того місця, де стоїть Корах!“

„І Мойсей пішов до Датана й Абірама в супроводі ватажків Ізраїля. І він промовив до громади оці слова: „Віддаліться від наметів цих злих людей, і не доторкайтеся ні до чого, що належить до них, а то пропадете wraz із ними за їх злочин.“ І вони повідступали від домівки Датана й Абірама геть довкола, а Датан і Абірам поставали при вході своїх наметів зі своїми жінками, дітьми та внуками. Тоді сказав Мойсей: „Аби ви пізнали, що Бог послав мене сповнити все те, і що це не робиться моєю власною волею,—оці всі помруть так, як мруть усі люди, а коли їх доля не буде така, як доля спільна всім смертним, то не Бог вислав мене. Та коли Вічний зробить незвичайне чудо, і земля отворить свою пащеку і проковтне їх самих і все, що належить до них, і вони живі вийдуть у Шеоль

¹ Пізніший редактор додає за цим словом іще зовсім невідповідні тут назви Датана й Абірама.

(гебрейська назва пекла), ви пізнаєте, що ті люди згордували Вічним.“ І коли він докінчив ті слова, земля розступилася під ними, розкрила свою пащеку і проковтнула їх обох і їх родини і всі особи, що належали до них, і все їх майно. І вони живцем пішли в Шеоль самі і все, що належало до них, і земля затворилася над ними і вони пропали з-посеред громади. І всі Ізраїльтяни довкола них розбіглися при їх криках, боячися, аби земля не пожерла їх. *А вогонь, кинений Вічним, пожер 250 людей, що принесли кадило.*“

Як бачимо, цей розділ містить у собі два оповідання, зліплені до купи методом перекладання і зшиті, так сказати, білими нитками редакційних дописок. Одно й друге оповідання має на меті укріпити верховенство провідників уповажнених Богом, але коли в оповіданню про Датана й Абірама мова тільки про одного провідника Мойсея, то в оповіданню про Кораха Левіти, себто каста духовних, бунтують проти первосвященника Агарона, домагаючися зрівняння всіх Левітів із станом жерців. Коли перше оповідання має виразно політичний характер і б'є на Мойсея, як на провідника народу за те, що не додержав своєї обіцянки й не дав народові земельної власності, то друге оповідання, зложене очевидно в інтересі храмових жерців і для постраху Левітів, аби не домагалися рівного права з жерцями. Коли звернемо увагу на історичні відносини, серед яких могли повстати оба ті оповідання, то нам відразу стане ясным, що оповідання про Датана й Абірама мусіло повстати в часі племінної незалежності гебрейського племені, коли те плем'я, бідуючи

в своїй новій вітчизні в боротьбі з Ханаанітами з жалем могло ще споминати свій побут у Єгипті. Натомість друге оповідання веде нас у часи нового храму по повероті Гебреїв із вавилонської неволі, і то в досить пізні часи, коли перевага жерців над загалом Левітів не була ще так укріплена, як за часів Христа. Те, що я сказав у поемі про Датана й Авірона, ширше розвиває релігійний і політичний мотиви опозиції загалу Ізраїльтян проти Мойсея.

Прочитуючи окремо текст кожного з тих оповідань, можна завважити, що в оповіданні про Датана й Абірама нема початку, де му- сіло бути сказано, з якої нагоди й яким спо- собом проявився їх опозиційний рух проти Мойсея. З тексту оповідання довідуємося тільки, що Мойсей велів покликати їх, невідомо куди, правдоподібно на загальний збір старшин ізраїльського народу, а коли вони не зхотіли прийти, він із старшинами сам пішов до їх наметів, і там Божою силою доконав їх чу- десного знищення. В своїй поемі, не вважаючи потрібним допускати чудесну катастрофу, я представив опозиційну акцію Датана й Авірона на зборах ізраїльського народу, і полишив діло їх покарання, пророковане їм Мойсеєм, елементарному вибухові народньої свідомости по смерті Мойсея.

Важну ролю в моїй поемі відіграє демон Азазель, про якого в т. зв. Мойсеевій книзі Левітів, розділ XVI, зачало 5—10 міститься законна постанова, видана з того приводу, що два сини Агаранові померли наглою смертю, увійшовши до ківота завіту. Це було причиною законної постанови, що нікому не вільно було входити до намету, в яким стояв ківот завіту,

крім одного первосвященника Агарона, та й то лише в певних означених випадках і в приписанім обрядовім одязі. Раз до року мав Агарон входити до намету в день покутній, „а від громади синів Ізраїлевих мав узяти два козли за відпущення гріхів, і одного барана на цілопалення. Від себе ж мав Агарон принести в жертву бика за відпущення гріхів своїх і своєї родини. Що ж до двох козлів, він мав узяти їх і поставити перед Вічним при вході до намету. Про них мав кинути жереб для рішення: один із них піде для Вічного, а другий для Азазеля. Козла, якого жереб призначить на жертву для Вічного, він мав жертвувати, вбиваючи його як жертвний приніс за прощення гріхів, а другого, призначеного жеребом для Азазеля, мав поставити живого перед Вічним, доповнити над ним обряду покути, а потім вигнати його в пустиню для Азазеля“. (Ed. Reuss, op. cit. II. ст. 146—7). В перекладі Куліша цей уступ перекладено досить неясно й нема в нім назви Азазеля, пор. „Святе письмо Старого завіту. Мовою русько-українською. У Відні 1903“, ст. 114. Із наведеного тексту старозавітньої книги видно виразно, що Азазель являється демоном, противником Єгови, правдоподібно персоніфікацією пустині та її страховищ. Сама назва досить загадкова й давала при від до різних толковань, яких наслідком було те, що в деяких перекладах Біблії це ім'я зовсім не являється, заступлене більш або менш натягнуною інтерпретацією. (Пор. про це Dr. Albert Hauck, Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche, Leipzig 1897, т. II, ст. 321—2). В біблійнім оповіданню сам Бог показує Мой-

сєві Палестину; у своїй поємі я приложив це до ролі Азазеля з наміром зазначити як найсильніше контраст між пророцькими обіцянками й тим, що дійсно ждало Гєбреїв у Палестині. Цей контраст я вважав потрібним зміцнити не тільки показом географічного положення та різноплеменности Палестини, але надто ще об'явою про долю, яка чекала гєбреїв у тїм краю. І це я поклав у ролю Азазеля, як найсильнїшу частину демонської покуси, що може захитати віру навіть найсильнішого характеру. Але не треба забувати, що ця роля Азазеля в моїй поємі являється тільки поетичним об'єктивованнєм власної психологічної реакції, яка мусїла відбутися в душі пророка після того, як його відіпхнув його народ. Крайній вислів тої психологічної реакції, що з душі пророка виривається словами „Одурив нас Єгова!“, не був зовсім тріумфом демона спокусника, який у тїй хвилі зо сміхом відступає від Мойсея, але був тільки зазначеннєм межі людської віри та людської сили, до якої дійшовши Мойсей почуває слова самого Бога, що розкривають йому далеко ширший кругозір від того, який міг розкрити йому Азазель, прояснюють йому високу мудрість провидіння, що кермує долею народів, і дають його душі й тілу остаточне заспокоєння.

Для поетичного огляду географії Палестини, який дав я у XVII-ім розділі поєми, я покориствував деякими уступами вступної студії Едварда Райса до його огляду старозавітних писань про історію Ізраїля (op. cit. I, ст. 14—17), які подаю тут у перекладі на нашу мову:

„Край Ханаана не має властивих природніх границь окрім заходу, де його береги обливає

Середземне море, і сходу, де його перерізує Йордан. Ця ріка, одинокий неперерваний протік води, що має значення для цього краю, перепливає по черзі через два озера й губиться в третім, відомім під назвою Мертвого моря. Від півночі земля Ханаана обмежена двома рівнобіжними ланцюгами гір Лівану, з яких один тягнеться подовж її боку, а другий відмежовує її від великої арабської пустині. Долина, обнята цими двома ланцюгами гір, була в посіданню Ізраїльтян лише в деяких рідких моментах їх історії. Зрештою їх осідки не переходили по-за джерела Йордану. Відси аж до південної границі, це значить, — до початку широкої пустині півострова Синайського, можна сказати, до лінії, яку можна потягти від південного кінця Мертвого моря до південно-східного кута Середземного моря, весь край між морським берегом і долиною Йордана творить височину, широку на 12—15 миль, та високу понад морський позем до 2.000 стіп, коли тим часом ріка та озера містяться від 600—1300 стіп пониже позему моря. Височина дуже нерівна, але не має ніде значніших гір. На південь вона знижується терасами до пустині. На захід і в північній частині вона доходить аж до моря, але в південній частині вона обмежена рівниною, що, розширюючися, доходить аж до границі Єгипту й називається перешийком Суецом.

„Унутрі цього краю міститься тільки одна долина трохи просторіша. Вона починається від гори Табора, недалеко того місця, де Йордан випливає з Генесаретського озера, і кінчиться в затоці Аккі і в підгір'ю, гори Кармеля; вона має довжини 7 миль, а ширини 2—4. Сама височина через те ділиться природньо на

північну частину(гори племені Нефталі) і південну, далеко більшу (гори племені Ефраїма та Юди). Ці дві назви не значать природнього розділу, а тільки різницю жильців. Країна взагалі слабо наводнена і дуже висушена від найдавніших часів, а частина її, особливо сумежна з Мертвим морем, не була ніколи нічим, хіба лихим пасовиськом.

„По лівім боці Йордану здіймається подібна височина, називана в різних своїх частинах, ідучи від півночі на південь, іменами Башад, Гілегад та Пізга. Ті околиці, що ніколи не стояли під пануванням ханаанських племен, були в значній частині завойовані ізраїльськими племенами ще перед тим, поки вони завоювали західню височину, але їх посідання тут завсігди було загрожене чи то кочовими племенами пустині чи то володарями Сирії. Сама конфігурація землі тут така, що лише фактичне посідання, зрештою наражене на часті зміни, могло служити для означення границь. Нарешті сама долина Йордана між двома головними озерами широка на 2—4 милі, це одна з найменш управних частин краю. Спека тут страшенна тому, що долина глибоко врізана в землю між двома вапняковими валами майже зовсім голими, а в найбільшій частині року численні потоки, що збігають із гір у часі дошової пори, висихають так, що навіть не можуть доплисти до Йордану.

„В часі здобуття краю Ізраїльтяни, здається, твоорили конфедерацію дванадцяти племен. Це число 12 не треба вважати випадковим. Воно повторяється однаково майже у всіх інших зборищах семітських народів або племен, про які згадує книга Битія: у Едомлян, у Хананейців, у Арамейців та Кетурейців. У Ізраїльтян

це число таке основне та твердо вкорінене в народню традицію, що заховалося навіть у таких часах, коли не мало жодної рації існування і не відповідало нічому в національному житті, бо племена почасти помішалися одні з одними, а почасти навіть пощезали зовсім. І навіть давніше ніколи не доходило до правильної та постійної номенклатури; цифра лишалася, але реєстр племен змінювався не тільки що до порядку імен, але навіть що до самих імен.

„Додаймо нарешті, що ніколи не було навіть питання про рівність між 12 племенами. Вже легендарна традиція кладе натиск на різниці в гідності сконфедерованих, із яких одні займають упривілейоване, а інші більш або менше залежне становище. Найсильніше плем'я вибирало з-поміж себе ватажка спільних походів, а це давало привід до ревалізації, а далі до роздорів і до домашніх війн. Це нагадує суперечки старинних греків за гегемонію, історію Спарти та Атен. Особливо два племена ревалізують між собою, плем'я Йосифа з племенем Юди. Кожне з них стоїть на чолі кількох інших підвладних племен, і вони борються за першенство зі змінним щастям, з успіхами та упадками. Вже в самім початку історії перше з тих племен держить керму національних справ, а бодай має претензію до кермовання ними, і для піддержання тої претензії виступає навіть з оружжям у руках. Пізніше Юдеєць Давид на якийсь час запевняє першенство своєму племени, та вже по смерті його сина десять племен відриваються від Юдеїв, і повстає розрив, що тривав довгі століття, і якого сліди не затерлися вповні ще й до наших днів.“

Полишаю на боці притчу про терен, вложене в уста Мойсея в III розділі моєї поеми, бо не можу тепер знайти її оригінального тексту. Вона міститься в одній із старозавітних книг, та я переробив її досить свobodно й додав до неї виклад (розділ IV), на мою думку гідний Мойсея і відповідний до хвилі, в якій він оповідає дітям Ізраїля цю притчу.

В однім випадку я покористувався також грецькою мітологією, а власне в згадці про Оріона (розділ XVI). — Міт про Оріона зрештою не чужий також єгипетській та гебрейській традиції, а в переповідці грецького мітографа Аполлодора виглядає ось як: „Оріона вбила Артеміда на Делосі. Його вважають велетнем, сином землі (Гаї); Ферекід твердить, що він походить від Посейдона та Еврїалїї; принаймні Посейдон дав йому дар ходити по морю. Цей Орїон подружився з Сїдою, яку одначе Гера вкинула до аду за те, що вважала себе кращою від богині. Стративши першу жінку, Орїон удався на острів Хїос, і попросив о руку Мeroпи, дочки тамошнього князя Оїнопіона (Вінопійця). Оїнопіон підпоїв його, і коли він заснув, осліпив його і вкинув у море. Орїон не втонув у морі, а пішов поверх води і зайшов до острова Лемноса до кузнї Гефайста. Тут ухопив він одного челядника, посадив його собі на плечі й велів йому вести його до сходу сонця. Дїйшовши до домівки Сонця, він від його проміння відзискав свій зір, а тоді поспішив знов до Хїоса, аби помститися на Оїнопіонї¹.“

¹ Apollodor's Mythologische Bibliothek, übersetzt von Christian Gottlob Moser. Erstes Bändchen. Stuttgart 1828, т. 34—35.

Оце вважав я потрібним подати до прилюдної відомости при другім виданню моєї поеми, аби ощадити шановним критикам труду в вишукуванні її джерел та аналогій. Висловляю тут свою подяку тим критикам, що совісно зайняли розбором та поясненням моєї поеми, особливо дд. А. Крушельницькому та Я. Яремі. Перший із них у своїй книжці „Літературні характеристики українських письменників. І. Іван Франко (поезія). Написав Антін Крушельницький. (Загальна Бібліотека, ч. 12 — 14). Коломия“, без означення року, присвятив „Мойсеєві“ досить детальний розбір (ст. 220 — 242), не вдаючися в пошукування джерел. Натомість проф. Я. Ярема в своїй розвідці „Мойсей“, поема Івана Франка. Критична студія. — В Тернополі 1912 року“, зупинився спеціально на аналогії мого „Мойсея“ до поеми Юлія Словацького „Anhelli“, написаної біблійною прозою. Розуміється, поема Словацького була мені відома ще в моїх гімназійних часах у Дрогобичі, і будиши учеником сьомої чи восьмої гімназійної кляси я написав про неї польською мовою досить простору розвідку для мого шкільного товариша Косінського, який, перенісшися з Дрогобича до Красова, просив мене листовно написати для нього розбір поеми Словацького для тамошнього вчителя польської мови та літератури. Не знаю, що сталося з тою моєю розвідкою, та у всякім разі аналогія між моєю поемою і Словацького „Anhelli-м“ дуже далека, полишаючи вже на боці основну ріжницю настроїв. який у поемі Словацького меланхолійно песимістичний, а в мане totaliter aliter.

Писано дня 3—4 падолиста 1912.

У В А Г И

Панські жарти—поема з останніх часів панщини, написана в січні і лютому 1887 року, друкувалася того ж року в збірці „З вершин і низин“. Увійшли „Панські жарти“ і в друге видання „З вершин і низин“ 1893 р., того ж року вийшла ця поема й окремою книжкою. Поему цю Франко дуже високо цинив. В 1911 році вийшли „Панські жарти“ четвертим, доповненим виданням (Львів. Укр.-руська Видавн. Спілка), звідки й передруковуються.

Смерть Каїна—легенда, вийшла накладом автора 1889 року. Передрукував її Франко і в другому виданні. „З вершин і низин“, звідки й передруковується. Накладомі вид-ва „Слово“ вийшла ця поема 1924 року зі вступною статтею П. Филиповича.

Цар і Аскет—індійська легенда, друкувалася в збірці „З вершин і низин.“ 1893 року. Перевидав її Франко окремою книжкою 1912 р.—звідки й передруковується.

Індійські легенди—І. Ману і Потоп Світу, II. Сунд і Упасунд (обі із „Магабгарати“), друкувалися в „Життю і Слові“ за 1896 рік,—звідки й передруковуються. Додатком до „Життя і Слова“ задумав Франко випустити цілу збірку індійських перекладів, але вийшла тільки 1897 року частина цієї задуманої збірки, в якій були поміщені й обі наші легенди. Збірка друком не закінчена.

Поєми—вийшли друком накладом „Видавничої Спілки“ 1899 року, звідки й передруковуються. Окремі поеми друкувалися раніше.

„Похорон“ наслідування з Г. Гайне друкувався в „Зорі“ ч. 22 за 1883 рік під псевдонімом Мирон.

„Бідний Генріх (Гартмана фон Ауе, вільно переробив із старонімецького) друкувався в календарі „Руської Бесіди“ за 1892 рік.

Написана ця поема в січні 1891 р. й призначалася для „Зорі.“

„Поема про білу сорочку“ друкувалася в „Літ.-Наук. Віснику за 1899 рік.

М о й с е й — вийшов друком 1905 року. В 1913 році вийшло друге видання „Мойсея“ (Укр.-Руська Видав. Спілка, Львів 1913), — звідки передруковується. Уривок з „Мойсея“ „Притча про терен“ друкувався в ЛН Віснику за 1905 рік книж. VII.

Д о д а т к и: 1) Передмова до „Панських жартів“ із змістом передруковується з видання 1911 року.

2) Додатки до поеми „Цар і Аскет“. передруковуються з видання 1912 року.

3) Передмова до „Мойсея“ передруковується з видання 1913 р.

ІВ. ЛИЗАНЦВСЬКИЙ

